

فیوض قاسمیه

بسم الله الرحمن الرحيم

حادث و مصلیاً شیعه و خواجه و غیر هم اهل بدعت و اهل اهل اهل اندون کافر و هم من اندون کافر الغرض قسماً دیگر
اندون که به آب شکوک که در واقع یا طاهر است یا نجس من به جز در دو سطح مراتب متوسط فیما بین سیاه و سفید که هم سنگ
و هم بله طرف خود باشد بلکه کیفیت حل شدن حالت خطی مانند که حد فاصل فیما بین نور و سایه بود آن خط چنانکه در نور
و نه سایه و بلحاظ آنکه با هم در حد و بساطت و عدم انقسام عرض قایم است به دو طرف و رابطه اتصال و تحدید
به دو جانب بیک پنج دارد هم نورانی است و هم ظلمانی همچنان شیعیان و خواجه و غیر هم من از زمره مومنان اند که تابع قرآن
و حدیث و متبع کتاب اهل سنت باشند و نه اگر در کافران اند که تنکر توحید و رسالت باشند و مذهب قرآن و حدیث
باشند و بلحاظ آنکه کلمه شهادت بر زبان و در جنان است و صوم و صلوة و حج و زکوة و غیره اعمال اسلامی که اعمال
دین اسلام باشند بنحله اعمال افعال شان و عقاید باطله و اهل انار شعار شان است و بدعات شنیعه و معمولات
قبیحه که در شان هم مومن اند و هم کافر چه اول از آثار ایمان است و ثانی از آثار کفر چه انجام کفر همین مخالفت قرآن
و حدیث باشد اکنون تعبیر حال شان در خرافات و افهام عام این است که همچو مفسدان اند که نه مرد باشند نه زن و میان کثیف
احوال شان بطوریکه مطابق انقاس خواص آید این است که بر رخ اند فیما بین مومن کافر و ازین سخن هویدا شده باشد
که واسطه محترمه معتزله که چیز دیگر است و این بر رخ چیز دیگر سقط اشاره شان مرتبه ایست که همچو مراتب متوسطه و ان
فیما بین سیاه و سفید هم سنگ اطراف خود باشد و حقیقت این بر رخ حدی است فاصل یا گوی ملتقی ایجاب بین هم پیدا
که ازین تارزان فرقی است همچو فرق زمین آسمان و واسطه معتزله و واسطه هم نیز همان قسم هستند که اطراف
او سر نهاده باشند و چون قسم به تن مستقل و مبائن بود و از احکام اطراف او چیزی با و نه سه و درین قسم که

احقر بغض آن پرداخت و اسطه مجمع البحرین و در یوزده گز فین بود و چو بزخ همان است که از هر طوطی اثری نجو و کشد
و مظهر آثار اطراف خود گردود و شاید قول من خود زبان حال نشان ست قدری معروض شد و قدری گوشه حضرت علی رضی اللہ
عنه فواج را ته تیغ بیدریغ خود گردودمانه اموال نشان را بتاراج بردند و نه زن و فرزند نشان را بقصد تسری بزدانان
پسردند اول اگر دهم کفرشان بدل میزند ثانی خدا شمه اسلام نشان پیش روی بپند هر که بتکفیرشان رفت نظرش بادل است
و میکو چه بیاست و هر که فتوی باسلام نشان داد و نظرش بر ثانی است و میکو چه زیبا اکنون سر سخن باید گفت
و از نتیجه کلام اطلاع باید داد حفظ اموال و تنگ ناموس نشان شمه آن در دمندهی محبت فی اللہ است که بلحاظ
جهت ایمان نشان ضرورت قتل و قمع او نشان و تطهیر عالم بآب شمشیر از آلائش وجود نا پاک نشان از آثار آن بغض
فی اللہ است که بخيال جهت کفرشان لابدی منع ابتدا باسلام هم این رواست و نهی مواکلت و مشارکت عیادت
و حضور جنازه هم این رواست مگر چون اینست نکاح با دشمنان هم حرام بود و بیجهت نشان هم ناروا باشد چه بچو ابتدا
با سلام و مواکلت و مشارکت و عیادت و نماز جنازه بناء نکاح و جو از بیجهت هم بران رابطه محبت است که خالص از
کدورت عداوت و کینه بود چنانکه بنا تاراج اموال و گرفتن اهل و عیال بهر استخدام بران بغض عداوت است که خالی
از صفاء الفت و محبت باشد دلیل دعوی اول زیاده ازین چه باشد که در عقد نکاح ضرورت محبت زیاده از آنست

که مواکلت و مشارکت را بکار است چنانچه بدیدی است باینهمه در باره نکاح با مخصوص ارشاد فرموده اند و سن آیات
ان خلق کلکم من انفسکم از واجبات کذا الیها و جعل بینکم مودة و رحمة حصول تسکین از ملاقات با همی که مفاد تسکین است
بی محبت صورت نه بند و ارتباط و لی که مقصود از جعل بینکم الرحم است سوا اهل الفت دگری نه پیوند و بهین است که
در بعضی احادیث کطبرانی و غیره محدثین از حضرت فاطمه زهرا رضی اللہ عنہا روایت کرده اند بقرین از نکاح با شیعه
ممانعت فرمودند هر که نظر بر سیف سلاول تصنیف قاضی شأ اللہ پانی قتی خواهد افتاد انتشار اللہ تعالی از روایت
حدیث مشار الیهم مطلع خواهد شد چون این عقده بکشود پیش نظر اهل فہم اینهمه هویدا شده باشد که ذبیحہ شیعیان
و غیر هم نیز بیکار است و مرقا تفصیل این اجمال اینست که ذبح اگر تحلیل است و ذبیحہ حصول لغت حلیل و ظاہر است
که اینکار کار دوستان خالص است نه کار دشمنان کس ننمیداند که برادر را با برادر چه قدر ارتباط محبت است لیکن
با اینهمه اختلاف ادنی و جوه عداوت چه نقصان با که یکی را از دیگری نمی رسد پس چون هزاران شائبه عداوت میخیزد و لاجرم بهر
منافع و اقبیه محبت تامه خالصه باید نظر برین ذبیحہ نشان بمنزله ذبیحہ شرکان خواهد بود علاوه برین دست و پاست
آلات را در کار خود نظر بر نفع و غیره خواهد بود هر چه میکند خالص بهر آن میکنند که زیر فرمان او سر نهاده اند چون محلل اعنی

فواج از مذبح لرزش می باید که سینه اش از آلالیش عداوت پاک بود تا خلوص محبت سر بایه میخیزی تواند شد و دلیل
 صدق اگر بران شود باقی ماندنیکه اندرین صورت می بایست که با کتابیات بدرجه اولی نکاح حرام میبود و بیجه اهل کتاب
 بر گز جانزد و حلال نمیشد نظربین بطری چند دیگر کاغذ را سیاه میکنم اهل کتاب بمقتضای ایمان بر کتاب خود کثیفیت
 کمالات محمدی اعتقاد و ایمان بدلدارند البت بوجه عدم اطلاع کامل در تعیین انحصار آن مجموعه کمالات که انبیا پیشین
 بنظهور آن بشارت داده اند و پیشین گو میا اهل کتاب با بشرا راه انتظار نشانده و ذات محمدی صلی الله علیه و سلم
 شامل است پس از اختلاف که از دواج را لازم است امیدا لفعال از زنان نشان قوی است چه تا اثر از خواص زنان
 است یا نایمان بآن مجموعه کمالات در نهان همین که در تصرف مردان اهل اسلام آیند با اطلاع احوال نبوی صلی
 الله و سلم همه تا ملها و تردد با بال و پر خواهد ریخت و این علم انحصار بآن ایمان خواهد آید آیه سخت غرض اختلاف با اهل کتاب
 یعنی بر آنست که اصل ایمان و بروردن و باز آمدن یقین تعیین قوی نظربین نکاح با کتابیات روا و بیجه اهل کتاب
 درست باشد آری اگر مرد شده کسی نصرانی شود انکار نشان بعد یقین است که بجز نعت نباشد لهذا نه نکاح نشان
 جائز و نه بیجه او شان حلال بود محبتی که پیشتر بوجه ایمان کنون متوقع بود و مبدل بعداوت شد مگر چون اینست حال
 شیعیان هم باید که بچو مردان باشند نکاح با دشان جائز بود و نه بیجه و شان حلال باشد آری اگر عذر عدم اطلاع حقیقت
 حال میبود صحت نکاح و بیجه نشان را دومی بدست می آمد با جمله عداوت های نصرانیان ویرینه بچو شکر خیمهای بابی
 اهل ایمان باشد که اعتبار را نشاید چه با وجود استحکام رابطه محبت و فراموشی همه سامان اش که همین اتحاد و عیبه با اتحاد
 مشرب و مذہب است آن که در نهان سینه نوز زمین و حرارت آب گرم بود که خارجیت و عارضی همین کلز اسباب
 خارج نجاست دست واد محبت پنهانی که بچو طلعت زمین و سردی آب متور شده بود و نه زاکل باز سرانز پرده خواهد بر آمد
 و بچو انگریک خاکستر از آلالیش بیک سو گذارند کار خود خواهد کرد البته یکم با اختلاف از حقیقت حال خبر یافته و باز
 بسر انکار آمد این انکار را از بخیری بود تا بتلاش پیش آیند بلکه ناشی از تعصب و عناد و لغت و فساد باشد باز چوید
 که معامله دوستان کرده و در باره زیارت قبور آنچه سوال کرده اند جوابش نیست که زیارت قبور مردان را منسوخ است
 اگر نیست ادب نیست که همان طریقه مردیت و بر عبرت و تذکر موت تجویز کرده شد زیارت قبور خواهند کرد انشا الله تعالی
 اجرت سب خواهند یافت آری در باره زنان که بر زیارت قبور روند لغت خدا را عادیست مردیت بنابر علیته نان
 احتراز ضرورت است از استماع حکم صحیح کار اهل ایمان نیست که چون و چرا کنند و از وجوب لغت و مخالفت پرسند مگر بنظر
 دور اندیشی رمزی از انهم میگویم زنجیری زنان و بے صبری شان بر دویان است در صوت اجازت زبان اندیشه

روح مرا هم شکر بدعت بود و آخر کار شهود شد و خوف و بے تابی و بیقراری و فتنه و زاری بود چنانچه ظاهر است
 پس اندر این صورت نفع دینی چندان نبود و نقصان دینی زیاد از آن برآمد موافق قاعده رعایت غلبه که در آیه فاما سن
 ثقلت و فیها اثم کبیر و منافع للناس و اثمها اکبر من نفعها - اشاره بآن فرموده اند نهی از زیارت و درو حال شان
 بر آمدن و بجهت بر او شان کردن از مردان اندیشه مذکور خوف مسطور نبود اجازت لایق شان بنظر آمد بوجه حصول
 عبرت و تذکر موت امید و ارتواب نمودند و اسلام این تجویز بشاید سر بایه پریشانی ناظران و موجب حیرانی ایست
 روزگار شود گرچه کم مفتی نیم و نه سامان افتاد و بر دارم آنچه رقم زدم پیاس خاطر ساسی رقم زدم می ترسم مبادا به
 نیت مخالفت اکابر اهل سنت بنده را بوجه ابنا روزگار محرم قرار داده غوغا کنند و قیامت بر سرم بپا کنند
 فقط با عتقاد حسن فهم جناب ارسال کرده عرض میکنم که طرز اثبات مطالب گویا است مگر مطالب همان اند که پیشین
 گفته اند باینهمه التماس آن است بکلمه آنکه گفته اند کالای زبون بریش خوانند این خرافات را پس از مطالعه
 یا ضرور و پس فرمایند اگر خلاف امید مقبول نظر عنایت اثر شود تا هم ارسالش پیاس شتیاق اجاب فرمایست
 بوجه عجلت قبل نقل روانه میکنم و اینهم است که بنده را نقل از تحریر اصل دستور است و دیگر کسی نیست که کار فانی او باشد فقط
مکتوب دوم در بیان کیفیت مباحثه مولوی حامد حسین شیعی لکهنوی
 احقر نیازمندان محمد قاسم بخدست بابرکت مخدوم و مطاع نیازمندان حکیم ضیاء الدین صاحب دام برکات به پس از تسلیم
 مسنون عرض پرداز است که بورد و نامه سامی عافیت مزاج سامی معلوم شد عالم نیز فی الحال قرین خیر است آری
 در اول رسیدن مبتلا بخار و لرزه شده بودم و دو نوبت بشدت گذشت بجوم استغفار و غلبه حرارت در حسینه و طه
 تشنگی چنان بیتابم می نمود که تاب ضبط بهم نمی ماند اول روز پس از مهتصد شاخه تشنگی فرو شد و دو نوبت
 دوم نیز بشدت تدارک آن شد آخر کار از صبح روز دوم از نوبت دوم بعلاج مسنون غسل از آب تازه تدبیر کرده شد
 خداوند تحقیق ببرکت این عمل شفا بهم بخشید علمم را اگر بیند این عقوبت بیج نیست مگر لازم بر محبت پروردگار و خلائق
 که تا هم رحم فرمود و قصه مباحثه و گفتگوی با شیعیان قابل آن نیست که تفصیلش درین پرچه بگنجد اگر بخت من یا و است
 و بکلامت میرسم ز بانم شرح آن افسانه خواهد نمود مگر مختصر عرض میکنم روزی بے عامه و رومال و چادر چنانکه عادت
 من است بر کانی که مولوی حامد حسین صاحب لکهنوی شیعی که در جواب نهی الکلام کتاب بے بسط و سبکی باستقصاء
 الا فحاشم نوشته اند و بر عم شیعیان در میان زمین و آسمان نظیر ندارند و آفتاب قت و بدر منیر و بے نظیر اند و فروش
 بودند رقم و بطور شیعیان سلام علیکم بتوین سلام عرض کردم و پس از آن عرض کردم که بنوا جیکه زاد بوم احقر است

شیعیان و سنیان چنان مخلوط اند که رشته درابطه قراست طرفین را بطرفین محکم و مستحکم است ازین وجه
 اتفاق ملاقات بیشتر می افتد و گفتگو به هر قسم بمیان می آید تا آنکه گه و بیگاه گفتگوی مدیهی نیز بر زبان می
 آید که چون در سنیان اهل علم بکثرت اند و این طرف نیز کتاب جواب ایشان نیست خیر تنازع بسیار است مگر در
 مسایل زیاد تر سنیان زبان خود را از می کنند طرزا اتفاقات گروش درین شهر افتاده ام باستماع قدم ملازمان
 جناب طبیعت نیازمند سرور شد پسنداشتم که مطلب برآمد اگر مخدوم توجه فرموده جواب آن اعتراضات که سنیان
 را وین مسایل ناشئه است بر زبان ارشاد فرمایند باشد که نقش نگم که دود بروقت بکار آید اول این قدر ارشاد شود که
 فدک نام چه چیز است ایشان بجنده زبیری فرمودند که کتب مبسوط درین باب موجود اند در آن کتب باید دید گفتم
 که ما را این قدر جمعیت سامان کجا باز اطمینان کنی که به بیان ملازمان جناب متصور است و دیدن ما کجا و با اینهمه
 بنده را سلیقه و استعداد علمی چنان نیست مردمان این لقب را بنام من زده اند و این حواله کتب از طرف
 شان و عند مذکور از طرف من ازان سبب بمیان آنکه شخصی در آن جلسه از آشنایان اخضر بود او به ساخته بختیم
 برخاست و اهل مکان را از مولویت من خبر داد این خبر از بواشان رسید مگر چون نام من نگفته پس از استفسار
 خورشید حسین گفتم باجمله و نشان فرمودند فدک نام زمین است عرض کردم که آن زمین از کجا آمده بود آیا ملازمان
 بنوی صلی الله علیه و سلم خریده بودند فرمودند بے بغینت آمده بود چون غنیمت بودش غلط بود یا خود ایشان را
 باچنین غلط معلوم بود یا بنده را جاہل فهمیده بغرض آنکه این مرد جاہل فرق غنیمت و فی که فدک نیز از انست چه
 خواهد فهمید این چنین گفتند و بتصریح تعلیط ایشان مقتضی وقت نبود گفتم که غرضه فدک هنوز مسموع نه شده اگر غنیمت
 بودی لاجرم آن جهاد و غرضه مثل دیگر غزوات بنام زمین حرکت شهری شد بجا ایشان گفتند که از فواح خیر بود باز پرسیدیم
 که مخدوم من فی چه چیز است بجا ایشان نیز همین گفتند که غنیمت را گویند عرض کردم که شخصی بے قید که سنی بوده شیعه یکبار
 چنان می گفت که کلام المدر اگر بنگیریم چنان ثابت می شود که فدک مملوک جناب سرور کائنات علیه علی آله الصلوٰۃ
 و التسلیمات نبود این را شنیده متنبه شده نشنند و پیشتر ازین بے فکر گفتگوی گفتند القصه اشاره کرد که این
 چیست بجا ایشان آیت ما فالله علی رسولنا و اندام بجا ایشان چیزی گفت چون بجا ایشان پرداختم بر خاستند فقط این
 قصه شنیده بعض احباب نا دیده بے اطلاع من پیام مباحثه فرستادند ملا و نشان بمیدان نیامدند و این
 سجدان بیکرت بزرگان صفت گونی سبقت را بود زیاد و السلام فقط -

مکتوب سوم در جواب شبہ شیعان

بہائی صاحب آپ کا عنایت نامہ تو پہونچا بڑا انوس یہ ہے کہ آپ نے کتب کے حوالہ اور صفحہ اور جلد اور فصل اور باب کا نشان نہ لکھا یہ ضامین آپ نے کسی اور ہی سے لکھوائے ہونگے جہاں اتنا لکھوا یا نہ اتنا اور بھی لکھواتا تھا آپ جانتے ہیں میں خود ہی علم نہیں اور یہاں کوئی ایسا ذمی علم نہیں البتہ بعض کتب یہاں میسر آسکتی ہیں اگر آپ نشان بھی لکھ دیتے تو مقامات مذکورہ کتب سے بشرط دستیابی نکال کر کسی عالم کی خدمت میں بھیجتا اور اوروں کو جواب دے دیتا۔ اب فقط آپ کے اطمینان پر موافق بیان بعض احباب کچھ عرض کرتا ہوں سنئے آیتہ فمابکلت علیہم السمار والارض وما کالو منظرین کفار یعنی قوم فرعون کے حق میں نازل ہوئی ہے اس صورت میں اہل اسلام اس سے مستثنیٰ ہونگے کیونکہ کفار کی تخصیص اس پر شاہد ہے کہ اہل اسلام پر آسمان وزمین دونوں قوت ہیں ورنہ کفار کی کیا خصوصیت رہی مگر آپ جانتے ہیں نیک و بد عاصی و مطیع گنہگاروں کو کافر سبھی طرح کے ہوتی ہیں اور یہ بھی فریقین کے نزدیک مسلم ہے کہ گنہگار دشمنی حق میں اندیشہ عذاب اور خوف دخول جہنم ہے اس صورت میں حدیث میں بھی اگر کو اس آیتہ سے کیا علاقہ جو آپ آیتہ کو اسکی صحت پر شاہد لاتے ہیں آیتہ سے تو نہیں ثابت ہوتا کہ حق پر آسمان وزمین روتے ہیں اور حدیث مذکور سے یہ ظاہر ہے کہ حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ کی مصیبت پر رونے والے کیلئے عذاب نہ ہوگا و بجا جنت اوس کے لئے واجب ہوگی ورنہ عذاب بھگت کر جنت میں گئے تو بجا ہی کی کیا تاثیر ہوگی یہ بات تو فقط ایمان پر بھی میسر آسکتی ہے آخر اہل ایمان فریقین کی نزدیک اگرچہ عاصی بھی کیوں ہوں انجام کار جنت میں داخل ہونگے گو سیکدر مدت تک و فرخ میں رہی ہوں ہاں اگر اہل ایمان پر رونے سے آسمان وزمین کو جنت نصیب ہوا کرتی تو ہم یوں ہی کہتے کہ اہل ایمان جنت میں جاویں یا نہ جاویں پر رونے والے کو جنت ملنی چاہئے اس صورت میں حضرات شیعہ کے جنتی ہونے میں اس قیاس پر ایک اطمینان ہو جاتی گو بایں قیاس کہ جن پر آسمان وزمین روتے ہیں ان کے لئے جنت ضرور نہیں حضرت امام کے جنتی ہونے میں تاثر رہتا ہے بات تو بعلاقہ مناسبت آیتہ لکھی ہے اب ایک دو بات عقلی بھی سن لیجئے گو وہ بھی عقلی نقلیات سے خالی نہیں جناب العالی اعلیٰ درجہ کی رفاقت تو کسی کے ساتھ یہ ہے کہ کیسی بلال اپنے ذمہ لیلے یا اوسکی سفارش کرے یا اوسکو عرض کہہ دیکر اوس کو چھوڑ دے یا اوسکی مدد کرے اوسکو بچالے چنانچہ آیتہ والفقہو لوالا تجزی نفس عن نفس شیئا ولا یقبل منها شفاعة ولا یؤخذ منها عدل ولا ہم فیرون میں اسکی طرف اشارہ ہے اور ادنیٰ درجہ کی رفاقت یہ ہے کہ اوسکی مصیبت کو دیکھ کر رو پڑے اور اوسکا ادنیٰ درجہ پر ہونا اس سے ظاہر ہے کہ کیسا رونا

کیونکہ نافع نہیں سوا سکی طرف اس آیت یعنی فما بکت علیہم السماء والارض میں اشارہ ہے مطلب یہ ہے کہ کفار معلومین کو اتنی بھی رفاقت نصیب نہ ہوئی سوا اس کو یہ تنازعہ فیہ سے کیا علاقہ ہاں انکی محرومی کا ذکر ہے اور حدیث میں بھی انہیں حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ کی نہایت کے درجہ کی کامیابی کی طرف اشارہ ہے جو یعنی حضرت امام حسینؑ ایسے ہیں کہ انکے روئیوالے بھی جنتی ہیں مطیع ہوں یا عاصی مومن ہوں یا کافر کیونکہ حدیث میں تقیم ہے چنانچہ ظاہر ہے علاوہ برین آپ کے مطلب کی ہو تو جب کچھ آتی جبکہ آسمان وزمین یعنی روئیوالے جنتی ہو جاتے یعنی جب ادنیٰ ادنیٰ مسلمان کے مرنے پر روئیوالے جنتی ہیں تو ایسے بڑے عالی مراتب کے مرنے پر روئیوالے جنتی کیوں ہونگے مگر افسوس تو یہ ہے کہ آیت سے روئیوالوں کی نہ فضیلت نکلی نہ کچھ فوجی پہر کوئی حضرات شیعہ سے پوچھے کہ اس حدیث کو اس آیت سے کیا علاقہ جو آپ قریس کیا جاتا ہے یہاں صاحب جمعہ توشیعہ کے ایسے ایسے لچر استدلال دیکھ کر اور بھی اس مذہب کی حقیقت کہلاتی جاتی ہے خدا جانے آپ ایسے ہوشیار ہو کر کیوں ایسے دھوکوں میں آ جاتے ہیں باقی آپ کیا یہ ارشاد کراہل سنت میں سے کوئی عالم ذکر شہادتین کو جائز سمجھتے ہیں اور اسکے موافق ذکر شہادتین بروز عاشورا کیا کرتے ہیں اور بعض علماء جائز نہیں سمجھتے اور اس بنا پر اس ذکر کو منع کرتے ہیں سو اگر یہ سچ ہے تو بیجا نہیں اول ایک مثال عرض کرتا ہوں پھر مطلب اصلی پر آتا ہوں ایک ایک دوا اور ایک ایک غذا میں کئی کئی تاثیر ہیں ہوتی ہے اور اسی وجہ سے کسی مرض میں مفید اور کسی مرض میں مضر ہوتی ہے سوا اس بنا پر کسی مریض کو کوئی طبیب اوس دوا کو تجلاتا ہے اور کسی مریض کو کوئی طبیب منع کرتا ہے ظاہر میں اسکو اختلاف سمجھتے ہیں اور اہل فہم اس کو اختلاف رائے نہیں سمجھتے بلکہ اختلاف مرض اور اختلاف موقع استعمال سمجھتے ہیں جب یہ بات ذہن نشین ہو گئی تو سنئے جو عالم ذکر شہادتین کہتے ہیں یا دہنوں نے کیا ہے انکی غرض یہ ہے کہ سامعین کو یہ معلوم ہو جائے کہ دین میں جانبازی اور جان نثاری اور جنگی اور شہادت اور استقامت چاہئے تقیہ اور نامردہ پن نہ چاہئے حضرت امام علیہ السلام نے نہ جان مال کا لحاظ کیا نہ زن و فرزند کا خیال کیا نہ بہو کی پیاس کا دہیاں کیا نہ اپنی بیگمبی اور بے سرو سامانی کا لحاظ کیا جان نازنین پر راہ خدا میں کہیل گئے اور خویش واقربا اور حساب کو قتل کر دیا پر دین کو بٹانہ لگنے دیا اور جو صاحب منع فرماتے ہیں وہ اس وجہ سے منع فرماتے ہیں کہ حضرات شیعہ کی رزق کی شکوہ و شکایت نہالہ دفرار بے بنیاد سے اکثر غوام کے کان بہرے ہوئے ہیں اور تمیز روایات صحیحہ و مقیمہ کا انکو سلیقہ نہیں اور شکر رنجی باہمی انبیاء و اولیاء کی انکو خبر نہیں قصہ ناخوشی حضرت موسیٰ اور حضرت ہارون اور حضرت خضر علیہم السلام

موسیٰ علیہم السلام کے اعتراضات کے جن سے قرآن شریف معمور ہے اور جو اطلاع نہیں اس لئے یہ اندیشہ
 ہے کہ بوجہ کم فہمی ایسی لوگ صحابہ کرام رضی اللہ عنہ سے جنگی حج سے قرآن بالا مال ہے اور اونچی مغفرت اور
 عالی مراتب ہونی پر اور خدا کے اون سے راضی ہونے پر شاید بدظن ہو کر اپنی عاقبت نہ خراب کر بیٹھیں
 کیونکہ خدا کے دوستوں سے دشمنی ہوئی تو پھر خدا سے پہلے ہوگی بالجملہ یہ اختلاف علماء کہ ایک کر شہادتین
 کو روا کہتا ہے اور ایک ناجائز سمجھتا ہے اختلاف رائے نہیں جو آپ یوں پوچھیں کہ تو کس کی طرف ہر اختلاف
 امراض کی باعث یہ اختلاف علاج و پرہیز ہے مین و دونوں کے ساتھ ہوں اور دونوں کو حق سمجھتا ہوں پر رشہ غوائی اور
 نوحہ اور سوز کا الاپ اور تال اور سدا بہتہ عقل مین آوے اور نہ نقل پر مطابق ہو نقل کا حال تو یہ ہے کہ قرآن
 شریف حج صبر اور حکم صبر سے پر ہے مگر ان قرآن سے اپنی خیالات کو زیادہ مستبر کئے تو پھر سب گنجائش ہے اور
 عقل کی یہ کیفیت کہ تمام جہان کے عاقل اور حکیم صبر و شکیبائی کو اخلاق حمیدہ اور احوال پسندیدہ مین سے سمجھتے
 ہیں اور بزور و فرغ کو ہر کوئی مذموم سمجھتا ہے اور گائے اور لاپے کو کوئی صاحب عقل بخیلہ عبادات اور لائق لبثارت
 نہیں کہہ سکتا علاوہ برین آپ کہئے کیفیت عزاداری شیعہ رام بیلا کے سانگ سے کس بات مین کم ہے پھر
 کس موخہ سے ہندون کو برا اور اپنے آپ کو بہلا کہہ سکتے ہیں اب مین آپ سے پوچھتا ہوں کہ آپ نقل و عقل کو
 صحیح سمجھتے ہیں یا اپنے ان خیالات کو جو بالبداہتہ نقل و عقل کے مخالف ہیں اور آپ ان مین سے کس کے
 ساتھ ہیں اور کس کے ساتھ نہیں۔ علیٰ ہذا الفیاس حدیث من بکے کو آپ صحیح سمجھتے ہیں یا آیات صحیحہ شتمہ
 تاکید صبر کو اور آپ ان مین سے کس کے ساتھ ہیں اور اسکے ساتھ یہ بھی گزارش ہے کہ حدیث من کی تو عام
 ہے کافر و مومن کی کچھ تخصیص نہیں اسلئے یہ بات واجب التسلیم ہے کہ اگر حدیث مذکور صحیح ہے تو وہ کافر و
 مصائب شہادت حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ پر رو پڑے چنانچہ اکثر رقیب القلب کسی مذہب کے کیوں
 نہوں ایسے واقعات کو سنکر رو پڑتے ہیں یقیناً جتنی ہوں کیونکہ یہ مصیبت تو بہت ہے جاگز اہی رگیہ سنگ
 کی مصیبت کے سانگ پر ہولی مین مسلمان تک روتے تھے اور آیات قرآنی اس امر شاہد ہیں کہ کفار کی سطح مغفور
 نہوں گے سواب فرمائیے کہ آپ اپنی اس حدیث مخالف قرآنی کے ساتھ ہیں یا قرآن کے ساتھ اور ان مین سے
 کس کو آپ حق سمجھتے ہیں اور کس کو باطل محکوم آپ کے فہم و انصاف سے یہ امید ہے کہ قرآن کے مقابلہ مین روایت
 مذکورہ کو غلط سمجھ کر اپنے خیال سے توبہ کریں گے اور مذہب حق کو اختیار فرمائیں گے باقی رہا حضرت امام ہمام کی
 شہادت پر خوش ہونا اوس سے یہ نتیجہ نکال کہ حضرت امام سے عداوت ہے آپ کے فہم و انصاف سے بعید ہے

کون نہیں جانتا کہ حضرت امام حسین رضی اللہ عنہما بلکہ تمام اہل بیت کو اہل سنت اپنا پیشوا سمجھتے ہیں اور
 اونکی محبت کو ذریعہ مغفرت اور وسیلہ جمیلہ تقریب عقدا کرتے ہیں اونکے فضائل سے اہل سنت کی تمام
 کتب احادیث بہر ہی ہوئی ہیں اونکی یہاں طریقہ کے تمام سلاسل اون سے تعلق ہیں اور کچھ کچھ بھی
 نہیں کہ مثل مسائل اجتہاد یہ اس میں کیسے خلاف ہو سکے سب اعتقاد و اس محبت میں متفق ہاں یوں
 کہنے کے تکالیف مصائب وقت شہادت بمقابلہ اون راحتوں کے جو موافق اعتقاد اہل سنت حضرت امام ہمام
 علیہ السلام کو جنت میں میسر آئی ایسی نسبت رکھتے ہیں جو تکلیف بیشتر بمقابلہ اس راحت کے جو ذوال عرض
 جانگزا کے بعد میرا تھی ہے بلکہ اس سے بھی کم سوال محبت تو بیگ اس راحت سے خوش ہونگے اور بیشتر کا کسی خیال بھی نہوگا اور
 اگر ایسے وقت میں اس تکلیف گذشتہ بیشتر فنا کو یاد کر کے غل مچاتے اور راحت موجودہ پر خوش نہو تو اہل عقل تو اس کو دشمن
 دوست نہا سمجھینگے دوست نہ سمجھینگے عرض آپ اگر اپنے بانیین صادق ہیں یعنی کتب اہل سنت کے حوالے دربارہ فرحت
 شاد و تمین آپ صیح صحیح بتلاتے ہیں تو میں مانا ہوں اپنے اہل سنت کی محبت و رخص و ریشو کی عدوت اور غلطی کا اقرار کرادیا گو آپ بانیان
 سے صاف صاف نفر بایں باقی راجحہ قتل سیف جدہ خدا جانے آپنے کس خیال سے لکھا ہے ظاہر تو یہ
 ہے کہ آپ کو اس بات کی طرف اشارہ کرنا منظور ہے کہ حضرت سید عبدالقادر جیلانی حضرت امام ہی کا تصور
 سمجھتے ہیں یا زید کو بے تصور خیال کرتے ہیں مگر یہ بھی تو آپ کے فہم و انصاف سے بہت ہی بعید ہے دین کی
 بخون میں ایسے لچر اور پوچ باتیں اور مضحکہ اطفال دلائل کا پیش کرنا اہل فہم اور اہل انصاف کا کام نہیں مگر یہ
 آپ بے کھے نہرہ سکے تو مجھ سے بھی جواب ہے یہ نہیں رہا جاتا جسے اگر کسی شخص کی داد کی تلوار بعد وفات
 اوسکے دادا کے کوئی شخص کی طرح چدیں کہ اوس شخص کو یعنی پوتے کو قتل کر دے تو یہ کہنا تو صحیح کہ وہ شخص
 اپنے دادا کی تلوار سے مار لیا پرتھڑی عقل والا بھی اس سے یہ نہیں سمجھ سکتا کہ مقتول تصور واری یا قاتل
 بقصور اس مثال سے آپ مطلب کمترین خود سمجھ گئے ہونگے بلکہ غرض مزید توضیح میں بھی غرض کئے دیتا ہوں کہ اول
 اسلام میں حکومت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو نصیب ہوئی اوسکے بعد وہی حکومت اور انکے ہاتھ میں نہایت
 نبوت آتی رہی کسی نے بوجہ استحقاق لی اور کسی نے ناحق و بانی سونید بالالتفاق وقت اعلان منق و فوج
 مستحق اوسکا نہ تھا بلکہ غاصب تھا ہاں پہلے پہل یقیناً غاصب نہیں کہہ سکتے تھے مگر ہر جہہ بادا بدودہ حکومت اصل
 میں رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی تھی اور اوس حکومت کے زور سے حضرت امام حسین شہید ہوئے اس
 صورت میں یہ تو صحیح کہ قتل الحسین سیف جدہ پر یہ غلط کہ وہ تصور واری ہے اور بیزید کلمات نبوی سے مستفید

ہوتا اور حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ اون کمالات سے بے بہرہ تویہ ہی امکان تھا کہ جیسے اوستادوں اور پیروں کے جانشین وہ لوگ ہوتے ہیں جو ان کا سا کمال رکھتے ہوں اگرچہ اجنبی ہوں اور اولاد خلیفہ نہیں ہوتی ایسے ہی بزرگ کو مستحق اور حضرت امام کو محروم رکھتے ہیں کیونکہ خلافت انبیاء و راسخات کمالات نبوی مثل مال نسبت پر نہیں پرکون نہیں جانتا کہ یہاں یہ بھی صورت نہیں فقط

مکتوب چہارم در جواب بعض شبہات شیعیان

سر اہل عنایت مرزا قاسم علی بیگ صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ۔ کترین خلیفہ محمد قاسم بعد سلام سنون الاسلام عرض پرداز است غنایت نامہ سرایامت کشیدہ شد سوالاتیکہ زیر قلم کشیدہ اند ہمان سوالات دیرینہ کہ حضرت شیعہ را ضد بار جوابات دندان شکن آہنا از طرف سنیان نذر کردہ شدند مگر آفرین بر حیائے او شان کہ جواب الجواب را جواب است و باز ہمان صدرے خوش و روزیان ابن بدان ماند کہ انواتان جیجا پسند آید و دست نام از پہلو انان دالیقہ مشت گران بچشدند و تہمید طباخچہ و کفشی بخورند و باز ہمان دشنام بد ہند نظر برین دلم نمیخو است کہ بجواب پنج سوالات قلم را بسایم اوقات را اضلاع بخایم مگر چون ازان غنایت فرمایند اولین عنایت است اگر جواب نامہ نہ نویسیم چہ کنیم لہذا معروض است کہ موجب استفسار کیفیت ذوالفقار اگر می توانند شد ہمیں افسانہ ہائے کہ دور از کار اند کہ شیعیان بنسبت آن ترا کشیدہ اند مردمان سادہ لوح را بہ تلامذات آن درود طہ استعجاب می اندازند و درین چنانکہ از دیگر کشیائے متعلقہ حضرت سیدالعبا مطہر بنیت ازین ہم حاجت استفسار نمی افتاد القصہ انہما فسانہ ہائے ذوالفقار کہ از شیعیان بگوش عوام رسیدہ باشند سر اسر غلط اند اصل حقیقت آن فقط اینقدر باید فہمید کہ پس از وفات حضرت سرور کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ والتسلیم چون بوجہ اصرار جم غفیر صحابہ کرام صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ دست اہل بیعت گرفتند نظام محام خلافت و نگہداری بیت المال و اوقاف فرض منصب خود را تسلیم کن حضرت سرور کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ والتسلیمات بلحاظ آنکہ حضرت ابوبکر را جانشین خود فہمیدہ بودند و بروئے او شان ہمہ ترک خود را وقت فرمودند تا پس از وفات حضرت شان صلی اللہ علیہ وسلم خلیفانی پیش پائے شان نشود و مبادا بوجہ تعلیم حقیقت حال اعنی وقت بودن آن بطور دیگر از نظام آن کنند القصہ باینوجہ ہم اگر فرمودند و بروئے حضرت صدیق فرمود یعنی ارشاد رفت لا نورث ما ترکناہ صدقہ مطلب این جملہ اینست کہ بالوجہ حیات النبی بودن مودت و ازنان نیتوانیم شدہ ہرچہ گذشتہ رویم آنہمہ صدقہ باشند میراث یعنی براہ خدا ہر کرا مناسب اند بدہند نظر بر جہت

ابو بکر صدیق را رضی را بهر زبان و نفقه اهل بیت و ازواج گذاشتند و استیفاء منقول را بطور تبرک تقسیم فرمودند
 چند استیاء بر حصه حضرت علی امیر المومنین کرم الله وجهه آمدند منجمله آن شمشیه هم بود که نامش ذوالفقار مشهور است
 و رسیدنش تا بحضرت امام زین العابدین رضی الله عنه از کتب احادیث بظن غالب معلوم میشود پس از وفات
 حضرت شان ندانیم بدست که افتاد و اگر آنکه بعضی صحابه بخریض تبرک سوال آن کرده بودند حضرت امام حاله نشان
 فرموده باشند و الله اعلم انست آنچه که در کتب معتبره خواهد بود و سوائے این هر چه گفته اند یا می گویند همه بی اصل
 می نماید و صحابه ثلثه بشهادت احادیث صحیح بر زبان فیض ترجمان حضرت سرور الناس و جان علیه و علی اله الصلوٰۃ
 و السلام بشارت جنت شنیده بودند باز چه حاجت که از دیگری امید شفاعت دارند علاوه برین جناب یاری
 عز اسمه در قرآن مجید و مقامات کثیره بجله وی کار گذاری و جاف نشانیهای شان و ادب و روح شان داده است و سوائے
 بعضی شان از اهل بیت علیهم السلام این شرف میسر نیامد و در شرفی که دیگر از دیگران ممتاز باشند اندر نیصورت
 خیال احدی از اهل اسلام نمیتواند آمد که صحابه خصوصاً اصحاب ثلثه محتاج شفاعت اهل بیت باشند اینها شایسته
 و اهیست از تفضیلات تفضیلی اند که از قرآن و حدیث بخبرند و در پیروی عقل نارسائی خویش از چاه بی بچای
 می افتند و سوره توبه ارشادات الذین امنوا و صابروا و جاهدوا فی سبیل الله با موالهم و انفسهم عظم در جنت
 عند الله و اولئک هم الفاعلون بیشتر هم رهیم رحمته منور رضوان و جنت لهم فیها الخیم مقیم خالدين فیها ابدًا
 ان الله عنده اجر عظیم نشان این آیات از حافضی پر سبیده معنی این آیات در قرآن مترجم مطالعه فرمایند و خیال
 فرمایند که چه قدر مدح و ثنا صحابه چهار برین که راس و رئیس و نمبر اول او شان اصحاب ثلثه اند جناب کبریا بی زبان خود فرمودند
 و چه قدر عدل است رضا و رحمت و جنت با و شان فرموده اند پس باینقدر وعد با هم اگر حاجت شفاعت اهل بیت
 است حاصل این وعده آن باشند که معاذ الله قول و قرار و عهد و پیمان را اعتباری نیست با آنکه قدرت اهل بیت از قدر
 خدا هم روز جزا غالب باشند و بدین سبب اصحاب ثلثه را ضرورت شفاعت اهل بیت افتد لغو بالمدن مثل
 هذه العقاید الباطله بوجه قلت فرصت و اشتباه آیات مدح صحابه بر یک ایه استفا که دم ورنه اگر همه از سبب صفه کنم
 و فتری طولانی گردد و حق تلفی حضرت سیده النساء علیها السلام وقتی تصور بود که حضرت رسول با ثقلین صلی
 الله علیه و سلم را مرده بیجان تصور کنند و حیات البنی نه شمارند و خود هر مسلمان میدانند که این قسم خیالات پس
 از اشتباه رسند بایست حیات حضرت البنی صلی الله علیه و سلم کار کسانیت که بقدر حضرت سرور عالم صلی الله
 علیه و سلم اعتقاد دارند حضرت شیعه را بد اعتقادی بزرگان تا بدینجا رسانید که اعتقاد حضرت سرور عالم را هم

صلی اللہ علیہ وسلم از دست داد و دنیا بحکم حضرت رسول الثقلین صلی اللہ علیہ وسلم هنوز زنده اند و آنهم همان جسم طاهر
 که درین عالم نوز دیده اهل اسلام بودند آنکه بطور شهادت این جسم را بگذاشته و پیرداخته بجسم دیگر از اجسام جنت زنده
 شدند اکنون حاجت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم با وجود عرض موت چنان نباشد که آب گرم هم گرم است
 و هم سرد اگر سودنی بود آتش را نمیکشت زوال گرمی آتش بجز سردی مقصود نیست اصدا و ابجز اصدا چیزی دیگر
 نمی کشد کشتن آتش همین است که حرارتش معدوم شود و القصد اجتماع موت و حیات موجب نزد و تسلیم بوجه بقا و
 موت و حیات نشود اجتماع مضادین آن وقت متع است که هر دو اصلی باشند یا هر دو مستعارانه اینکه کیفند اصلی
 و خانه زاد باشد و دیگر خارجی مستعار پس چنانکه برودت آب اصلی و خانه زاد است از دیگر نگرفته و حرارت آن خارجی
 و مستعار است یعنی آتش با و مستعار و او همچنین حیات حضرت سرور عالم را اصلی اللہ علیہ وسلم اصلی باید فهمید
 و موت را عارضی و مستعار خیال باید کرد اندرین صورت صورت میراث چه باشد میراث در مال کسانے باشد که
 بابدان این عالم پردازند چون باین سبب باین ابدان تعلق نماند که ببال و اسباب و از دوان که از تعلقات
 این ابدان است هم تعلق نماند و این بدان ماند که چون اسپ سقط شود نگاه و دانه از بازار آرند اسپ را گنزا
 بهر کچه کشی از بروئے آن میگذارند بلکه گاه و دانه فروشان بخانه دیگران برند و اسپ را و گنزا پیش اسپان دیگر
 گذارند و تا وقتی که اسپ هلاک نشد هم ضرورت گاه و دانه داشته باشد و هم کار روانی اسپ را و گنزا تصور بود
 مگر چون حضرت سرور عالم را اصلی اللہ علیہ وسلم هنوز همان جسم مبارک تعلق است که بود حیات شان همان حیات
 باشد که بود بدین سبب نه اموال شان بمیراث رود نه ازواج شان را اجازت نکح ب دیگران میسر پذیر است
 که نکح ازواج مطهرات با دیگران حرام شد مگر چون نکح باین وجه ممنوع باشد گنجایش میراث از گنجاید ست آید
 آری حضرت سیدۃ النساء را اول از کیفیت حیات حضرت سرور کائنات اطلاع نبود و علاوه از آن حد و تہ بنج
 پذیر بر گزار کرد دل دیگران هم از آن صد باره شد بهوش و حواس یکسر بهر چندی بتاراج برد پس از اطلاع حقیقت
 حال لب بطلب نکشوند و بخانه خود بنشستند و وجه اطلاع نکردن حضرت سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت زهرا
 علیها السلام را با وجود اطلاع کردن حضرت صدیق صنی اللہ عنه نیست که حضرت صدیق بمنبره که کارکن و محصل
 بودند پیچود اوقات همین کسانرا اطلاع ضرورت تا حاصل بدست آرند و بابل مصرف سپارند و بچنین کار بزرگان
 پیرو نشین حضرت گزین خصوصاً سیدۃ النساء علیها السلام نه فریبده همین است که زمان جاگیر واران اشداف
 پیچ پیچند اند که این غلام از کدام زمین است و آن کدام البتہ لو کران تحضیل و ملازمان اینکارا احساب یک یک دانند

معلوم باشد الحاصل بطور سنیان نه حضرت صدیق اکبر مورد اعتراض اندونه حضرت زهرا آری بطور شیعیان چه
 عز حیات نبوی صلی الله علیه و آله وسلم حضرت صدیق اکبر سبکدوش و بری الذمه شدند و حضرت سیده النساء
 را هنوز فکر جوایدی سوال بیجا در است چه نزد شیعیان حضرت سیده النساء را جمله علوم ازل و ابد حاصل
 بودند جائز بطلب است باین همه بهمانی از حیات نبوی صلی الله علیه و آله وسلم خبر نباشد بلکه نمیتوانند شد اندرین
 صورت سوال میراث دیده و دانسته کرده باشند و میدانی که اندرین صورت حق تلفی از طرف کدام خواهد بود
 و آنکه گفته ناخوشی حضرت زهرا از حضرت صدیق اکبر و در زبان حضرات شیعه است جوابش هم ازین تقریر باید گرفت
 یعنی این ناخوشی اگر بهمین وجه رود و اگر حضرت صدیق اکبر ترک نبوی راضی الله علیه و آله وسلم چرا ایشان حواله نکردند
 بطور شیعیان واضح شده که درین ناخوشی تقصیر بجانب حضرت زهرا رضی الله عنها نایب خواهد شد نه بجانب حضرت
 صدیق و بطور سنیان جوابش اینست که پس از سوال میراث و استماع جواب چون حضرت زهرا رضی الله عنها
 بخانه خود در غم بدریشتند و آن آمدند خانه صدیقی که معمول قدیمی بود و سد و گردید میتدگان همین دانسته که
 این خانه نشین بهمان ریخ است که از حضرت صدیق بدل نشست حاشا و کلا آن ریخ پذیر بودند این ریخ خیال
 اینچنین بزرگاز مال چه عزیز باشد که جان در فراق او کاهند فقط مال حلال و طریقه میراث را طریق کسب بی
 فهمیده طلب فرموده بودند تا فردا و او چه ضرورت زرق حلال در یادگاری پذیر بزرگوار هر چه پیش نیاید دین غلط
 فهمی دیگران بدان ماند که حضرت اموی علیه السلام حقیقت کار حضرت خضر را نا فهمیده زبان طعن کشادند و لقد
 جئت شیئا کافرا فرمودند چنانچه در سوره کهف بتفصیل موجود است و حدیث من كنت مولاه فعلى مولاه سلم
 اگر مولی در اصل پیروی معنی دوست آید هر دو لفظ از یک مصدر اند و یک معنی دارند و پیدا است که دلی الله و ایا
 الله را که دلی و اولیایمی گویند مراد از آن دوست خدا و دوستان خدای باشند نه آنکه دلی و اولیایمی حاکم
 و حکام باشند و مراد آن بود که دلی حاکم بر خدا باشد و اولیای حکام خدا باشند و زیاده تر قرینه این مطلب نیست
 که در آخر این حدیث اینهم ارشاد است اللهم و آل من والاه و عدا من عاواه معنی این جمله نیست که با خدا یا
 دوست خویش گردان آنرا که بر علی دوستی کند و عداوت کن با کسیکه با علی عداوت کند اگر مطالب شیعیان
 مراد حدیث بودی ترجمه جمله مذکوره بدینطور میشود که حکومت کن بر کسیکه حکومت کند بر علی علاوه برین قصد
 این ارشاد اینست که حضرت سید و عالم صلی الله علیه و آله وسلم حضرت علی را بیجا فرستاده بودند بعض
 همزایان از ایشان در بعضی کارها آزرده شکایت بخداست حضرت سرور عالم صلی الله علیه و آله وسلم رسانیدند

چون شکایت شاکیان بوجه غلط فهمی و نادانست ناسی حضرت علی بود حضرت سرور عالم صلی الله علیه وسلم فرمودند
 من كنت مولاه فعلي مولاه یعنی هر که من محبوب او باشم علی نیز محبوب او باشد باین ارشاد شکایت از دل بهر بیان
 زائل شد و مکننا را معلوم شد که محبت حضرت علی را رضی الله عنه محبت حضرت سرور عالم صلی الله علیه وسلم
 لازم است و این امر عین موافق عقل است محبت پیرزادگان و استادان و دکان محبت پیر و استاد لازم
 است حضرت علی بنمیز فرزند بودند محبت او شان عین محبت حضرت سرور عالم باشد صلی الله علیه وسلم اما
 خلافت و جانشینی پیرزادگان ضروری نیست این امر مربوط بقربت نیست علاقه بکمال علم و کمال فقهی
 دارد و هر که درین امر کوی سبقت رده باشد همان حق خلافت او ستاد و پیر بود مگر شیعیان قصه خلافت بنی
 صلی الله علیه وسلم بقصه ولعبدی سلاطین دنیا قیاس نموده حضرت علی را ترجیح میدهند و نمیدانند که اگر بفر
 محال دین را دنیا قیاس توان کرد تا هم حضرت علی رضی الله عنه اگر بودند بجهت چهارم بودند اول حضرت فاطمه سخی
 خلافت بودند دوم حضرت حسن سوم حضرت حسین رضی الله عنهم هر حال سنیان اگر حضرت علی را بمرتبه چهارم دانستند
 بجهت خود داشتند آری اینقدر خطا کردند که اول ازو شان اصحاب ثلثه را نهادند تا نوبت بحضرت علی هم برسد
 در سده اگر اول بحضرت سیده النساء را داده باز با و لا و شان میسپوندند رسیدن خلافت با حضرت علی معلوم شد
 مگر از دل شیعیان باید پرسید که این خطا از صد صواب اولی تر است و آنچه بحواله امام غزالی ارقام شده به منتهیات
 شیعه مینماید ما قبل از عنایت نامه جناب کتاب سیر العالمین نام در وصفات حضرت امام غزالی شنیده
 ایم که آری اینقدر یقینی است که عادت شیعیان چنان افتاده که بسیاری از خرافات خود را بنام اکابر اهل سنت
 میزنند مگر ازین انکار فرو آمده عرض میکنم که اگر بالفرض بقرض محال امام غزالی کتاب بنام سیر العالمین تصنیف
 کرده در آن کتاب هیچ مضامین درج کرده اند باز شیعیان را چه سود و سنیان را چه نقصان از فاعل سنت امام غزالی
 با سچو ائمه شیعیان معصوم از خطا و مغرض الطاعت بنو وند اگر در یک مسئله بوجه لاعلمی یا بوجه غلطی
 فهم خلافت قرآن و حدیث بر صحابط عین زود نازین پیش چه باشد که خطا کردند و شیعی شدند حضرت شیعیان را مبارک
 باد و او شان را بر سر نشاند سنیان را جای ریخ و تاسف نیست و در مذہب اهل سنت و الجماعت مگو که باطل و فضل
 او شان موجود اند مگر شیعیان فکر می نمایند خود هم باید کرد که او شان همه سنی خواهند شد کتابی از کتب حدیث شیعه نیست
 که مدایح صحابا خصوصاً اصحاب ثلثه از حضرت امه در آن منقول است و اگر قدری نگاه را با لکن قرآن مجید از اول تا آخر
 بملایح صحابا بر است و در آیه یوم لا تجزى الله النبی و الذین آمنوا معه همه صحابه را از رسوای آخرت مطمئن فرموده اند

صورت اگر محض یہ قصد یک خطا چہ مرکب صد ہزار گناہ شدہ باشند چہ پاک کہ خدا تعالیٰ ہم مذہب سنیان دارد
 و اگر ہنوز در ایمان صحابہ تردد است و نظر برین در زمرہ الدین امنوا و شازانی شمارند جو البش از قواچ باید شنید کہ
 او شان بچنین نسبت اعدا اہل بیت خصوصاً حضرت علی رضی اللہ عنہ نواہند گفت آب حضرت عمر رضی اللہ
 عنہ کی قرآن یاد نہو نیکی بات سنی عیب کر نیکو ہنر چاہئے جس زمانہ میں حضرت عمر رضی اللہ کو قرآن یاد نہ تھا
 اوس زمانہ میں حضرت علی رضی اللہ عنہ بلکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو یاد نہ تھا یعنی قرآن شریف مثل قوراء
 ایک دفعہ نازل نہیں ہوا تیس برس میں نازل ہوا ہے مجملہ اون تیس برس کے تیرہ برس تو رسول اللہ صلی
 اللہ علیہ وسلم مکہ معظمہ میں رونق افروز رہے اور س برس مدینہ منورہ میں مصروف بہدایت رہے سورہ
 بقرہ انہیں دس میں نازل ہوئی اس سے پہلے نہیں نازل ہوئی تھی شیونکو تو معلوم نہوگا اور معلوم ہوتا
 تو یہ اعتراض ہی کیون کرتے پر ہمیں معلوم ہے کہ سورہ بقرہ مدینہ میں نازل ہوئی ہے دلیل مطلوبہ ہے تو سنئے
 اول تو سورہ بقرہ کی اول میں مدینہ لکھا ہوا ہوتا ہے اعتبار نہو تو دیکھ لیجئے دوسری احکام جہاد اور احکام حج اور
 احکام رمضان اس صورت میں موجود ہیں اور سب جانتے ہیں کہ جہاد اور رمضان کے روزے اور حج مدینہ میں
 فرض ہوئے ہیں مگر معظمہ میں فرض نہیں ہوئے اور حضرت عمر رضی اللہ عنہ نے جو اونٹ کی قربانی کی تو رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم کے روبرو کی تھی اب کوئی صاحب حضرت شیعہ سے پوچھے کہ بارہ برس کیون کر ہو سکتے ہیں علامہ
 برین قرآن شریف کا یاد نہو نا عیب ہوگا تو حضرات شیعہ کے ڈوبنے کے لئے کون سا تالاب آئینگیات بات اگر واقعی
 سمجھئے تو شیون کو غلام حضرت فاروق بن جانا چاہئے کہ شیون کو موہ نہ دکھائے کو جگہ رکھ لی مگر جس کو ادنیٰ
 درجہ کی عقل ہوگی تو وہ بھی سمجھ لیگا کہ شیون کا قرآن کے یاد کرنے میں یہ اہتمام کہ ہزار ہا حافظ ہر جامعہ میں
 حضرت عمر رضی اللہ عنہ کا اتباع تو ہے شیونکو اگر قرآن یاد نہونے کی تہمت لگائی تھی تو حضرات اہل بیت علیہم السلام
 کے ذمہ لگائی تھی ظاہر میں لوگ شیون کی محرومی بہ نسبت قرآن شریف دیکھ کر یہ خیال شاید کر لیتے کہ بیشک شیون
 میں یہ محرومی اونہیں کی بدولت آئی ہے جو اونکے پیوستہ تھے حضرت شہر بانو یا شاہ یزدجرد شاہ فارس کی بیٹی تھیں
 حضرت عمر رضی اللہ عنہ کے زمانہ میں غنیمت میں آئیں تھیں انکو حضرت عمر رضی اللہ عنہ نے حضرت امام حسین رضی
 اللہ عنہ کے حوالہ کر دیا تھا اور دو اور جو انکے سنین تھیں ایک ماہ بانو ایک مہر بانو اونہیں سے ایک تو حضرت محمد بن
 ابی بکر کو دیدی تھی اور ایک عبد اللہ بن عمر کو ملی تھی مگر جہاد کی عورتوں سے نکاح کی حاجت انہیں ہوتی اسلئے نکاح
 کی نوبت انہیں آئی اس تقریر سے یہ بھی معلوم ہو گیا کہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ کی خلافت حضرت علی اور حضرت امام

اور حضرت امام حسین کے نزدیک حق تھے علیہم السلام ورنہ پہر جہاد کی صحیح ہونے اور غنیمت کے حلال ہونے کی کوئی صورت نہیں اگر اوں کی خلافت صحیح نہ ہوتی تو پہر سوچنے کی بات ہے کہ یہ اعتراض کہاں کہاں تک پہنچتا ہے اور صحیح ہو تو پہر مذہب شیعہ کہاں جا لگے اس صورت میں یہ بھی معلوم ہو گیا ہو گا کہ قاسم بن محمد بن ابی بکر اور سالم بن عبد اللہ بن عمر یعنی ایک حضرت ابوبکر کی پوتی اور ایک حضرت عمر کے پوتے حضرت امام زین العابدین کے خلیفے بہائی ہیں پہر اس قرابت تازہ ہی کے سبب اور شتہ ہوتے رہی خلیفہ حضرت قاسم مذکور امام جعفر صادق کے نانا بھی ہیں والسلام سید رحیم بخش صاحب رونق افروز میرٹھ ہون تو اوں سے میرا سلام عرض کر دینا اور انکے فرزند سے بھی یاد رہے تو سلام کہہ دینا فقط۔

مکتوب پنجم متعلق بہ ہدیتہ الشیعہ بر جواب تحقیق وراثت

سر ابا عنایت و جامع کمالات مولوی محمد عبدالحق صاحب سلمہ اللہ قالے۔

ابن ابیچمدان محمد قاسم پس از سلام و شوق عرض بردار است امر و زودیم شوال روز شنبہ ذحیرہ مسرت اعنی عنایت نامہ رسید و سر مایہ امتنان گردید مطلب سامی معلوم شد جواب آہنم معلوم باید کرد مگر اول مقدمہ چند قابل گوش گذاری است اول اینکه وراثت را در بدو سو سوست اول وراثت دوم مورث چنانکہ توالد و تناسل بے والد و مولود تحقق نہوان شد بچنین وراثت بے وارث و مورث بمیدان وجود نہوان رسید دوم اینکه وراثت ہمین یک اصناف در نعل دار بطور دیگر ہم اصنافی است یعنی وارث و مورث بمیراث کہ آن مال و علم وغیرہ اشیاء باشد بچنین دست و گریبان دار کہ معالج و معالج را بدو ائمہ وغیرہ طرق علاج دست و در کماست القصہ مفہوم وراثت بدو جہت اصنافی است اصنافی فیما بین وارث و مورث است و اصنافی فیما بین این دو رکن وراثت و میراث سویم اینکه این دو رکن اصناف کیے ازان مفہوم مبنی للفاعل دویم مفہوم مبنی للمفعول است ہر کیے را حقیقی و مصداقی است و ہر کیے را مبادی و موقوف علیہ مفہوم وراثت را حقیقی ہر جہت قابل شرح نیست کہ ہر کیے میداند اما ایصل مبادیش ضروریست اول ہمان مورث و میراث ورنہ تحقیق بیک حاشیہ ممکن باشد و ضرورت ہاشیتین نفوذ باطل دویم قرابتی از قرابت معلومہ سویم عدم اسباب حجب و حران بچنین مفہوم مورث را حقیقی است معلوم الوجود البتہ مبادی اش قابل گذارش می پندارم بہر تحقیق ابن مفہوم انفکاک روحانی از جسم عفری اول میاید پس ازان بمقابلہ اش وارثہ و میراثی از جائے میاید کشید ورنہ خرابی تحقیق اصنافہ بیک حاشیہ بر سر آید باقی ماند ضرورت انفکاک

روح و جسم آن نیز قابل گفتن است روح بذات خود از مال و از دوان مستغنی است پیاس خاطر این جسم عرضی تابعی
 طلب مال و از دوان بصری نهد مال را آنچه گاه و دانه اسپ می باید پنداشت چنانکه سوار بذات خود ضرورت گاه و
 دانه ندارد بفرض ضرورت اسپ فلان می کند همچنان روح که بمقابله این روح عرضی سوار است و او مرکب آن
 بفرض این جسم و طلب این اموال آبر و خودی ریز و از دوان را بمنزل مزرع تخم شجر جسمانی که همواره در نشو و نماست
 باید فهمید لسا که مرث الکم دلیل این دعوی است و ظاهر است که در رحم زنان تخم جسم اعنی لفظه نهاده میشود
 که بزوجهسانی است که آخر کار پس از انقلاب با سس معلوم رنگ و ردی دیگری برآرد نه تخم روح چنانکه ظاهر است
 پس تا وقتی که این سوار را علقه قبض و تصرف باین مرکب این شجر است باین گاه و دانه مزرع هم سوکارش
 باقی است و چارم اینکه حیات و موت بدلیل خلق الموت و الحیوة وجودی اند نه عدمی و نه مخلوقیه را بخی تافه
 مگر چون این دو وصف وجودی هستند آنچه دیگر اوصاف وجودیه اجریم بدو قسم منقسم خواهند شد یکله اصلی و خانه
 تراد که آنرا بروی اصطلاح اهل معقول اوصاف ذاتیه باید گفت و دیگر اوصاف خارجی و سته مار که حسب اصطلاح
 اهل معقول اوصاف عرضیه میباید فهمید چه انحصار اوصاف درین دو قسم عقلی است و ظاهر است که اوصاف اصلیه
 قابل زوال نباشند و اگر باشد نه همین اوصاف خارجی باشد نشوند نور آفتاب همواره بیک حال است و این
 فرق کسوف و عدم کسوف همچو استتار و ازیر پرده ابرو انکشاف آن است چنانچه بر ما هر ان علم نیست پوشیده
 نباشد همچنان حیات انبیاء و موت آن کبش را که روز جزا بین الحبت و النار رنج کرده خواهد شد ذاتی
 باید دانست و حیات و موت دیگران را خارجی و عرضی و این فرق را از ابوة روحانی انبیاء علیهم السلام
 که از جمله النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم و از واجه امهاتم ما خود است باید دریافت چه اموتیه از واج طهرات
 رضوان الله علیهم موقوف بر ابوة نبوی است صلی الله علیه و سلم و ابوة جسمانی آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 به نسبت جمله مؤمنان است مرحومه معلوم ناچار با ابوة روحانی اعتراف لازم آید و ظاهر است که در ارواح این
 قسم فاعلیت و مفعولیت و فعل و انفعال که موقوف برالات و محال معلومه است متصور نیست بجز آنکه باین ارواح
 انبیاء علیهم السلام و ارواح امته را بطه همچو رابطه فیما بین آفتاب و قمر و قطعات نور از من باشد که در عرفان و هیو
 و چاندنی نامند تقسیم این ابوة نتوان کرد آری باینطور که معروف شد این تاثیر و تاثر را که اصل ابوة است بدست
 توان آورد دلیل این دعوی که اصل ابوة تاثیر و تاثر است این است که تولد را به پیدا شدن تقبیر میکنند و
 ظاهر است که تاثیر همین پیدا کردن آثار است و تاثر همین پیدا شدن آثار مگر آنکه موثر باشد مخزن و منبع آثار

باشد و آنکه متاثر بود قابل آن محل آن نظر برین نسبت حیات ارواح انبیاء علیهم السلام اعتراف اصلین
 و نسبت حیات دیگران اقرار خارجیه لازم آید و این امر واجب التسلیم گردید که حیات ارواح انبیاء علیهم السلام
 مادام الارواح ممکن الزوال نیست و حیات ارواح دیگران ممکن الزوال باز این امر قابل دیدن است که ابط
 فیما بین ارواح و اجسام چه قسم است فاعلی یا مفعولی فعلی یا بالفعلی مگر همه کس دانند که بحیثیت حیات از جانب
 ارواح فعل است و از جانب اجسام افعال چنانکه از جانب شمس قمر حیثیت نور فعل است و بجانب
 ارض و سماء افعال گو بعضه ارواح باین حیثیت بمقابل دیگر ارواح خود چنان منفعّل باشند که قمر با وجود
 فعل معلوم بنسبت ارض و سما بمقابل شمس خود منفعّل است الفقه حیات اجسام خارجی مستعارات
 و از حیات ارواح چنان استفاد است که نور ارض از نور شمس قمر مستفاد است مگر درین احداث و تاثر مقصود
 بالذات همین احیاء اجسام نیست بلکه صدور اعمال مقصود است چنانکه ظاهر است و هم لام یسلو کم ایکم
 احسن عمل که متعلق بخلق الموت و الحیوة است بران دال و این طرف ایه و ما خلقت الجن والانس الا
 لیعبدون ایظرف مشیر وجه این اشاره اینست که مصداق عبارت عمل است نه علم و نه بشهادت غیر فونه
 کما یعرفون انبیا هم همه پیود فخر عباد می بودند و جناب کبر یابی باین معبود یتوجه علم کبر یابی و جلال و جمال عظمت
 و کمال خود را س و رئیس عابدان شمرده میشد آری گاهی این عمل از اعمال جوارح می باشد و گاهی از اعمال
 قلوب اعمال جوارح خود ظاهر اند و اعمال قلوب همین ایمان دینی و توبه خضوع و غیره از طاعات شرک استنکان
 و غیره از معاصی مگر چون این است لاجرم جسم الک اعمال باشند و این احیاء آن بهمین عرضی بوده نه مقصود
 بالذات و ظاهر است که از آن مقصود فعل است گو حیثیتی محل الفعلی بهم باشند آن توان شد مقصود
 از قلم و تیشه افعال معلومه باشند و در شان فعلیه آن افعال از فاعل صلی منفعّل شده مجازاً فاعل میگردند
 گو محل شکستن و تراشیدن آن می توانند شد بالجمله که اگر چه بالعرض فاعل بود بالذات نبود مگر تا هم مصدر
 افعال است و همین اصدار افعال مقصود از آن باشند نه افعال معلوم همچنین این که جسم را توان شناخت
 دانیهم ظاهر است که بحیثیت فعل مجابی فیما بین موصوف و اوصافش قدم نهادند نتواند بهمین است که وقت
 نور افشانی شمس و قمر و غبار انیما بین شمس و قمر گنجایش مداخلت نبود اگر بالفرض ابری یا غباری مابین ارض و
 سما آید نور فالض از ارض برخیزد و همه به شمس و قمر بیاید و در این نیست که نیمه لاین طرف مانند و نیمه ای طرف یا همه
 بجانب ارض نزول فرماید و شمس و قمر را خالی بگذارد الفقه جهت فعل و فاعلیت قابل التفکاک و انفصال نیست

و رابطات تاثیر و علاقه اصداد و نور انقطاع فی پس چون حیات انبیاء علیهم السلام مادام الارواح مجتمع الزوال و
ممتنع القصدان شد و علاقه روحانی با جسام فعلی و فاعلی برآید چنانکه نقشه ارواح او نشان خالی از رنگ حیات
نمیتواند شد اجسام او نشان نیز مبری از روحانیت عرضیه خواهند گردید و از اینجا که روح اسم است و حیات و صف
یکه را ازین دو معین دیگر نباید پنداشت و در ارواح و در وصف حیات امری دیگر هم باید افزود و گویم
این اسم همان وصف حیات باشد که چنانکه صحیح اسم نور و نور و غیره مشتقات همین وصف نور است
مگر اینهمه بقضا همین اسم لحاظ امری زاید و وصف مذکور ضروریست تا موصوفیت که از بدلولات مشتقات و اسما
است بهر سه و روح اگرچه بطاهر شتیق از حیات نیست مگر درین هم تردد نیست که یا مرادف حی است یا مساو
آن بالجمله درین سخنی که نقشه ارواح و دیگر است و حیات دیگر چنانکه از تقریرین می تراود تا مل نباید فرمود و مضمون شمری
نیاید فهمید زیاده ازین گنجایش تطویل نیست که هم وقت تنگ هم چیده این عجال از ان آبی است باینهمه عجب
که این قسم مضامین گوش خورده پیشین باشد ازین تقریر ریافته باشی که اتصال حیات با ارواح انبیاء علیهم
السلام مفاد قضیه ضروری است و اتصال حیات با جسام او نشان مفاد قضیه ای که مگر این قدر سن خود عرض میکنم
که وقتیکه کیفیت حیات جسمانی و روحانی او نشان چنین باشد در صورت عروض موت حاجت تصور انفکاک
حیات از اجسام هیچ نیست بلکه نشاید آنچه تصور شد بهر اطمینان خاطر درباره اجتماع حیات و موت که اول بوجه
دلائل معروضه واجب التسلیم است و دوم بوجه ارشاد کل نفس فی القته الموت و هدایه انک میتة و انهم میتون
واجب الایمان ضروریست این است که چنانکه اجتماع بروقه ذاتیه و اجتماع حراره خارجه از آب گرم مشهود است
با اجتماع نور اصلی و ظلمته عرضی در شمس و وقت کسوف یا اجتماع نور قمر که سوار اوقات خسوف و ایچی است
و ظلمته اوقات ابر که بنسبت آن عرضی است معلوم همچنان اگر اجتماع حیات ارواح او نشان یا موت آنها
و اجتماع حیات اجسام او نشان یا موت آنها باشد چه چیز است که در قصه شمس و قمر حاجت هیچ گزارش نیست
آری در برودت آب گرم شاید تا ملی باشد مگر اطفار نار را که آب سرد هر دو در آن برابرند ملاحظه فرمایند هرگز
این تردد و گنجایش بقا نیست ظاهر است که الاشیا را تر تفع با ضدادها و در اطفانازال حرارت است اخلاط و
نظری باشد اگر برودت است وقت تسخین آن بال و پرمی کشاید این اطفار نار از چه رواست مگر ارم از نار
اینجا همین بهیمه است مشتعل آهین پاره ها است که کارنا میزدند و بجزارت و احراق عرضیه سیمی با آتش و نار
میگرد و در نه خود گفته ام که اوصاف اصلیه دال را نه پزیرند و حرارت احراق آتش اگر اصلی نبود باز آن کیست که

این اوصاف را مخزن توان شد علاوه برین مورد برودت بے وساطت و سالیط بجز و تفرقه در آب و آتش و لیلی
است کامل بر اینکه برودتش ذاتی است فقط زیر پرده حرارت عرضیه روی خود پوشیده بود مگر چون انیست
همین امکان اجتماع را در حیات و موت می باید کشید وقت مشاهده آثار موت انبیاء علیهم السلام باجتماع
موت عرضی و حیات ذاتی ایمان باید آورد و دیگر مویدا است که بقا حیات اجسام بے بقا، علاقه نیما بین ارواح
و اجسام تصور نیست نظیر برین فقط بجز مشاهده آثار موت حکم انفکاک علاقه مذکور نباید کرد مگر بوجهی خصوص
و اگر حیات شهید ابریم بر بقا، علاقه مذکور بدستور لقیین نباید کرد چه اول آن لقصوص بر بقا، ران و دلالست میکنند
و اگر دلالست میکنند بر وجود علاقه وقت ارشاد بعد القتل دلالست میکنند و ظاهر است که این امر با انفکاک
علاقه اول بجسم اول و حدوث و علاقه ثانی بجسم اول باید که هم راست میتوان شد و میم احادیث مخبره کیفیت
حیات شهیدار و لفظ عند ربهم در نص قرآنی لا تحسین الذین قتلوا فی سبیل اللہ اما تا بل احیاء عند ربهم بران
دلالست میکنند که آن حیات آنجا است نه اینجا یعنی ازین اجسام برگشته باجسام جنت پیوند میدهند و پیوسته
که اموال و از و ارج این عالم از متعلقات ابدان این عالم اند بوجه تعلق ارواح با ابدان علاقه با متعلقات آنها
همی رسد ارواح را با ابدان و ابدان را با اموال و از و ارج علاقه ملک تصرف است علت ملک که قبضه است
بر ابدان بر نسبت اموال و از و ارج زیاده تر موجود است و قابلیت ملک که مالیت عبارت از ان است و ابدان
زیاده از اموال مشهود چه بنا بر مالیت بر میلان خاطر است و آن را منافع اشیا را از کار چیزی منفعت و فتنه
بے سود و در خود میلان خاطر نیست نظیر برین اقرار ملکیت ابدان بر نسبت ارواح ضروری است آری بیع و
بسه آن بدین وجه مقصور نیست که ارواح دیگر از ابر ابدان ایشان قبض و تصرف ممکن و تمخیل نیست و انتقال
ملک بی انتقال قبض و تصرف بخیاال نتوان آورد القصد روحی برومی در گریح در با ابدان خویش نتوان کرد
القصد اقرار ملک ارواح و ملکیت ابدان ضروریست نظیر برین اقرار این امر لازم آمد که اول بصحت این قیاس
اقرار کنیم که اموال از متعلقان ابدان است و ابدان متعلقات ارواح با بوسیله این قیاس مساوات باز رجوع
تفسیه توسط که بالیقین صحیح است اعنی متعلق متعلق متعلق باشد و ملوک ملوک اقرار این نتیجه کنیم که اموال
از متعلقات و ملکات ارواح است مگر چون ذریعہ ملک اموال ابدان افتادند لا جرم وقت زوال ملک آنها
ملک اموال هم زوال پذیر و تو ظاهر است که بقائه ملک تا بقای علاقه قبض است اگر این علاقه ابریم زنده باز
نروح را با ابدان تعلق ماندند با متعلقات او اعنی اموال و از و ارج علاقه بر بدن خود قبضه ماندند بر مقبوضه است که

بوسید آن قبض آمده بود و قبضه کجا ماند و چون قبضه بر او رفت ملک که از آثار و معلومات او بود چنان قدم محکم زند با حمله
 ارواح امتیاز از شهدا باشد زندیا غیر شهدا با ابدان سابقه تعلقی پس از موت نمی ماند لاجرم آن ابدان و مخلقات
 آن ابدان همه از ملک بیرون می روند و ارواح انبیاء را علیهم السلام همچنان بلکه از ابدان سابق ارتباط با ابدان خود
 پس از موت بهم می رسد نظر برین وقت موت ملک او شان را اشتداد و ضرورت زیر که محلول بقدر قوت
 و ضعف علت قوی و ضعیف بود و اینجا علت ملک اعنی قبضه را اید از پیشتر بهم رسید مگر اول از علت قبضه
 سخنی باید را اند پس از ان قصه اشتداد و وقت قبضه باید خواند نباتات خود روئیده و جانوران صحرائی و آب دریا
 چاه و ماهیان دریا را بر زمین که اول بخین ملک چه سان می آیند مگر خود دانی که همین قبضه سرایه این امتیاز و افتخار میگردد
 و حجت جنگ حیدر و انچه بسیار همین قبضه می باشد باز بیع قبل القبض ممنوع و هر قبل قبضه ناتمام وقت و
 بزوال قبضه که در تسلط و استیلائی کفار می باشد ملک معلوم زوال پذیرد و ازین جمله احکام بالیقین هر صاحب
 قلب سلیم می دریا بد که علت ملک همین یک قبضه است و پس و در بیع و شرا و غیره اسباب هر وجه ملک همون
 قبض بهم می رسد و ملک در رکاب اومی آید اکنون حدیث اشتداد قبضه ارواح انبیاء علیهم السلام را باید ان
 او شان وقت موت می باید شنید چراغ را اگر در سبوحه خود دهنده بالا ایش سر پوشی گذارند نور منتشرش از همه
 اطراف بهم آمده در همان سبوحه بقناعت می نشیند مگر ظاهر است چنانکه پیشتر نور از حرکت و توجه باطراف و جوانب
 و خارج سبوحه بود اکنون آن حرکت و توجه بهم در سبوحه چراغ دارد و ازین رو همه شعاعها تا نور در آن شعله متداخل
 میشوند و آن شعاعها را رابط قوی بان شعله بهم رسد و نور آن شعله از بیشتر قوی و شدید میگردد و چون این مثال مهند
 شد خود دریافته باشی که همچنین وقت موت حال انبیاء علیهم السلام شده باشد و چه این قیاس انست که بدلیل
 الله توفی الانفس حین موتها فیساک التي قضی علیها الموت ویرسل الاخری الی اهل سمس کار موت اسماک اوست و
 ظاهر است که اسماک را روح بکرت است بی حرکت چیزی اسماک آن مقصور نیست و اگر اسماک را موافق خیال
 غلط همان عام دارند تا هم ازین امر ناگزیر است که قابلیت حرکت در آن چیز بود و با حمله حیات با حرکت دم مساوات
 میزند و همین است که از فرغ یالی حیوان اشاره بکرت و مصداق دریافته اند فانه هم پس اگر حیات را بگذارند و نوبت
 اسماک نرسد همچو شعاعها و شعله چراغ همه را در اطراف و جوانب حرکت و میر چونکه مناسب آن باشد خواهد بود و چون باز
 گیرند یعنی اسماک فرمایند آن حرکت و توجه بمبدل بسوی داخل خواهد شد و اشتداد همچو اشتداد مذکور بهم خواهد رسید
 و حیات را قوتی و شدتی به نسبت سابق حاصل خواهد شد و حیات و موت دیگر از انچه نور از من و ظلمت آن باید

فهمید که از فیض آفتاب حجاب بروئے کار بیاید و حیات و موت انبیاء علیهم السلام همچو ظهور و چراغ و آفتاب است
 آن در سبوح و ابرایده است القصه انفکاک رشته روحانی و جسمانی چیزی در گراست و موت چیزی در وقت موت
 امتیان این رشته با همی بگسلد و وقت موت انبیاء علیهم السلام این قوی گردد اکنون از نتیجه این تطویل
 که بقا هر قبل تدبیر یکبار خواهد نمود باید گفت انتقام مورد وثیت بسبب وجه تصور است اول بدلقار علاقه مذکور
 و عدم انفکاک آن دوم بوجه نبودن دارش بمقابل آن سویم بوجه نبودن میراثی فیما بین چه تحقق اصنافیات
 بدون مقابلات آن تصور نیست چون این مضمون را در و بهر دو سواست چنانچه پیشتر معروض شد از انتقام
 هر یک از این وجه مذکور جدا گانه باشد یا بهیست مجموعی انتقام مورد وثیت لازم خواهد آمد پس چنانکه لا نورث جز از
 بقا علاقه حیات میتوان شد همچنین جز از عدم میراث اعنی مال ملوک توان داد و نظر برین چنانکه هیچ جملها بمقابل
 مدعیان انفکاک علاقه مذکور توان خواند همچنان بمقابل مدعیان ملکیت مالی و همچو مواقع پیش توان کرد نه این
 جمله بر ملک آن مال دلالت خواهد کرد پس چه عجب که حضرت صدیق اکبر لمّا حظ انتقام ملک نبوی صلی اللہ علیہ وسلم
 حدیث لا نورث را روایت فرموده باشند آری اندرین صورت یک غلش قابل استماع باقیست آن اینکه اگر مذکور
 ملوک نبوی صلی اللہ علیہ وسلم نبود ارضی دیگر لا یریب با اسباب موجب ملک بدست آمده بود ندیس این عموم نفی
 که از لا نورث می تواند چگونگی بررسی نشیند مگر صورت انقلاء این خارا نیست که اول این ملک مجازی بمقابل ملک
 حقیقی خداوندی که خصوص قاطعه مثل و لند ملک السموات والارض و ما بینهما یا اللہ ما فی السموات و الارض
 دال است و انبیاء علیهم السلام بوجه جدت بصرو انکشاف محبت همواره وجه این ملک حقیقی اعنی قبضه خداوند
 پیش نظر باشد نظر برین ملک دیگران که پرتوه ایست از ان همچو پرتو حرکت کشتی بر جالسان همچو حرکت جالسان
 خواهد نمود یعنی چنانکه وقت نموداری حرکت سفینه بمبدل اوضاع و غیره آثار حرکت همه بسوئے کشتی منسوب شوند
 و اگر حرکت کشتی محسوس نشود تهمت اینکار بر جالسان نهاده شود همچنین بوجه نموداری وجه ملک خداوندی
 انبیاء آثار ملک را سوئے ملک خداوندی بر نموده خود از میان بردارند دیگران بوجه استتار مشارالیه
 خود مالک قرار دهند دوم انبیاء علیهم السلام اگر کسی به هدیه و به بوجه اعتقادی دهد که نیایش رسالت باشد
 و اگر چنین بقوت باز و بدست آرد بوجه ضرورت ادائے رسالت بدست آرد و نه او شان را در حالت رسالت
 که هر وقت ملازم او شان است با دنیا و اهل دنیا چه کار نظر برین هر چه بدست او شان افتد همه همچو نذاکورز یا فوج
 گورز بود که بهر ازان بادشاه فهمیده شود القصه انبیاء علیهم السلام ملک خود در چیزی شهود نشود پس چگونه اجازات تقسیم

بمیراث دهند و دیگر از آنچه شهود است همین ذات وصفات و احوال و آثار خویش مشهود است از این گاه
دوراندارند و در حضور اند بوجه ضعف لبهر از مشاهده معذور پس چنانکه از طفل کم سن بی تمیز مملوک دیگر اگر گرفته
باز نمیدهد و اگر ستانند گریه و زاری آغاز نهند و بدین سبب بهر تسکین خاطرش اصل مالک را بعضی اوقات
در گذاشتن اش لازم آید همچنین پیران نابالغ رفته را باین حساب معذور داشتن مناسب نمود و علاوه برین اگر
شخصه امانات و مملوکات خود را بپاس بانی و نگهبانی دهد و گوید که چیزی بکس ندهی و فرزندش پیش نگهبان آمده
چیزی از امانت طلبد پس اگر پاسبان مشارالین بخواهش این بگوید که این چیز از ان اوست سلسله طلب منقطع نشود
فرزندش این را بگذارد و چیزی دیگر باز طلبد آن وقت اگر پاسبان مذکور گوید که پدرت بمن اجازت دادن چیز
بکس نداده الالبیب جیاد و مکر فهمیده شود و فتنه بر خیزد و اگر اول بگوید که پدرت اجازت و اون چیزی بکس نداده
هم سلسله سخن القطع پذیرد و هم سخن اش از تهمت مکر و فریب محفوظ ماند پس اگر حضرت صدیق اکبر اول با بعثت
ملکیت فدک دست میزدند و باز بحدیث لا احدث نوبت میر رسید این قصه و زرت میر رسید و زبان بدگویان خدا داد
تا کجا در ازیشد و اغلب که اینهمه بتر اها ممول نسبتی باو نمیداشت و چون ادل بحدیث مذکور دست رفته سخن
کوتاه شد و تر اها هم از حد معلوم فرو نشتد با اینهمه چه عجب که حضرت صدیق اکبر هم تا آن زمان همچو حضرت زهرا
رضی الله عنها از وقف بودن فدک مطلع نباشد چه استنباط همچو آیات ما قال الله علی رسول من اهل القری
و ارسوله الخ موجب اعتراض وقف بودنش میگردد و ظاهراست که دلالت همچو کلامها بر همچو مضامین بدیهیست
که ظهورش از اول تا آخر بر همه اولین و آخرین ضروری بود **خلاصه مرام** اینکه اول جواب صدیقی دلالت
بر ملک فدک نمیکند بلکه بمقابل دعوی ملک ازین سخن حجت توان آورد چه انتقار اضافیات با انتقار همه ارکان
اضافت برابر است خصوصیت رکنی نیست چون ملک هم از ارکان این اضافت است بمقابل دعوی ملک
همچنان این جواب توان شد که بمقابل دعوی موت دوم اگر این جمله بر عدم ملک دلالت نمی کند و بر ملک هم دلالت
نمی کند البته بفرض قطع سخن اول ذکر کردنش مناسب بود سیوم چه عجب که صدیق اکبر تا آن زمان از وقف بودن
مطلع نشده باشند و الله اعلم بحقیقه الحال بغور باید و بدو این تطویل را لا طائل منباید فهمید و از رسیدن
این قریه اندفاع و عدم اندفاع شک خویش مطلع باید ساخت و بحاضران خدمت سلام احقر باید رسانید و اگر
پس یافتند بدعا خیر یا و باید فرمود و کاتب اوراق هم از ناظرین امید و عمار دارد و فالعه الموق و علیه التکلیف و کتبه العایا
جز الحقیق عبد العدل بن عنایت علی عمر الله له و لوالدیه احسن الیهما و سبغت فی زمره الصالحین الی یوم الدین آمین تم

مکتوب ششم متعلق بحکم جمعه

الحمد للهدی رب العالمین والصلوة والسلام علی سید المرسلین سیدنا خاتم النبیین محمد و آل و اصحابه و ازواج و
 اب جمیعین بعد حمد و صلوة بنده کترین یحییٰ بن ابی سرو سامان محمد قاسم بخدمت سراپا عنایت کرمی مولوی میر محمد
 صاحب ام عنایت پس از سلام منون عرض پروا از است عنایت نامه ملفوف باستفتائے رسید که از حضرت
 مجمع البحرین شریعت و طریقت مخدوم و مطلع خاص و عام جناب مخدوم مولانا سید عبدالسلام صاحب ام برکات
 صدور یافته بود و ممنون و مشکور شدیم مقتضائے عنایت سامی آن بود که توقف نمی کردم و دیگر عنایت نامه ذریعه
 ممنونیهات احقر شده بود هماندم و ستم به قلم و کاغذ میرسید بکربالای کابل طبعی طبعی از حوائق گوناگون بحسب سدادی
 و بے سرو سامانی سامان این تقصیر و سرایه این تاخیر شد میدانی و همه می دانند سفینه بگنجینه آورده ام و نه
 مکتوبات سفینه را بسینه سپرده باین یحییٰ بن ابی سرو سامانی نه جرات به کار با بدل آید و نه دل بدست
 کار فرماید و ذخیره ام همین خیالات پراکنده من اند که یکے را اگر بدلی می نشیند دیگران از از جمله مضامین شعریه
 می بیند مگر بنده گنده را بحضرت مخدوم نه تنها نیاز سابق است اعتقاد لاحق هم بدل فرایم آورده ام اگر بابت
 ایام خدام بهیچ مخدومان سرفرو نیارم باز آن کدام است که انتظار ارشاد و خواهیم کشید باین وجه امر و ز همین مصمم
 شد که من کار خود بکنم اگر پسند خاطر خدام و الا مقام افتاده فهو المراد و نه کالائے زبون بریش خاوند نامه سیاه
 خور باز خواهیم گرفت اکنون یکدو سخن پیشتر از عرض مقصود عرض میکنم اول اینکه در عرف عام هر قوم و هر زبان
 بساست که خطاب یا القاب عامه کنند و مخاطب خاص باشد اکثر از ابا القاب بهیچ مولوی صاحب شاه صاحب
 و شیخ صاحب و میرزا صاحب منشی صاحب ندا کنند و نادای از یک شخص پیش نباشد همچنین در اصطلاحات
 شرع شریف قرآن و حدیث نیز در مواقع کثیره این طرز اختیار افتاده میفرمایند که و اقیمو الصلوة و توا الزکوة ارشاد
 بخطاب عام است و مخاطب باین حکم جز اغنیاء نمی توانند شد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را بخطاب بهیچ یا
 ایها النبئی یا ایها الرسول یاد میفرماید و ظاهر است که این لقب چه قدر از حضرت مخاطب صلی اللہ علیہ وسلم
 عام است بالجمله این انداز دور از انداز ادا و مطلب طرز کلام نیست بلکه در هر زبان معمول بهر خاص عام است
 دوم اینکه اگر فرض کنیم دو کس یا زیاده از قومی سادات یا شیوخ مثلانشسته باشد و یکی از آنها کوریا که باشد کسی
 دیگر از حاضران وقت با وجود اطلاع کیفیت چشم و گوش او نشان بخطاب عام مثل میر صاحب و شیخ صاحب او داده
 اگر چه بین یا بشنوا این حکم دیدن و شنیدن تعیین و تشخیص مخاطب فرماید هر که از حاضران عقل داشته باشد بے

تامل به فهمد که مراد این کس است نه آن همچنین مخاطب یقین داند که مسقط اشاره متکلم منم ندیکان سوم اینکه اگر جناب باری و رسول پاک او صلعم حکمی را بشرط و مروط فرمودند ارتباط آن حکم بآن شرط از قسم ارتباط وقت باشد که فیما بین موقوف و موقوف علیه باشد و بدین سبب احدی را نمیرسد که اگر حکمتی که غرض از ارتباط بود مفقود شود یا بدو آن شرط هم حکمت توان شد آن شرط را لغو گردانند و آن حکم را با الشرط مروط ندانند و بر آن شرط موقوف نه پندارد مثلاً آنجا که بشرط الطیله جمعه جماعت هم است و حکمت از اشتراط جماعت بجز این چه توان گفت که از اسامع و استماع مواظط اعنی خطبه مقصود است اگر جماعت شرط نگردد باشد که مردم فراهم نیایند پس ننهد و اعطای معنی خطیب اگر عطف گوید مستمع که باشد برگردید است که استماع بجز در از همی مردم میتوان شد و وقت صحبت نماز جمعه هر جماعت از چه رو است اگر فراهم آیند و تنها تنها نماز خود بگذرانند و دنیا بجای دیگر رفته نماز جماعت ادا کنند مقصود اصلی بهم رسد مگر کسی را ندانم که بجز از این صورت فتوی نویسد

پس از این مقدمات معروض خدمت خدام باد که آیتیه ایاباالذین آسنوا ذلودی للصواهد من یوم الجمعة فاسعوالی ذکر الشد و ذوالبیع هر چند بوجه عموم خطاب بشیر بان است که همه کس را این حکم عام است مسافر باشد یا مقیم صحیح باشد یا مریض غلام باشد یا آزاد طفل باشد یا جوان زن باشد یا مرد و مگر چون نظر را بآیت او امر سیاق یعنی فاسعوالی ذکر الشد و ذوالبیع رسانند خود واضح شود که بجز مردان آزاد و نوایان مقیم و جوانان خود مختار یک کس از اهل اسلام مخاطب این احکام نیست تفصیل این اجمال اینست که کسی اگر مطلوب توان شد از مردمان توانایا شدند از بیماران و زنان حال بیماران خود معلوم است نا توانان کار توانائی چه دانند باقی مانند زنان در حق او شان هیچ دلائل ضررین بار جلبن ارشاد رفته این طرف زن از آنچه تا کیدات بلیغه هر خانه نشینی مثل قرن فی بیوتکن و غیره ارشاد فرمودند و ظاهر است که درسی بالضرور احتمال انکشاف محل زینت است و دوا و دوی کوچ و بزرگ بیشک متقنی آنست که وقتی نقاب از رخ و جامه از ستر بپاشیده براهند همچنین خطاب و ذوالبیع متقنی آنست که مخاطبان را اختیار بیع و شرا حاصل است ورنه ذوالبیع فرمودن چه معنی دارد و ظاهر است که نه غلام مردانیکلا است و نه طفل نابالغ را این اختیار همین است که ارشاد فرموده اند الجمعة حتی واجب علی کل مسلم فی جهاته الاربعه عبد ملک او امراة او صبی او مریض رواه ابو داود فی باب الجمعة للمملوک المرأة باز چون کیفیت اذان جمعه را که در زمان نبوی بود صلی الله علیه و سلم اگر یاد کنم این عقده بهم منحل نشود که مسافر از این تخفیف تصدیع است شرح این معاین است که در زمانه برکت توأم حضرت نبی صلی الله علیه و سلم اذان جمعه همانوقت گفته می شد که امام بر منبر آمده بشنید نظر برین ترک بیع و شرا و دوا و دوی لغرض استماع و عطا نام معنی خطبه باشد چنانکه لفظ الی ذکر الشد خود

دلیل دعوی است آخر مراد از ذکر اینجا همان مواعظ خطبه اند که کار امام و خطیب باشد و چون فضایل استماع خطبه
 و کراهت شور و شغب اگر مانع از استماع باشد یا در کثرت این امر دیگر موجه نمی شود که مطلب اصلی از رز و جمعه اجتماع
 بهر استماع و عظم خطبه باشد و همین است که فاش شود و نفوذ کند بلکه فاش شود و نفوذ کند تا اشاره شناسان خداوندی را
 بدل نشیند که غرض اصلی استماع است که اگر گاه هائے نازنین را آهسته خواهند زد باشد که از برکات خطبه محروم
 مانند و شاید همین است که حضرت عثمان رضی الله عنه از انی دیگر قبل از اذان خطبه افزودند تا نباشد که در رسیدن
 سامعان در بر شود و خطبه بیکار رود و غرض بوجه عرض مذکور با وجود مقرر بودن یک اذان که به هر هزار مقرر است اذان
 دیگر پیشتر از اذان خطبه افزوده شد تا مطلب اصلی بوجه احسن بدست آید لیکن از اینجا که در حدیث ارشاد است
 عن عوف بن مالک قال سمعت رسول الله صلی الله علیه و سلم لا یقیض الا امیرا و مأمورا و محتالا رواه ابو داود و من
 باب فی الفقص من کتاب العلم و مراد از فقص در حدیث همین و عطا است چنانکه دانندگان و دانشجایانیکه
 و عطف فرض و ضروری خواهد بود اینهم ضرور خواهد بود که آن و اعطف و امیر باشد یا موبل یعنی نائب او باشد و نه در زمره
 محتال داخل خواهد شد که اشاره بمغ و عطف گوئی میکند و نیز ظاهر است و عطف جمعه یعنی خطبه که موسوم بذکر الله
 شد اگر جمعه فرض است فرضیت این و عطف بادل درجه بیک حساب باید داشت و در صحرا و دیر مسافران را امیر
 آمدن این قسم و عظم معلوم پس چگونه توان گفت که مسافران محکوم این حکم اند که آن که سفر را یک سخت حرام گردانند
 و سوائے این اسفا که در آن مظنه بهر ایستچنین و اعظ باشد قطعاً حرام گردانند لیکن این چنین فتوے
 نکس داده و نتوان داد لظن برین همین توان گفت که مسافر از این حکم کیسوه نهاده اند و آنکه با اشاره حدیث اول
 و جوب جمعه بظا هر فطر ظاهر می آید آن را چنان فهمند که بظا هر در عموم یا ایها الذین امنوا اذان و دعای الصلوة هم مسافر
 داخل مینموند چنانچه اشاره معروفه و محض مسافر و غیره از آیه است همچنین اشاره لفظ جماعت که در حدیث مذکور
 دارد است مخصوص از حدیث است بیچاره مسافر اجماعت از کجا بدست آید یا سفر را تنها در حق احوال گردانند یا جمعه
 را برود واجب ندانند که سفر را تنها باشد در حق کسی حرام نتوان گفت چارناچار اقرار بحد و جوب واجب خواهد
 شد و آنکه مثل الواحد شیطان هم در حدیث آمده در اول اسلام بود اگر هنوز این نبی بر حال خود باقیست الا نشان
 فراقها جماعت مشیر بآنست که اگر دو کس هم بهم شوند سفر جائز است منع نیست مگر در یسورت نه شرط جماعت بطور
 حنفیه بدست آید بطور شافعیان بدست افتد بلکه از لفظ الذین امنوا باز لفظ فاسود و روا با انضمام آنکه کمترین
 مصادیق مجموع حسب وضع لغت مسافر و اندرین امر و دالت دارد که کم از کم سوائے امام سه کس می آیند چه مخاطب

یا ایها الذین ایمان الله ویدیه وعظا امام خواهند شنیدند آنکه امام هم داخل جماعت شان است زیرا که اندا و صلوة
 حسب قبله و اد سابق و قتی می بود که امام جلوه بر میسر میکرد نظر برین حکم مخصوص سامعان خطبه باشد امام را باین حکم سرکاری نیست
 الغرض ضرورت امیر یا مامور هم ضرورت جماعت مسافر را هم از آیت و حدیث یکطرف افکند وجه اشتراط امیر یا نائب
 امیر هم بوجه ضرورت خطبه که از لفظ فاسعوالی ذکر الله میاید است بالتمام حدیث لا یقض موجه شد باقی ماند فقط شرط
 مصر اگر غول کند همین ضرورت امیر و مامور دست در کرآن دارد چه مصری نباشد که حاکم در آن نبود خود با و شاه وقت
 اگر نباشد نائب او بالضرورة خواهد بود و فرق فیما بین امصار و قری و شهر با و دیهات ناخچا است که محتاج بیان باشد
 و در هر ولایت شهر با و دیهات میباشند و هر کس بجز دستماع این الفاظ معانی این الفاظ می شناسند و بجز مشاهده
 شهر را از دیدن تمیز نمیکند قابل بیان اگر بود همین بود که شهری خالی از حکام نمیباشد و سلطان باشد یا نائب سلطان
 باشد و در ویبائی و میداها و صحرا خواه محواه رونق افزوری سلاطین ضرورت و نه لصلای گستره نواب شان واجب
 نظر برین صحرا و دیه را به کیو گذاشتند و کارگذاری سرکاری بنده اهل شهر نهادند و ازین تقریر اینهم میاید که جواز
 جمعه بکس تحمل اشتراط مصر نیست ضرورت مصر بوجه دیگر است لغرض فرا می جمع کثیر نیست آری بالای ضرورت
 مشار الیه این شرط فائده هم در اغوش دارد که وعظ در شهر خالی از جمع کثیره کمتر باشد و با اینهمه مردم شهر کمتر از باب
 فهم باشند قابلیت تعلیم چند آنکه او شان دارد اهل دیه ندارد و در جماع کثیر اگر همه تسلیم نمی کنند باری ازین هم چه کم که
 بدو کس را وعظ و اعظ و دیگر بود باز وعظ و پند صحبت اش دیگر از ابراه حق کشد اکنون معروفی دیگر بخج دست خدام عمری
 میکنم فهم این اشارات از کلام ربانی چون همه مردم را میسر نیست و احادیث مصرحه این معنی بحد تو از ترسیده اند افهام
 علما مختلف شدند و عوام را گنجایش امید مغفرت بر تنها و در صورت وجوب نزدیکی و عدم وجوب نزدیکی بهر سید
 و رفته رفته کاهل نسبت تا آن رسانید که متعصبان حقیقه عمد ترک تها و ن جمعه آغاز کردند و این ندانستند که اندرین
 صورت لغو ای همچون المتقی من تتقی الشبهات در همچون نه تنها محض و نیست بلکه فرض ظهیر هم واجب گردید یعنی
 ابن مسلم که در سحر و طبعیه فرضیه باین معنی که اگر شرطی از شرط مذکوره فوت شده تا هم ادای جمعه سحر نمازهای پنجگانه فرض
 است و مکران کافر قابل اعتماد نیست مگر ارشاد دوع مایه یک لای مالایه یک قانونی اگر هر موقع شک بخیز فرموده و آن
 اینکه اگر در فرضیت احد الامرین بلا تعین یقین کامل حاصل باشد بپسبت یگان یگان یقین کامل نبود بلکه ظن
 یا شک باشد هر دو را ادای باید کرد و ادای یک امر فارغ نتوان نشست و این بدان ماند که مردی متدین یکار دیه یا کم
 و بیش مثلا فرض دیگری بنده خود داشته باشد و پس از زمانه دراز و در شک افتد که اگر ده ام یا نه یا از اول امر بودن

قرض و نبودن آن مشکوک بود و صاحبین حاکمی است و امتحانش میکنند که میدید یا نمیدیدند و این بصورت اقتضای
 دینداری همین است که او کند و اگر مقدار قرض مشک است بیک روپیه یا دو روپیه یا بیاید که هر دو روپیه ادا بکند اگر حجت
 حق تابع حق است و بصورت بقا حق خویش بقدر حق خویش خواهد گرفت باقی را با دو حواله خواهد فرمود چون در اینجا هم همین
 صورت بوقوع آید می باید که اهل اسلام هر دو ادا کنند حق تعالی حق خود را قبول خواهد فرمود و باقی را عوض واپس
 خواهد داد یعنی هر چه که فرض نبوده آنرا بحساب نوافل خواهد گرفت و از اینجا که اعطاء ثواب حسب قرارداد کرم بر نوافل واجب
 است به ثواب مکافات جانکاهی بندگان خواهد فرمود اما فرائض حقوق سرکاری اند عوض آنها بمقتضای طلب
 ضروری نیست بلکه آنرا همچو باقی سرکاری باید پنداشت چنانکه باقی سرکاری همچو قرض رعایا واجب العوض نبود
 همچنین فرائض واجب الثواب نباشند و نوافل را همچو اسباب بازاری و قرض رعایا باید دانست که بک ذره هم اگر می
 گیرند قیامتش و عوضش ادا میکنند مگر چون نفس جمیع قطع نظر از شرایط است و هم شعله بر اسلام اگر از ادای نماز تهوان
 در ادایش بود و مردمان کم فهم را بوجه کوتاهی و معونت کاهلی مقصود شدن شرایط موجب ترک جمیع شود و نه باعث
 افزایش نماز ظاهر اند و بصورت گمان این همچو آن مفتی وقت را اختیار تا کبیر جمیع معافیت ادا کند ظاهر است
 او را میرسد که از ظهیر باز دارد تا جمیع مستقیم شوند و جمیع را قیام کنند چه اول حدیث الاختلاف استی او اصحابی رحمت
 او کما قال مشعر ابن اختیار مینماید و می تقدر خلیفه خود با طاعت و معیت مردم و ابستد است و الغرال ان بعزل
 ایشان گره خورده چون انیقدر اختیار گرگان به با و شان از رانی فرموده اند نصب امام و وعظ که حله بیت ازان چرا
 بدست شان نباشد و وعظ و امامت از کارها حق امام عام است امامت صغری و وعظ و پند بامامت کبری و ادلی
 لامر نسبتی دارد که نورضعیف را با نورقویست اگر امامی موجود است دست بدست دیگری دادن نشاید که اجتماع دو حاکم
 صدقته در بر دارد و همین است که قتل ثانی و وفای بیعت اول ارشاد فرشته مگر جاییکه یک باشند و کسی را امام خود
 گردانیدن چندان دور از قیاس نیست چه اینوقت امامت امام عام توان کرد تا بامامت صغری چه رسد غرض نظر بر اختیار
 مشارالیه مسلمانان را نصب امام خاص بدرجه اولی باید داد و اینکار از و باید گرفت و این امامت را مخالفت اشتراط امام
 عام نباید فهمید چنان شرط وقتی است که از امام عام نامی و نشانی باشد تا که بالمعنی جمع بین الخلقین لازم نیاید
 چه در صورت وجودش اینکار حسب اشارات حدیث چنانکه گذشت و موافق اشارات الفاظ قرآنی اعنی الطیعوا الرسول
 واولی الامر منکم کار امام عام بود و اگر وعظ دیگر بشنوند و بر امر دینی دیگران عمل کنند گویا همانرا اولی الامر قرار دادند و بالمعنی
 در جنب خلیفه اول خلیفه دیگر نشانند اکنون که مسندش خالیست اگر او عطف دیگران بشنوند مخدوری نیست و چون موافق

این تقریر این شرط از میان بر فاست شرط مصر هم سبک طرف رقت چه اشتراطش ملزم اشتراطش بر بود اگر کسی ظاهر
الفاظ و ابیات شعره ضرورت مصر عام اند لهذا احتیاط بهمین است که تا مقدور رعایت شهر پیش نظر ماند و اگر کسی در
ویدی جمعه قایم کند و گریانش نه زند کند اول این شرط ظنی بود یا بحسب تقریر مذکور ضعیفی و اگر در آن بهم رسید
مگر غلبه جانی هنوز باقی است عرض آن نیز ضروریست چنانکه ادای ظهر که هم از موجب نهان و در جمعه می شود و چنان
این اجازت نصب امام خاص اختیار استماع مواظ و خطب آن موجب نهان و در نصب امام عام است اگر جمعه
متروک میشد شاید محتمل اهل همتی بشوق جمعه و مشاهده هداایت اهل عصر و انبار روزگار و سبک و نظری بر جمعه
بین الظاهر و الجموع و خطب میاید و در نصب امام عام نیامنیاست نیست و پیدا است که این وجوب فتنی نیست
و اختیار نصب امام خاص بیشک این وجوب را بضعف میرساند اینست آنچه که ذهن نارسائی من بدان سیر
نگر نه قاضیم نه فقیهیم نه مفتی ام نه امام که اجتهاد کنم و خلق قول من بشوند اگر دیگران بهم همصفر من شوند فیهما و نه
کمالای زبوان بریش خاندان این دفتر بی معنی را بر سر من زنند و هر چه مناسب است دانند و موافق اشارات علماء
ربانی که از اتباع قرآن و حدیث و در تفکیک اختیار فرمایند و این نیامند را هم اطلاع فرمایند تا پیروی جم غفیر من
هم سر دهم و در پی تفرق کلمه شوم بخد مت حضرت مخدوم من جناب برکت آید مولوی عبد السلام صاحب از من
دو واقعه عمر عزیز ابواء هموس بر باد داده سلام و شوق که لبصد نیا و دشون باشد عرض دارند و من بغرض دعا
اینکار کرده ام و نه از فتوی و استفتا را احراز من مشهور است تنبیه تقریر پریشانم را هر که ملاحظه خواهد فرمود خواهد
دانست که شرط حنفیه اگر چه محارص عموم ظاهری خطاب یا ایها الذین امنوا اذ نودی للصلاة است اما این عموم
خطاب بحکم مقدمات مذکوره مستدی آن نیست که حکم جمعه عام باشد آری او حکم سیاق تخصیص حکم میکند و هویدا
میشود که همه شروط مذکوره از همین آیت می زاینند و احادیث مستنده فقط مصرح موضوع آن هستند مستند
بشروط میند تا احتمال البطلان عام بر روایات احادیث بعضی آنها موافق خیالات بعض اکابر ملعون اندیدل
نشیند مگر تا وقتی که شرط مذکوره موجه شده باز فقط با نظر که در بعض مواقع بدون این شروط هم جاری توان
بر آورد و جرات اجمال آن نباید فرمود آری بطور احتیاط و بر ضرورت دیگر اگر ترک باین اجمال شوند چنانچه
عرض کرده ام چندان دور از قواعد شرع نیست که احتیاط هم از اهم مقاصد شرع شریف است و بسیاری از
احکام نبی را احتیاط اند و وجوب ضوئیس از نوم منی بر همین احتیاط است چنانچه الفاظ شعر و وجوب کن خود در نظر اهل نظر
است و سنت عسل بدینیکه سچ فائک لا تدری این بابت یک ثابت است نبایش بر همین احتیاط است و بس فقط

مکتوب ہفتم تبصرو شیخ

مخدوم و مکرم جناب مولوی محمد داہم علی صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ السلام علیکم عنایت نامہ سامی دیر و قریبہا بسر
گذاشت شاید آن رفیقہ لم کہ باطلاع رسیدن دواشرفی و چہ رقمزدہ بھولوی عبدالرب صاحب سپردہ بودم نہ رسید
کہ این تقدیر احوال است درین عرصہ ارض چند یکی بعد دیگرے بتلافی زشت کاریہا ہم آمدند و رفتند اکنون عالم
فرین انضال است الحمد للہ علی ذلک وقت یاد خداوند جل و علی اگر شیخ را رابطہ خود تصور کنند چہ باک کہ محمد رسول اللہ
پس از لا الہ الا اللہ بہین جانب مشیر است و این بدان ماند کہ کسی را با کسی کاری فتد کہ نظر عنایت باد داشته باشد
و با کار خود برد انداختہ پس چنانکہ مرد حاجت مند را بہ تقاضای ضرورت وقت تدبیر و جانفشانی ہائے خود یاد محتاج الیہ
ضرورت و وجہ مداخلت آن ذکر نیاز با و لازم و توسل با و واجب بہمان طالبان خدا را یا خداوند تعالیٰ ضرورت
و نیاز بہ بران این راہ لا بدی و وقت عرض نیاز اقرار بعدم استحقاق و نفی لیاقت خود لازم و بدین وجہ توسل
آن مقرران واجب بالجملا اینچنین تصور شعبہ از اعتقاد شفاعت است یا پروردہ اعتقاد رسالت و ہمین است کہ این
تصور را اکابر طریقت رابطہ و رسید نام نہادہ اندازی اگر تصور مستقل است و از مفہوم رابطہ و توسل آری آزا
مسقط اشارہ ماندہ التماثل التی انتم لہا عاکفون تصور یا پذیرمودگوینما ہمین افراد این قسم تصور با اعتبار اعتقاد
استقلال فرق باشد بالجملا بحیال امقریاد اباوریکہ مقتضای با و حدیثش نتوان گفت و از یاد خدا دل محو یا پیر را
خبر نباشد شاہد از تماثل مشار الیہا وارد گو صاحب تصور پیر حسب اعتقاد اسلام بندہ محتاج اعتقاد کردہ باشد
چہ یاد اصلی از حقوق خداوند نیست چنانچہ برامہ ان قرآن و حدیث مخفی نخواہد بود و چون ذکر یاد و ثمرہ محبت است
و محبت اصلی غزوات تبارک تعالیٰ کہ اصل ہر حال و کمال است نہ دپس ہر کہ با اختیار خود دل بیاد و گران
دا و ازینہ جوہر دل خود را زیاد خداوندی پرداخت و باز انیکار خود را بنظر استحسان و بدلاجرم رہ کسان رفت
کہ بہر بیان خود را وقف کردہ اند و چون این صورت تصور حاصل شیخ اول است آنما کہ علی الاطلاق منع کردہ
اند یا ہمین قسم را معمول بہ یافتند یا رخنہ بندی شریعت و طریقت مد نظر داشتند و ہر چہ کردند سجا کردند تا حقیقت
حال این است کہ این پراگندہ حال بحر عرض رسانید و اللہ اعلم و علم اتم بصاحبزادگان و والدہ او شان و والدہ
جناب سلام احقر معروض باد۔

مکتوب ہفتم بکنہ چند مسائل بطور اختصار

عزیز القدر مولوی عبداللہ السلام علیکم قلت فرصت کے سبب جواب خط کی نوبت نہیں آئی اور خیال رہتا

تہا آج کچھ بیٹھا ہوں پانی میں دم کی حماقت کیوجہ خاصی ہے اور ناک پر کڑی توجہ بھی انداز ظرافت و حکمت پر اچھی ہے البتہ عالمانہ طور پر نہیں باقی قلب کی بائیں جانب رکھنے میں یہ حکمت ہے کہ قلب کے دائیں جانب فرشتہ رہتا ہے اور بائیں جانب شیطان اس صورت میں فرشتہ کو زیادہ گنجائش دے گا اور اس وجہ سے زیادہ مداخلت کر سکیگا باقی سینہ ایک محل قیام ہے اسکا دایاں بائیں کسی شے معتد بہ سے مقرر کرنا چاہئے اور اویسکا اعتبار رکھنا چاہئے خود اس کا دایاں بائیں بے لحاظ غیر ایسا ہے کہ جیسا مکان کا دایاں بائیں جیسا نشست و برخاست میں اس کا لحاظ نہیں ہونا اور نہ اس پر مدار و تقطیع و تخفیر ہے ایسے ہی یہاں بھی خیال کرنا چاہئے البتہ مکان یا محفل میں عیسین و یسار کلیں میر محفل پر نظر ہوتی ہے سو یہاں بھی میر محفل سینہ کہو یا کلیں یہ مکان سینہ وہ قلب ہے اس لئے فرشتہ کو دایاں طرف جگہ دی اور شیطان کو بائیں طرف جائی ملی۔ اور عدت کے پہلو مرد سے پیدا ہونے میں یہ حکمت ہو کہ باشارہ آیتہ من ابائہ ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً وجعل بینکم مودۃ و رحمۃ رشتہ و قرابت و زوجیت سے محبت و الفت مطلوب ہے اور ظاہر ہے کہ یہ بات اسید صورت میں خوب حاصل ہو سکتی تھے باقی فروع و اصول میں حرمت تزوج اگر اصلی ہی تو اس وقت کا جواز عرضی تھا اور وجہ اسکی ضرورت تھی اور اگر عرضی ہی تو وجہ حرمت یہ ہے کہ تزوج میں مالکیت اور ملکیت ہوتی ہے اور زنی حرم ہونا مافی مالکیت و ملکیت ہے من ملک ذار حرم محرم فہو راد کا قال مگر یہ عرض اس وقت تو وجہ عدم ضرورت معتبر ہوا اور ابتدا زمانہ میں بوجہ ضرورت معتبر ہوا اسٹی صاحب کو سلام کے بعد مبارکباد و تولد و خیر کہا دینا خداوند کریم عمر دراز کرے اور سعادت مند کرے فقط۔

کتوب نہم متعلق بحکم ایمان و کفر نیز یہ

سرایا عنایت و کرم مخدوم و مکرم نصر اللہ خان صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ۔ بندہ مکترین محمد قاسم سلام نیاز عرض کرتا ہے آپ کا عنایت نامہ پہنچا یہ عنایت میرے سر پر گرامین حیران ہوں نہ میں ایسا عالم نہ ایسا محقق نہ جو اپنے کیوں اس کام کے لئے تجویز کیا محکو تو کہی فتویٰ لکھنے کا اتفاق نہیں ہوتا اور نہ میری پاس اس کام کا سامان نہ کتابین نہ متقدمین و متاخرین کی بیاضین جو میں اس کام کو سنبھالوں اس پر مولانا محمد یعقوب صاحب آجکل اپنے وطن کو گئے ہوئے ہیں پہر ایسے مسائل کے جواب لکھے تو کون لکھے ہاں اپنی سمجھ اور خیال کی بات کہے تو میں لکھ دوں اپنے خیال ناقص میں قطعی کافر تو وہی ہے جسکو خدا تعالیٰ نے قرآن مجید میں یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے اپنی زبان مبارک سے کافر فرمایا ہاں ظاہر میں جس سے افعال کفر و کلمات صادر ہوں

اگر ہوا ان باتوں کے دیکھنے سننے کا خود اتفاق ہو یا بروایت متواترہ ہم تک پہنچ جائے تو اس وقت بظاہر ہر مہک
 اس کے ساتھ معاملات کفری کرنے چاہئیں نیز بدکار ذکر قرآن و حدیث میں تو نہیں نہیں البتہ متواتر کہئے یا ج طرح
 کہ یہ سیر بات ثابت ہے کہ حضرت سید الشہداء امام ہمام حسین رضی اللہ عنہ اور ان کے خاندان اور ہمراہیوں پر اس
 سے ظلم شدید ظہور میں آیا یا بی رہا گستاخ حضرت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم اگر ایسا شخص توبہ کرے تو بیشک
 مسلمان ہو جائیگا بنا را ایمان فقط شہادتین پر ہی اور یہ شرط ہے کہ اس وارد دنیا میں ہو سواس وارد دنیا میں اگر
 ہزار بار کوئی کافر بنے اور پھر ہزار بار دل سے توبہ کرے تو وہ عند اللہ مومن ہے ہوگا احادیث سے ثابت ہے
 کہ اگر گستاخان بنوی صلی اللہ علیہ وسلم توبہ کر کے انجام کار مسلمان ہو گئے اور اب اکابر دین میں مشارکے
 جاتے ہیں یا نہ یہ بات باقی رہی کہ سزا کے گستاخی قتل ہو یا جو کچھ ہو وہ بعد توبہ بھی جاری کی جائیگی یا
 نہیں بظاہر تو یوں معلوم ہوتا ہے کہ جب اور حقوق العبادات نہیں ہوتے اور توبہ کا کرنا اس بات میں
 کچھ مفید نہیں ہوتا تو آپ کا حق تو آپ کا حق ہے مگر غور سے یوں خیال میں آتا ہے کہ ایذا بین اور حق تلفیان
 دو قسم کی ہیں ایک تو وہ جس کو دین سے کچھ علاقہ نہ ہو جیسا کسی کا مال چھین لے چالے قرض مار لے ایسے
 حقوق تو مومن کے ہوں یا کافر کے توبہ سے معاف نہیں ہوتے ظاہر ہے کہ یہ حقوق قبل توبہ اور بعد توبہ دونو
 حالوں میں دلائے جاتے ہیں اور اس میں نہ مومن کی تخصیص ہے نہ کافر کی خصوصیت سبکی اس قسم کے
 حق سب دلاتے ہیں اور وجہ اس کی یہی ہے کہ اس قسم کی حق تلفیان اور ایذا بین بوجہ طمع نفسانی ہوتی ہیں
 بوجہ عداوت مذہبی نہیں ہوتی دو سر وہ حق تلفی جس کا باعث عداوت مذہبی ہو جیسے کفار نے رسول مقبول
 صلی اللہ علیہ وسلم کے زمانہ میں مسلمانوں کو بوجہ عداوت مذہبی مار ڈالا اور ان کے گھر بار اموال چھین لئے اس قسم
 کی حق تلفیان میرے خیال میں جانے سب قابل معافی ہیں رہے حق تلفی مالی اس کا حال یہ ہے کہ اگر مال مجنسہ
 حق تلف کرنے والے کے پاس موجود ہے اگر دارالاسلام میں ہے تو صاحب مال کو واپس ہونا چاہئے اور دارالحرب
 میں چلا گیا تو یوں سمجھئے کہ اس کے پاس ہمارے نزدیک واپس نکلیا جاوے اور امام شافعی علیہ الرحمۃ کے نزدیک رد
 کیا جائیگا زیادہ یک عرض کروں اگر یہ گزارش صحیح ہے تو اللہ کا شکر ہے ورنہ میرا مقصود فہم ہے مگر یہ بات صحیح
 ہے تو یوں معلوم ہوتا ہے کہ یہ بھی صحیح ہے کہ حضرت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم کی گستاخان بوجہ عداوت
 مذہبی ہوتی ہیں طمع نفسانی کو اس میں دخل نہیں اس لئے یوں سمجھئے کہ اس کے بعد توبہ قابل عفو ہے واللہ
 اعلم وعلیہ التمام ولاحکم۔

مکتوب ہم متعلق بنذر بتان وغیرہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ رب العالمین والصلاۃ والسلام علی خاتم النبیین سید المرسلین محمد وآلہ واصحابہ اجمعین بعد حمد و سلامۃ بطور متعجب قبل عرض جواب یہ معروض ہے کہ ایک سوال کی ایک صورت تو یہ ہے کہ بتو پر کائین وغیرہ چڑھائیں یعنی بتوں کی نذر نکالیں اور انکے سامنے لیجا کر کہیں یعنی انکی نام کی عبادت مالی کرین اور اس نذر کو از قسم جاندار ہو یا نہ ہو زنا داروں کے حوالہ کرین اور دوسری صورت اسی سوال کی یہ ہے کہ اپنے مردنکے لئے تصدق کرین اور زنا داروں کو دیدین مگر یہ معلوم نہیں کہ صورت تصدق مذہب ہنوز میں کیا ہے اگر یہی ہے کہ بتوں وغیرہ پر چڑھائیں تب تو یہ صورت ثانی صورت اول ہی کا تتمہ ہے کوئی صورت جدا گانہ نہیں اور اگر صورت تصدق یہ ہے کہ خالق عالم کی نذر ہو اور مردن کے لئے تو اب ہو تو البتہ پہر صورت جدا گانہ ہو جائے گی اور سوال دوم کی یہ صورت ہے کہ خود اس چیز کی پوجا کرین جسکو اپنی پاس سے نکالتے ہیں اور پہر اسی کو مردن کے ثواب کی نیت سے شبہ وغیرہ موجودن کے نام پر چھوڑ دین اور کسی کو دین دلائل میں نہیں زنا دار بطور خود اسکو بکڑیلین اور کسی کو بہرہ کر دین یا کسی کے ہاتھ فروخت کرین مگر یہ معلوم نہوا کہ زنا داروں کے قبضہ میں آنا چھوڑنے والوں کی اجازت اور علم سے ہوتا ہے یا بطور زردی آنکھ بچا کر بکڑلیتے ہیں اور یہ جیتے ہیں ظاہر تو یہ ہے کہ مقصود مسائل احتمال اول ہی ہو مگر کوئی لفظ سوال میں ایسا نہیں جس سے بصرحت یہ مضمون مفہوم ہو بعد اس متعجب کہ اول ایک دو بات بطور تمہید عرض کی جاتی ہیں اولی بعد صرف مطلب عرض کیا جائیگا اول تو یہ ہے کہ رزق اپنی صلت اور حرمت میں اون اسباب کا تابع ہوتا ہو جسکے وسیلہ سے وہ رزق حاصل ہو اگر وہ اسباب حرام ہوں تو وہ رزق بھی حرام رہے گا اور اگر اسباب حلال و مباح ہوں تو وہ رزق بھی حلال و مباح سمجھا جائیگا اگر رزق تجارت کہتی کہانے پکانے سینے پر رونے کی مزدوری سے میسر آئے یا اوس مال کی عوض مول لیا جائے جو اسباب مذکورہ کے وسیلہ سے ہاتھ آئے تو اوس رزق کو حلال ہی کہیں گے جب تک کہ کوئی وجہ حرمت ان اسباب کی ساتھ شامل نہ ہوگی اوس رزق کو حرام نہیں کہہ سکتے اور اگر سود زنا چوری غصب مثلاً ہاتھ لگے تو اسکو حرام ہی کہیں گے جب تک کہ صاحب مال بطریق خاطر بیوجہ اجازت نہ دے اور مباح نہ کرے حلال مباح نہیں کہہ سکتے اور وجہ اسکی یہی ہے کہ جو شے صبر راہ سے آتی ہے اسکی کیفیت اسکے ساتھ لاحق ہو جاتی ہے دیکھئے نور اگر آئینہ ہو سبز زرد سرخ سیاہ وغیرہ میں ہو کر آتا ہے تو اون آئینوں کی سبزی زردی سرخی سیاہی وغیرہ اوس نور کے ساتھ آتی

بین آدمی کے نطفہ سے آدمی ہی کی شکل کا بچہ ہوتا ہے تو اسی وجہ سے ہر کہ وہ نطفہ اوس بدنہین سے آیا ہو اور
 گہون چنے وغیرہ کے بیج پر آمد آنبہ جاسم غیرہ کے تخم پر اگر ویسا ہی اناج اگتا ہو یا ویسا ہی پہل لگتا ہے تو اود کا
 سبب یہی ہے کہ اجزاؤ زمین اوس بیج یا تخم کی راہ سے کلکرا باہر آتے ہیں الغرض جو شے کسی شے پر موقوف
 ہو یعنی بے اوسکے اوس شے کے وجود کے کوئی صورت ہی ہو تو اوس شے کا اثر اوس دوسرے شے میں ضرور ہوگا۔
 دوسری بات قابل گزارش یہ ہے کہ حلال ہونا اور ہے قبول ہونا اور غرض حلال ہونیکو قبول ہونا لازم نہیں
 اور قبول ہونے سے حرام ہونا لازم نہیں آتا اگر ہماری نماز خدا انخواستہ قبول ہوئے کہ ہم کہیں جگہ کہیں تو ان کا
 ظاہرہ کو جبکو قیام مقود رکوع سجدہ کہتے ہیں حرام نہ کہیں گے مگر یہ بات ہے تو کفار اگر خدا ہی کو عبادت کریں خاص
 اویسی نیت سے نذر نکالیں یا اویسی نیت سے نماز روزہ گذارین تو اود کو حرام نہیں کہہ سکتے اگر وہ کفار اونسے
 ناخوش ہو کر اونسے ان اعمال کو قبول فرمائیں اور ان پر ثواب عنایت نہوا اگر بادشاہ وقت کسی امیر کا سلام نلے اور
 نذر قبول نہ کرے تو یوں نہیں کہہ سکتے کہ بادشاہ ایسے کاموں سے یعنی سلام و نذر سے ناخوش ہوتا ہے یا اودن کا
 کی اوسکے یہاں ممانعت ہو اگر یہ بات ہو تو اسی امیر کی کیا تخصیص ہتی کسی کی بھی نذر نہ لیجایا کرتی اور کسی کا بھی
 سلام اور نیاز و آداب قبول نہوا کرتا بلکہ ان باتوں کی ممانعت عام ہو جاتی مگر سب جانتے ہیں کہ آداب بجالانا
 اور نذرین پیش کرنا علامت تابعداری ہوا اور نشان اطاعت ہوا و قسمصیت نہیں ایسے ہی اگر کسی کی عبادت
 نماز روزہ زکوۃ قربانی نذر فطرہ خدا تعالیٰ کی درگاہ میں قبول نہو جیسے کفار کی عبادت کا حال ہوگا تو اتنی بات
 سے اوس نماز روزہ زکوۃ قربانی فطرہ کو گناہ نہیں کہہ سکتے جو حرام کہہ دین اگر یہ بات ہوتی تو ان باتوں کی
 ممانعت ہوتی کسی کے حق میں یہ باتیں طاعت نہو سکتیں تیسرے قابل لحاظ یہ ہے کہ اصل مالک خداوند تعالیٰ
 ہے بند و نکاحان و مال سب اوسکے ملک ہی بند و نکاحی ملک اوسکی ملک کے سامنے ایسی ہے جیسے رعیت کے
 گھر کو رعیت کا گھر کہتے ہیں وجہ اسکی سہی جانتے ہیں جیسے اصل مالک کو اس بات کا اختیار ہوتا ہے کہ اپنی
 رعیت کو اپنے مکان میں چار کھے چاہے نکال دے اور رعیت والو نکو یہ اختیار نہیں ہوتا کہ اوس مکان پر
 چاہیں اصل مالک کو تصرف کرنے دین چاہیں نہ کرنے دین ایسے ہی خدا تعالیٰ کو اس بات کا اختیار حاصل
 ہے کہ جو چیز چاہے مخلوقات کے پاس رہنے دے جو چیز چاہے اونسے لیے پر مخلوقات کو اختیار نہیں کہ
 جو چیز چاہیں جانے دین جو نسی چاہیں بچانے دین اگر یہ بات ہوتی تو کاہیکو کوئی اپنے خویش اقربا کو مرنے
 دیتا اور کاہیکو کوئی غنی و مفلح ہو کر تاجان مال ہمیشہ ہمیشہ کو رہا کرتا۔ چوتھے قابل گزارش یہ ہے جیسے رعیت

کے لوگ اگر اُس مکان کو حسین ع یا اصل مالک ہو کر رہتے ہیں سوا اصل مالک کے اور کا بتائیں یا روم رعیت
 گری یعنی نذر بیٹ سوا اصل مالک اور کو دینے لگیں تو اصل مالک اگر خود حاکم ہو تو وہ آپاؤ کو سزا دیتا ہے
 ورنہ استغاثہ کر کے حاکم سے سزا سخت و لانا ہے اور اسی وجہ سے ہر کوئی یوں کہہ سکتا ہے کہ اصل مالک مالک حاکم
 دونوں کی طرف سے ایسے باتوں کی مخالفت ہے ایسے ہی رعایاے خداوندی یعنی مخلوقات خدا بنی آدم
 وغیرہ اگر اس زمین و آسمان مالِ جان کو کسی اور کا بتانے لگیں یا روم رعیت گری یعنی روزہ نماز رکوع و سجدہ
 طواف و بوسہ نذر قربانی اور کے نام کی کرنے لگیں تو چونکہ خداوند عالم خود حاکم ہے بلکہ احکم الحاکمین ہے اس
 حرکت بیجا پر سزا دیگا اور اس وجہ سے ہر کوئی کہہ سکتا ہے کہ یہ بات حرام اور ممنوع ہے بلکہ جیسے اس قسم کے جرم حاکم
 مجازی بغاوت سمجھے ہیں جس سے بڑ بڑا ان کے نزدیک کوئی جرم ہے نہیں ایسے ہی اس قسم کی باتیں جواز قسم
 شرک ہیں احکم الحاکمین کی نسبت بغاوت سمجھے جس سے بڑ بڑا اسکی درگاہ میں بھی کوئی گناہ نہیں پر یہ جرم ہونگا
 تو اور کیا ہوگا ان مقدمات کے بعد بندہ یحید ان جواب سوال عرض کرتا ہے بخور سنئے اگر کوئی کافر ہندو ہو یا ظفرنی
 خدا کے نام کی نذر نکالی اور کسی ہندو یا مسلمان کو دیدے اوس شے کو حرام نہیں کہہ سکتے اوسکو اختیار ہے
 خود کہانی یا کسی اور کو کہلائے غیر کے ہاتھ بیچے یا غیر کو بیہ کر دے پہر وہ غیر آپ رکھے یا کسی کو دیدے وجہ
 اسکی عرض کر چکا یعنی نہ یہ فعل اصل سے حرام ہے نہ جو مال اوسکے وسیلہ سے آیا اوس کو حرام کہہ سکیں البتہ
 مسلمان کے حق میں بشرطیکہ نذر کرنے والا کافر خود اوس مسلمان ہی کو دی کر اہت سے خالی ہونگا کیونکہ لینے
 والا خدا کی طرف سے لیتا ہے جب خدا تعالیٰ کے یہاں قبول ہی نہیں تو اوس مسلمان کا لینا ایسا سمجھے جیسے
 فرض کرو بادشاہ تو کسی کی نذر قبول نہ کرے اور خدا متکار شاہی بادشاہ کی طرف سے لینے جیسے یہ بات بادشاہ کو
 مکروہ معلوم ہوگی ایسے ہی خدا تعالیٰ کے ہاں کا قصہ سمجھئے پر جیسے وہ خدا متکار اگر کسی کے ہاتھ بیچدے یا کسی کو
 دیدے اور اس لینے پر مشتری یا لینے والا معتبوب شاہی نہیں ہوتا ایسے ہی یہاں ہی سمجھ لیجئے اور اگر نذر کسی اور کو
 نام ہی خدا تعالیٰ کے نہیں یا شربہ غیرہ کے ہے تو وہ جیسے نذر نکالنے حرام اور شرک ہے ایسی ہی اوس
 مال کو بھی حرام اور ناپاک سمجھنا چاہئے اس لئے کہ شرک کو ناپاک فرمایا ہے کلام اللہ میں موجود ہے و جب تو شرک
 من الاوثان عربی دان جانتے ہیں کہ جس ناپاک کو کہتے ہیں ننگ ناپاک یا خیابہ ہے اگر ہوتی تو کچھ سہل بھی نہنا
 شرک سے دل ناپاک ہو جاتا ہے پہر سات سمندر سے بھی دھوئی تو بھی پاک نہیں ہوتا اس صورت میں اس
 دل سے اور اوس بدن سے جو غذا نذر کو رہے پیدا ہوتا ہے عبارت قبول نہوگی کیونکہ حسب اشارہ مقدمہ اولیٰ اس

عبادت میں ناپاکی کا ملاؤ ہوگا اور ظاہر ہے کہ ناپاک کام ادس پاک درگاہ میں کا سیکو قبول ہونے لگی مگر جیسے جو نور سبز زرد آئینہ میں سے ہو کر نکلا کہیں جائے سبزی زردی اس کے ساتھ جاتی ہے یا جو انج گہیون جو چنے کے چھین سہی ہو کر باہر آیا ہے گہیون چنے جو وغیرہ کی شکل و خاصیت وغیرہ اس کے ساتھ جاتی ہے یا جو پہل آم جامن وغیرہ کی گہلیون میں سے ہو کر باہر آتے ہیں ان کے ساتھ کہیں تک جاؤ شکل آم اور خاصیت ساتھ جاتی ہے علیحدہ نہیں ہوتی ایسے ہی جو مال طریقہ حرام سے آئے وہ کہیں جائے اس کی حرمت اس کے ساتھ جاتی ہے اس لئے اگر زنا دار وغیرہ لیکر کسی کے ہاتھ بچہ دین یا کسی کو سہہ کر دین تو خریدار اور لینے والے کے حق میں بھی وہ مال حرام ہی رہے گا حلال نہ ہو جائیگا بلکہ مثل گوشت خنزیر یا سہہ کر و حلال نہیں ہو سکتا اگر پوچھا کرنے والے اس مال کو کسی کو دین نہیں یوں ہی چوڑ دین اور پھر اس کے بعد کسی کے لینے کے رد اداری نہ ہوں بلکہ ناخوش ہوں جیسے اس طرف میں ہندو لگائے پیل معبودوں کے نام پر چوڑ کر مطلق العنان کر دیتے ہیں اور ادن کو سائنڈ کہتے ہیں اور کسی کو اجازت ان کے پکڑ لینے کی نہیں دیتے تو ایسے جانوروں کو اگر مجاہدین غنیمت میں لیا جائیں تو ادن کو بلا کر اہت اس قسم کے جانوروں کا کہنا ناجائز ہوگا بلکہ وہ جانور جو پوچھا کرنے والے اپنے آپ زنا داروں کو دیتے ہیں ان کا کہنا بھی درست ہوگا ورنہ بوجہ غضب زوی اور بوجہ پوچھا پرستش غیر خدا کراہت رہیگی دزدیکی وجہ سے جو حرمت بخود تو خود ظاہر ہے پر یہ بات تامل طلب ہے کہ پوچھا کی وجہ سے کراہت ہے کیونکہ پوچھا کی وجہ سے ہوتی تو حرمت ہوتی کراہت ہوتی اسلئے یہ عرض ہے کہ پوچھا کو اس مال کے حصول میں کچھ دخل نہیں جیسے اور مال چراتے ایسے ہی مال بھی چراتا اسلئے یوں نہیں کہہ سکتے کہ اس مال کا حصول لینے والوں کے حق میں پوچھا پر موقوف تھا یا نہ چوری پر یا غضب پر البتہ موقوف کہہ سکتے ہیں اور اسلئے یوں کہنا ضرور ہے کہ شرک کی ناپاکی اور حرمت تو یہاں موثر نہیں ہوتی البتہ چوری اور غضب کی حرمت نے اس مال کو حرام کر دیا ہے حال حرام ہونے میں کچھ شک نہیں بلکہ حرمت سے ایک نمبر زیادہ ہے تفصیل اس کی یہ ہے کہ کسی شخص نے ایک سفر میں ایک ناقہ پر لعنت کہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے یہ فرمایا کہ ہمارے ساتھ شتر ماوہ ملعون نہ رہنے پائے اور یہ فرما کر ادس ناقہ کو چوڑ دیا جب بند و نکی لعنت کا یہ اثر ہو کہ ساتھ رہنے میں حرج نظر آئے تو لعنت خداوندی میں یہ اثر کیونکر ہو گا یہ ہے وجہ ہوئی کہ قوم مشرک کے کنوین سے پانی پینے کو آپ نے اپنے اصحاب کو منع فرمایا اور اس پانی سے گندہ ہوئے آئے کونہ کہانے دیا اور سب جانتے ہیں کہ اسی کو لعنت کہتے ہیں کہ حرمت

دور کر دیجے نظر عنایت سے علیحدہ کر دیجے اور ظاہر ہے کہ اس سے زیادہ اور کیا رحمت سے دوری ہوگی اپنی
 آپ تو جلدی رہے اپنے بند و نیکو بھی اور طرف دیکھنے نہیں یا غرض بوجہ لعنت آب چاہ تو مٹو کے استعمال
 سے منع فرمایا لیکن جب اوس پانی کے استعمال سے ممانعت ہے تو اوس جانور کے کھانے
 سے بدرجہ اولیٰ ممانعت ہوگی جسکو پرستش غیر خدا میں مطلق العنان بنا دیا ہے وجہ اسکی یہ ہے کہ آب چاہ
 قوم ثمود بذات خود سامان شرک نہ تھا البتہ مشرکوں کے نام لگا ہوا تھا اوس چاہ پر اونکا آنا جاننا تھا اوس
 چاہ سے پانی پی کر اپنی پیاس بجھاتے تھے اوس چاہ کے پانی سے آٹا گوندہ گوندہ روٹیاں پکاتے
 تھے اور کھاتے تھے اور پانی اور روٹی کھانی کر تو انا ہو کر شرک و کفر وغیرہ کرتے تھے غرض شرک سے جو زمانہ
 نبوی صلی اللہ علیہ وسلم میں موجود تھا ایک دور کا علاقہ تھا اور جانور مذکور سے جسکو بوجہ پرستش بتان
 وغیرہ معبودان باطلہ شرک کو یہ رابطہ ہے اوس سے زیادہ کیا ہوگا یعنی اوس جانور ہی پر وہ اون کی
 پرستش موقوف تھی وہ شرک بے جانور وغیرہ متصور نہیں جیسے قربانی اہل اسلام بے جانور ممکن نہیں
 اور اسقدر ارتباط ہے کہ شرک او سپر موقوف ہے تو وہ لعنت مذکورہ آب چاہ مذکورہ کی لعنت سے کہیں بزرگ
 ہوگی اور اسلئے یہ لعنت اور وہ چوری دونوں ملکر قریب معلقونکے ہو جائیگی جس سے حرمت ثابت ہو چکی چوری
 کی حرمت تو ظاہر ہے اور لعنت کی کراہت حرمت سے برائے نام ہی کم ہے کیونکہ ایسی کراہت کو تحریمی کہیں
 گے اور ظاہر ہے کہ کراہت تحریمی ہم پر حرمت ہوئی بالجملة اس قسم کے جانور اور اموال جبکا دو سوال مذکور
 میں ذکر ہے سب سب ناجائز ہیں اہل اسلام کو اونکا کھانا رو انہیں واللہ اعلم بحقیقۃ الحال فقط مورخہ
 ششم ماہ صفر ۱۲۹۹ ہجری۔

مکتوب یازدہم متعلق بوجہ جہر قرۃ در خانہ و اسرار الٰہیہ باقی

اسلام علیکم۔ عنایت نامہ رسید صحت خوش دامن الشفیق مستوجب شکر است خداوند شانی الہیہ الشفیق
 رانیز بجلدوی این شکر موافق وعدہ سلکن شکر تم لازیکم شفا رکامل جلد تر عنایت فرماید تحذیر الناس بدست
 آمد انتباہ المؤمنین از دیوبند طلبیدہ ام باقی ماند حیات البنی ہنوز در حد تسوید است و انہم نزد منشی محمد حیات
 صاحب نوبت طبخش رسید نہ لظاہر صورت طبخش قریب لوقوع است زینوجہ بدست آمدنش دشوار
 بجایش تقریر دیوبند خواستہ ام اگر رسید بڈاک یا بدست کسی بطوریکہ مناسب وقت خواہم دید فرستاد
 خواہد شد و چادر گلیم سبکی حکم ریضہ نور شتر و اداری و در نظر نگر می سازند و درین ایام رفتن من نامہ نظر نگر مستعد

است و از تحریر کمتر است که همچو کار بر آید باینهمه را ده دارم که بیک از احباب بنویسم شاید بهر سه دور باره میا
 کرمت الشمن چه نویسم اگر او شان را هنوز سری بجزئیل است یا گفته دیگر آن را انجایش قبول است
 از دہلی دیوبند و سہارنپور جاییکه پسندند روانہ کنند حال دیوبند و سہارنپور خود آشکار است اما نسبت
 دہلی سخنی یقینی نتوان گفت اینقدر هست کہ مولوی فخر الحسن صاحب بقصد دہلی رفتہ اند اگر در مدرسہ حافظ
 عزیز الدین صاحب ہنوز سقی باقیست زانوی خود همان جاتہ کردہ می نشینند ورنہ تا چندی بغرض
 تصحیح ابن ماجہ کہ در مطبع میر معظم صاحب شروع کردہ اند قیام شان ضرور است و اللہ علم اکنون وجہ ہر
 قراۃ در سہ نماز شب و اسرار آن در دو نماز روز نیز بقدر فہم خود میاید نوشت اول سخنی چند بگوش نہند
 پس ازان بہر استماع مطلب بایطرف گوش کنند ادلین سخنی این است کہ ہجو ارادہ و قدرت و احساس
 بلکہ حمیت تیر بدل حیوانات خصوصاً بنی آدم و ولایت ہنادہ اند اگر چنانکہ مفعولی بہر ارادہ و احساس قدرت
 متعین نیست ہر چہ پیش آید بچنین بہر محبت متعلق مقرر نیست ہر مرغوبیکہ باشد گردانی کہ بنا بر غبت
 بر محاسن است جسمانی باشند یا روحانی ظاہری باشند یا باطنی از ماسہ بصر مد رک شوند یا دیگر جو اس
 و اینہم دانی کہ ذات خداوندی جامع جمیع کمالات است کہ اصل محاسن از او ان گفت اکنون ازین
 امر بحث باید کرد کہ کمالاتش جلد یا چندی از انہا حیوانات خصوصاً بنی آدم از اول آفرینش خود پیش
 نظر دارند تادانی کہ محبت خالق عالم ہمزاد آدم زاد است آن تا نگاہ چشم حقیقت بین بدست آورده اند
 اینقدر ہموچ روز روشن می بینند کہ ممکن ابا واجب ارتباط طیت دایمی اگر یک لحظہ ازان بگسلند ہاندم پورہ
 عدم فرورد الغرض روئے حقیقتش ہموارہ سوئے واجب چنانست کہ سطح نورانی زمین را کہ در عرف از او
 دہد پ گویند ہر دم توجہ بافتابست ورنہ باز ازین سطح نامی و نشانی میتوان یافت و چون قصہ انچنین است
 لازم آمد کہ محبت خالق مخلوق را از فطریات بود الغرض محبت خالق در حد فطرت ہر کس ناکس افتادہ مگر
 چون فطریات در گنج حقیقت دشمن ماہیت بود بسیار است کہ عوارض خارجہ رو پوش آن شوند ہمین
 است کہ محبت اغیار از خارج بر خارج قلوب رسیدہ محبت مذکورہ را در اکثر افراد بنی آدم چنان زیر دامن
 خود میگید کہ اثرے ازان محسوس نتوان شد بلکہ مثل خاک یکہ زیر خاکستر بود و جودش ہب سنگ عدم میگردد
 مگر با اینہم کسی را نہ بینی مومن باشد یا کافر بطور خود در طلب خالق خود نیفتادہ این اگر اثر آن محبت مکنونہ
 نیست چیست سخنان دوم آنکہ روزگار گاہ و جد دست دشب نگام بیکارے عدم در دہر بسر کردگی نیز اعظم بہر

انتفاع از سرمایہ حیات فرش نورانی زیر پای بنی آدم میگسترزند و در شب بنوم که انوار الموت است همه امیرالبرزه
 بر ظلمت خواب غلغله دیگری افزایند گویا ظلمت کده ساخته متثال قبر میگردد و اندر غرض از آباد وجود نسبت به خاص
 است و این را با عدم اختصاص چنانچه نمود هر چیز از وجود است همچنین ظهور هر شکل از نور علما و برین روز
 خوان نعمتهائے گوناگون بهر حیوانات خصوصاً بنی آدم از هر چهار سوی هستند و شب را دانی که با در پی خانه
 سرکاری را سرگردانند اغرض از هر پہلو که بینی در روز ظهور نور وجود است و در شب انتفاع آن مگر آنجا که مدار
 محبوبیت بر وجود است چنانچه پیدا است آخر محبوب هاست که جمال کمال دارد و جمال و کمال از خصائص
 وجود است عدم را ازین سرمایہ کیسه بقی آمد لازم آمد که منشا رحمت بر عدم بود و بینی که سرگرمی طلبه آتش عشق
 را بے عدم مطلوب نزد خود است نتوان کرد چیزی که موجود بود طلبش محالست و کمالیکه در خود است عشقش
 دور از تصور و خیال سخن سوم اینست روز هنگام محیثت است میفرمایند و جعلنا النہار معاشا و شب بقوت
 راحت است ارشاد است و جعلنا الیل لباسا چهارم اینکه در تحصیل معاش با هر کس ناکس معامله فتنند
 و چون نیفتد حایج بنی آدم با هم از یکدیگر برآیند و چون شب آید معاملهها را بگذرانند و باینو جز نیز از یکدیگر
 یکوشند چون این سخن بآید پریشان بشنیدی از اصل مطلب نیز میباید شنیدی نیز بیکهائے محبت
 همه آشکار است همه اہمہ اند هر کس نیست که در حضور عجز و نیاز و در محجوری و دوری سوز و گداز و قوت
 ناز و انداز شوق و طلب بخوش آید و زمانہ بے نیازی و عتاب ہیبت و یاس در نماید در شوق ناله و زاری
 کار افتد و در ہیبت و یاس بسکوت بے اختیاری در ماند چون در روز ظهور تجلیات محبوبی و جودیت و باز
 عنایات گوناگون در کار بنی آدم کرده اند چه حاجت که ناله کنند و غره زنده بر جایش بساط قرب استاده است می
 باید که هر چه عرض کند آهسته عرض کند یا گوئیم روز وقت ظهورشان بے نیاز نیست نه بینی که نور بیکه کب
 را بیک بار در گرفتند گویا یک از شیون لمن الملک الیوم لئلا الواحد القہار است اینوقت زهر اکرا که دم
 زنده و زبان را با و آتشنا کنند چون شب آمد و در افتاد یا گوئیم زمانہ بے نیازی و جلال بسرا آمد گنجایش لب
 کشانی بهم رسید اگر قدرے آواز برآرد میفرماید اندیشہ بمیان نیست را بطور دیگر توان گفت که در روز محبت
 خود و نوش بر روی کار است به تسخیر طلبش سرگردان میگردد آن محبت مکنونه که در بند فطرت آورده بود
 فردر فتنه وجودش شوق و آتش عشق فرو نشسته سامان ناله و زاری از دست رفته افسردگیها از چهار سو بر سر
 رنجته این وقت از سخن مشتاقانه عرض کند بے باکانه بے برده بگوید تکلمنا و تکلف باشد می باید که نال

تابع حال باشند از تصنع و تکلف باز مانند نالہ و زاری کہ بچہ را است آید این وقت چہ مناسب کہ ہاں اگر شب
 رفتہ باز آید دست از طلب نیاست ستہ ہشت یند محبت مکنونہ باز سرزند کہ اکنون تسلط محبت غیر از دل بر فکرت
 و پیدا است کہ آب و دیار اگر بند کنند پس از ان کہ سر بند را بشکند بلیش اسچنان بزور آید کہ پیشتر ہم بود بچہ بن
 محبت مکنونہ پس از فروفتگی چون باز بر سر کار میشود اگر ہوش و حواس کہ سرمایہ پاس ادب است باید چہ عجب
 کہ این وقت اگر بچہ ہوش طبع را قدم از پای خود بردن ہند وہ بے باکانہ نالہ و زاری کند و غنی بلند کند و معذور باشند
 و ہم میتوان گفت کہ سخن عشق پیش از غیار گفتن نہ مقتضائے طبیعت عشقی است نہ موافق مزاج معشوقی چون
 روز منظر اجتناب ہر کس و نا کس است نباید کہ سخن بگوش کس و دیدار آنچہ گوید بچہ است دیدہ آہستہ
 بگوید ہاں چون شب آمد گوش اغیار از تجسس بیکار شد خلوت انس میسر آید بلند گوید یا آہستہ مہرہ را مجال
 است کہ این است آنچہ کہ بہر اہل علم و فہم کافی است زیادہ چہ عرض دارم اگر در سخنہائے گذشتہ نیک
 تامل خواہند فرمود ہمین طور انشاء اللہ لے لے عبارات دیگر مطلب خود را خواہند کشید۔

مکتوب دوازدهم در تحقیق معنی بدعت و سنت

بعد حمد و صلوٰۃ کترین انا م محمد بن محمد و مکرّم سرایا برکت و عنایت حکیم ضیاء الدین صاحب کی خدمت میں
 اول سلام عرض کرتا ہے پھر عرض کرتا ہے معنی بدعت و سنت جو اپنے ذہن ناراسمین آتے ہیں سلسلہ تحریر
 میں لا کر یہ پیش کش کیا جاتا ہے ع کہ قبول افتد زہے عز و شرف سو جناب من دربارہ بدعات
 تشددات مندرجہ رسالہ ہذا کو دیکھ کر شاید بعض نادائق یوں حیران ہوں کہ اگر بدعت ایسی بڑی چیز ہے تو جہاں
 میں کوئی اچھا ہی نہیں اس لئے کہ بدعت کے معنی تو یہ ہوئے کہ نئی بات ہو یعنی نہ کلام اللہ میں اور نہ کلام
 ہونہ احادیث میں بطور ہوسو ایسے امور کے انتخاب سے سلف سے خلف تک کوئی خالی نظر نہیں آتا عوام
 تو ذکر و خواص بلکہ اخص الخواص ہر قرن میں اس بلا میں مبتلا رہے بلکہ بہت سے ایسے امور میں جن کا کلام
 اللہ میں کہیں نہ پتا نہ حدیث میں کہیں نہ نشان علماء اور فقاہتوں کو خلاصہ امت کہے بہ نسبت عوام کے زیادہ
 تر اسخ اور ثابت نظر آتے ہیں کون نہیں جانتا کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے زمانہ میں نہ کلام اللہ
 اس طرح من اول الے آخرہ اوراق میں لکھا ہوا تھا نہ اس زمانہ تک زیر و زبر تشدید بزم ایجاد ہوئی تھی نہ کتب
 احادیث یوں تصنیف ہوتی تھیں نہ تدوین کتب فقہ اور اصول فقہ وغیرہ کا دستور تھا نہ یلذکار
 اشغال صوفیہ کرام باہین ہیست کذا فی معمول بہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور اصحاب کرام تھے

نہ مجاہدات و ریاضات معلومہ طریقہ اہل طریقہ کا اوس زمانہ تک رواج تھا اور وجہ اسکی بھی متحی کرنے اون
 امور کا کلام اللہ میں مذکور تھا نہ حدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم میں بطور بہر ان امور کو بدعت نہ کہنے اور بُرا
 نہ سمجھنے تو کیا سمجھئے اور جب یہ امور بُرے ہرے تو فرماؤ اچھا کون رہا اور یہ باتین بدعت ہوئیں تو اہل سنت کون
 ہوا اس صورت میں یا تو یہ تشددات فقط مولویوں کی گھڑی ہوئی باتین میں یا بدعت کے معنی نہیں کہ نئی
 بات ہو کوئی اور ہی معنی ہیں بالجملہ یہ خلیجان قابل لحاظ دیکھ کر اول ایک مثال معروض ہے تاکہ اوسکے وسیلہ سے
 معنی بدعت بھی بآسانی سمجھ میں آجائیں اور اس قسم کے خلیجان بھی دل سے نکلی جائیں واضح ہو کہ اللہ تعالیٰ
 اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور کلام اللہ اور احادیث اور علماء فقراء اور ہم جیسے نابکاروں کی ایسی مثال ہے
 جیسے بقراط سقراط و قواعد علم طب وراجکل کے اطباء اور مروجہ بیمار کیونکہ جیسے بدن انسانی کبھی صحیح و سالم
 اور کبھی بیمار ہوتا ہے ایسے ہی قلب انسانی بھی کبھی سلیم کبھی مریض ہوتا ہے چنانچہ آیتہ فی قلوبہم مرض اور
 ایتہ الامن اتے اللہ بقلب سلیم اس پر شاہد ہے اور جیسے ازالہ امراض بدنی کے لئے یہ قواعد مقررہ علم طب
 ہیں ایسے ہی ازالہ امراض قلبی کے لئے احکام کلیہ مندرجہ کلام اللہ شریعت اور حدیث ہیں اور ہر علم طب
 بدنی کے موجود بقراط سقراط وغیرہ حکما یونان گئے جلتے ہیں اور ہر علم طب قلبی کے موجود یعنی طب نبوی کو
 موجد اللہ تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سمجھے جاتے ہیں اور جیسے راجکل کے اطباء موجود علم
 طب بدنی تو نہیں پر ہر مرض جزئی کی تشخیص اور علاج میں قواعد کلیہ علم طب ہے کو اپنا مقتدا رکھتے ہیں اور
 اوہیں قواعد کی ہدایت کی موافق بروقت ضرورت کام کرتے ہیں ایسے ہی علماء فقراء جو ہادی امت گئے جاتے
 ہیں موجود قواعد علم طب قلبی نہیں قواعد مندرجہ کلام اللہ و حدیث ہواصل اصول سمجھ کر اوسی کے موافق
 ہر واقعہ جزئی میں کاربند ہوتے ہیں بلکہ غور سے دیکھتے تو قواعد معینہ بقراط سقراط وغیرہ حکما یونان کی
 رعایت اتنی ضروری نہیں جتنی احکام مندرجہ کلام اللہ و حدیث کی رعایت عقل کو ضروری معلوم ہوتی
 ہے کیونکہ اول تو بقراط سقراط زمانہ قدیم میں نہتے کیا عجیب کہ بہت سے امراض اون کے بعد عالم میں
 واقع ہوئے ہوں اور اسوجہ سے اون کے خیال میں نہ آئے ہوں اور علیٰ ہذا القیاس ہو سکتا ہے کہ
 بہت سے قواعد طب ارتداد امراض تک اون کے ذہن کو رسائی نہ ہوئی ہو چنانچہ بہر ان فن طب پر پوشیدہ
 نہیں آتشک جسکو باذفر نگ کہتے ہیں ایک مرض جدید ہے کتب علم طب یونان میں اس مرض کا اور زور
 کے علاج کا کہیں پتہ نہیں دوسرے موجدان طب بدنی اشراہل نہر تھے خدا اور خیر البشر نہتے جو یوں کہا

جائے کہ مثل خدا تعالیٰ ہر شے کو جانتے ہے اور پھر پورا پورا جانتے ہے یا مثل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم جس شے کو جانتے ہے تو غلط کو صحیح اور صحیح کو غلط نہیں جانتے تھے بلکہ اوسکی ماہیت اور حقیقت کو بوسیلہ وحی الہی ہو ہو چکا جانتے تھے غرض نہ خدا ایسی بڑائی نہ رسالت کی فضیلت تھی جو غلطی کا احتمال اور ہٹ جائے اور علم طب ظنی یقینی بن جائے بلکہ ایک انسانیت ہی انسانیت تھی اور یہ سبھی کو معلوم ہے کہ الانسان مرکب من الخطا والنسیان یعنی انسان مرکب ہے خطا اور بھول سے سو قطع نظر اسکے کہ کوئی قاعدہ اونسے رہ گیا ہو کیا بعید ہے کہ ان قواعد معقوین بھی اونسے غلطی ہو گئی ہو اور خیر وجہ انسانیت غلطی کا ہو جانا تو سہی علوم معقولہ میں متحمل ہے یہاں تو طرفہ یہ ہے کہ علم طب کو تو خود حکما اور اطبا بھی ظنی ہی کہتے ہیں یقینی نہیں کہتے اور ادھر نہ غلطی کا احتمال اور نہ کسی بات کے رہ چا نکا گمان و خیال غلطی نہ ہونے کی وجہ تو یہ ہے کہ خداوند علیم تو عالم الغیبۃ الشہادت اور بكل شئی علیم پیرا اسکے ساتھ میں لا یضل ولا یشی خود اپنی شان میں فرماتا ہے جسکے یہ معنی ہوئے نہ بھکے نہ بھولے اس صورت میں غلطی ہو تو کیونکر ہو اور جناب سرور کائنات علیہ السلام والتسلیمات ہر چند بشر تھے پھر البشر خدا کے منظور نظر تھے خداوند کریم نے اپنے سب کمالوں سے حصہ کامل اونسکو عنایت فرمایا تھا منجملہ کمالات علم جوادل درجہ کا کمال ہے اپنے ہی علم میں سے اونسکو محنت کیا چنانچہ بایضی عن الہو ان ہوا لادھی یوحی اس دعویٰ کے لئے دلیل کامل ہے اس صورت میں آپ کا علم وہ خدا ہی کا علم ہوا اور آپ کا کلام وہ خدا ہی کا کلام نکلا باقی رہا کسی بات کا رہ جانا سو سورہ نحل میں اس کلام اللہ کی شان میں بتیان الکل شئی یعنی بیان کرنیوالے ہر چیز کے ادھر اکملت دینکم وانتم علیکم نعمتی ورضیت لکم الاسلام دنیا بھی ان احکام دین کے باب میں آیا ہے یعنی پورا کیا میں واسطے تمہارے دین تمہارا اور پوری کی اور تمہارے نعمت اپنی اور پھر کوئی قاعدہ یا تدبیر از الہ امراض قلبی کے یا کوئی مرض امراض قلبی بیان سے رہ گیا ہو تو کیونکر رہ گیا۔ غرض وہ دونوں احتمال جو بہ نسبت قواعد مقررہ بقراط سقراط مذکور ہوئے یعنی کسی قاعدہ یا مرض کا اونکی سمجھ سے رہ جانا یا کسی قاعدہ میں یا تشخیص میں غلطی کا ہو جانا وہ دونوں احتمال بہ نسبت قواعد معینہ خداوند کریم اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تصور نہیں اس صورت میں لازم ہوا کہ بقدر اطبا و متقدمین کے قواعد مقررہ اور ان کے اقوال منقولہ کی رعایت اطبا زمانہ کرتے ہیں یا اطبا زمانہ گذشتہ کرتے آتے ہیں اس سے زیادہ قواعد احکام الہی کی رعایت علما اور فقرا لازم پکڑیں مگر مستاہدہ حال و قال اطبا سے ظاہر ہے کہ متاخرین کو رعایت قواعد متقدمین بغایت ملحوظ ہے تو علما و فقہانی اور فقرا و ربانی کو رعایت قواعد احکام الہی بدرجہ غایت ضروری اور نہایت کے مرتبہ کو لا بدی ہونا چاہئے اور نہ تو سخت

اناضافی ہے اور ہر جیسے اطباء زمانہ کے نسخہ مجوزہ میں بیمار یا بیمار دار کو کمی بیشی کسی دوا میں یا اس کے حکم میں
 سنجائیے اور کر سکا تو اپنے ہی لئے بڑا کر سکا ایسے ہی بلکہ بکدرج بڑھ کر علما با صفا اور فقرا با علم کے ارشادات میں
 عوام کو کمی بیشی اصل احکام میں ہو یا کم و کیف میں نامناسب بلکہ معیوب کیونکہ اول تو جیسے طبیب کی سچ کیسیا حق
 بیمار جاہل کی رائے کو کیا مناسبت ایسے ہی علما ربانی اور فقرا رحقانی کے علم و صفائی کو عوام کا لاغام کی رائے
 ناقص کیامی جواسمیں کچھ دخل دین دو سکر جسطور اطباء زمانہ کوئی بات اپنی طرف سے ایجاد نہیں کرتے جو
 لکھتے پڑھتے ہیں وہ پہلون ہی کا لکھا پڑھا لکھتے پڑھتے ہیں ایسے ہی جو عالم باخدا اور درویش با صفا ہو گا وہ خدا
 تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہی کا کہا کیگا اس صورت میں انکی بات میں کمی بیشی وہ خدا اور رسول
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی ہی کہی بات میں کمی بیشی ہوگی الحاصل جیسے اطباء زمانہ اور مایذنون کے دونوں برابر
 عدم رعایت قواعد متقدمین اور کمی بیشی نسخات مجاز نہیں ایسے ہی بلکہ اس سے زیادہ خاص امت اور عوام دونوں
 فریق دربارہ تغیر و تبدل احکام شرعیہ مجاز نہیں اور اگر یوں کہا جائے کہ اکثر اطباء متاخرین نے اطباء متقدمین کی
 مخالفت کی ہے اور اس مخالفت کی وجہ سے کوئی اذکور انہیں سمجھتا تو اگر خدا تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 اور علما و فقرا میں نسبت متقدمین اور متاخرین کی سی ہے تو چاہئے علما و فقرا کو بھی اللہ رسول کی مخالفت کا اختیار
 ہو تو اسکا اول تو جواب یہ ہے کہ وہ متاخرین جنہوں نے متقدمین کی مخالفت کی وہ متقدمین ہی کی ہمسنگ تھے
 اونکا فہم و فراست اونکی فہم و فراست سے کچھ کم نہ تھا اسلئے ہمارے نزدیک وہ دونوں ایک ہی ذیل اور ایک ہی تہ
 کے ہیں سو چنے ہو کہ ہے کہ اطباء زمانہ کو متقدمین کے قواعد کی رعایت ضروری ہے اس کلام میں متقدمین سے ہمنے دونوں ہی
 مراد لیا ہے اور متاخرین سے وہ مراد ہیں جنکو سلیقہ تحقیق نہیں فقط تقلید سے کام کر سکتے ہیں دوسرے بیمار جاہل کو جو طبیب
 کے نسخہ تجویز کردہ میں کمی بیشی ممنوع ہے تو اسوجہ سے ممنوع ہے کہ سبب کمی علم کے اسکی بات کی کم کو وہ نہیں سمجھ سکتا
 یہ بات یعنی کم علم بہ نسبت خداوند علیم اور رسول کریم علیہ علی آلہ الصلوٰۃ و التسلیم کے تمام امت میں موجود ہے و ما اوتیم
 من العلم الا قلیلا یعنی اور نہیں دئے گئے تم علم سے مگر تھوڑا اور حدیث بخاری و لدی نفسے بیدہ لوقلمون ما اعلم
 لبیکیم کثیر اویضحکم قلیلا یعنی قسم ہے اسکی جسکے قبضہ قدرت میں ہے جان میری اگر جائے تم وہ جو جانتا ہو نہیں
 البتہ روتے بہت اور ہنستے تھوڑا سبب کے شاہد ہیں بلکہ ہر موقع پر جملہ اللہ و رسولہ علم کا تکیہ کلام اصحاب کرام اور
 اہل بیت عظام ہونا اس بات کے لئے بڑی دلیل ہے کہ اللہ رسول کی بات کی کم کو سوا انکے اور کوئی نہیں سمجھ سکتا
 کیونکہ جب اصحاب اور اہل بیت رضوان اللہ علیہم اجمعین ہی نے نہ سمجھا تو اور کون سمجھیکا اس صورت میں خدا اور

رسول کے مقابلہ میں کوئی ہجو ہی نہایت کہنت ہے جو سیر جاہل طبیب کا کل کے ساتھ بلکہ اس نسبت کو بھی خدا و رسول کے درمیان اور امت کے درمیان مداخلت نہیں کیونکہ طبیب کا کل اور سیر جاہل میں اتنا فرق نہیں جتنا خدا اور رسول اور امت میں فرق ہے بالکل جیسے سیر جاہل کو اطباء و مقدسین کے قواعد و طبیب اطباء زانیہ کی تسخیرات میں کمی بیشی یا تغیر و تبدل ناروا ہے اور کئے قواعد یا کیرط سے دستکاری اور تمام غلطی قریبا دوست اشرار کی بچھاڑ پڑی اس سے زیادہ تمام امت کو عالم ہوں یا جاہل فقیر یا صفا ہوں یا دنیا دار خدا تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے ارشادات میں عقاید ہوں یا اعمال قواعد کلیہ ہوں یا صور جزئیہ تغیر و تبدل کمی بیشی کا اختیار نہیں اور کرین تو خدا تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی معضوب اور ضالیق کے نزدیک بحکم عقل مغلوب ہوں گے اور اس تغیر و تبدل کی کمی بیشی ہی کا نام بدعت ہے عقاید اور اعمال کے فرق کو تو سہی جانتے ہیں باقی رہے قواعد کلیہ اور صور جزئیہ سو قواعد کلیہ کی مثال ایسی ہے جیسے رسم سلام علی العموم اہل اسلام کے لئے شارع کا یہہ منشا ہے کہ وقت ملاقات باہم ایک دوسرے کو سلام کیا کریں سوا کر کوئی بیدین اس رسم کو اوٹھاوے جیسے مدار یہ وغیرہ نے کیا تو یہ اس قاعدہ کلیہ کی تغیر و تبدل ہے اور صور جزئیہ کی ایسی مثال ہے جیسے انزال اسلام میں بعضے مواقع پر رسم سلام سنون موقوف ہو گئے اور حضرت سلامت وغیرہ الفاظ و احداث شارع ہو گئے سو یہ صور جزئیہ کی کمی بیشی ہے لیکن عقاید کے تغیر و تبدل کو ہم اس البدعات کہتے ہیں اور قواعد کلیہ کے تغیر و تبدل کو ہم بدعت کہہ کر قرار دیتے ہیں اور اس تغیر و تبدل عقائد کو بمنزلہ رو عقاید اطباء و اہل شریعت مدراج اور دیہ اور تغیر و تبدل قواعد کلیہ کو بمنزلہ تنسیخ قواعد کلیہ اطباء و مقدسین سمجھئے اور اعمال جزئیہ کی کمی بیشی کو ہم بدعت صغریٰ کہتے ہیں اور اس کی بیشی کو بمنزلہ اس کی بیشی کے سمجھئے جو سیر جاہل سے نسخہ تجویز کردہ طبیب حاذق و کامل میں ظہور میں آئی لیکن وہ بدعتین جنکو کبرے کہئے بیشتر فرمائے باطلہ میں مثل شیعہ و خوارج پائے جاتے ہیں اور کمر بعض جماعات اہل سنت میں نظر آتے ہیں سوا و نکو اہل سنت و جماعت کہنا محض تکلف اور مجاز ہے فقط باعتبار اشتراک بعض علامات اہل سنت جنکے سبب اہل سنت فرمائے باطلہ مشہورہ سے متمیز ہیں انکو اہل سنت کہتے ہیں ورنہ وہ لوگ بھی مثل دیگر فرمائے باطلہ ایک مذہب باطلہ کہتے ہیں مثل مداریہ کہ اوہوں نے رسم اسلام بالکل طاق میں اوٹھا دہری گوشیہ و خوارج سے ان امور میں ممتاز ہوں جو شیعہ شیعہ گئے جاتے ہیں یا رسول شاہی کہ انکے یہاں وضو نماز اور حرمت شرابے جنگ وغیرہ سے بالکل دست برداری اختیار کی گو اب اصحاب اہل ماتم اور تغیری داری وغیرہ میں شیعہ و خوارج سے متمیز ہیں بالکل ہم تغیر و تبدل عقاید کو جیسے شیعہ و خوارج

معتزلہ لئے کار اس الہدعات اور قواعد کلیہ کو مثل ایجا و تعزیر و ماتم داری بدعت کبریٰ اور کمی بیشی صورتیں یہ کو بدعت صغریٰ کہتے ہیں اور برائے کی زیادتی کی بدعات میں بقدر بڑائی چھوٹائی بدعات کے سمجھتے ہیں مگر چونکہ صورتیں یہ کمی بیشی بہتر نہ کی بیشی نسخہ ہے تو جیسے نسخہ میں دو طرح سے کمی بیشی تصور ہے ایک تو کسی دوا کا بڑھانا یا گھٹانا دوسرے اوزان اور یہ میں کمی بیشی کر دینی اس طرح صورتیں یہ میں بھی دو طرح سے کمی بیشی تصور ہے مثلاً نماز کا ہے پنجگانہ میں سے ایک نماز کو کوئی کم کر دے یا زیادہ کر دے یا اعداد رکعات کسی نماز کے کوئی کم کر دے یا زیادہ کر دے پہلے صورت بہتر نہ دو اون کے گھٹانے یا بڑھانے کے ہے دوسری صورت بہتر نہ کمی بیشی اوزان ہے یہ دونوں صورتیں بدعات میں شمار ہونگی ہاں جیسے علاج میں بعض امور ایسے ہوتے ہیں کہ بعض اوقات وہ ضمنًا اور عرضًا مامور ہوتے ہیں پر لکھنے یا کہنے میں نہیں آتے کیونکہ عاقل و بیوقوف سب اون کے مامور ہونے کو سمجھ جاتے ہیں جیسے شربت بنفشہ کہ بعض اوقات پسنار یکی دوکان وغیرہ پر تیار نہیں ملتا اس صورت میں اس کی ترکیب دریافت کرنا یا ہر اس کے اجزا کا مثل بنفشہ و شکر مار وغیرہ اور اسکے سامان کا مثل دیکھی و آتشدان وغیرہ فراہم کرنا بھی مامور ہوتا ہے اور اس مامور ہونیکو بھی لکھا پڑھا ہر کس ناکس سمجھتا ہے ایسے ہی علاج قلبی میں بہت سے امور ایسے ہوتے ہیں کہ وہ صراحتہ مامور بہ نہیں ہوتے ضمنًا و عرضًا مامور بہ ہوتے ہیں اسوجہ سے نظر ظاہر میں وہ بدعت معلوم ہوتے ہیں حقیقت میں بدعت نہیں سوچو سب امور مذکورۃ الصدد کی نسبت شروع تبیین میں بدعت ہونیکا اشتباہ تھا اسی قسم کے ہیں چنانچہ اہل عقل پر پوشیدہ نہیں اس صورت میں اونکو بدعت کہنا اپنا قصور فہم ہے ہاں بسبب اسکے کہ ظاہر شرع میں یہ مامور بہ نہیں اسوجہ سے اگر انکو سنت نہ لکھا جاوے اور لمحتی بالسننہ کہا جاوے تو مضائقہ نہیں لیکن اس تقریر سے اتنا اور واضح ہو گیا کہ یہ امور لمحتی بالسننہ بھی تک ہیں جب تک یہ امور سامان اور ذریعہ کسی امر سنون اور ثابت بالسننہ کے ہیں کیونکہ اس قسم کے امور کے مامور بہ ہونیکو جو ہر کس ناکس سمجھ جاتا ہے تو ایسوجہ سے سمجھ جاتا ہے کہ امور مقصودہ اور سنونہ ان امور پر موقوف ہیں جب وہ امور مامور بہ ہوئے تو یہ امور بھی بالضرور مامور بہ ہونگے اور جب یہ امور ذریعہ نہیں بلکہ کوئی صورت ایسی نکل آوے کہ بے اس کشش کے بھی حاصل ہو سکین تو پھر وہ امور مامور بہ نہ ہونگے جیسے کہ علاج بدنی میں شربت بنفشہ کہیں تیار نہ لجاوے تو پھر وہ امور جنکو ذریعہ تحصیل شربت بنفشہ قرار دیا ہے مامور بہ نہیں رہتے علی ہذا الفیاس اگر ان امور کو کوئی مقصود بالذات سمجھے تو طہا ہے کہ اسوقت اونکی بجا آوری بوجہ ذریعہ ہونے امور سنونہ کے نہیں اسوقت میں ہی یہ امور مامور بہ ہونگے تو اب لاریب یہ سب امور بدعت ہو جائینگے یہ تخصیص اہل

عقل کے حوالہ کر کے اتنی گذارش اور ہے کہ اسلئے مقصود شریع بقا کلام اللہ اور بقا احادیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور انکی معافی کا علم اور توجہ الی اللہ اور تحصیل محبت خداوندی اور قلع و قمع محبت دنیا اور اہل دنیا اور تہذیب اخلاق اور ازالہ خصال ناشائستہ ہے سو اہل عقل اور تجربہ کاروں پر پوشیدہ نہیں امور مذکورہ الصدک کو بیشک ان مقاصد کے حصول میں مداخلت تام ہے اسلئے یہ ضمناً اور عرضاً امور یہ ہوئی اور اسوجہ سے انکو ملحق بالسنۃ کہا جاوے تو زیلہ ہے اور بدعت ہر چند نئی بات کو کہتے ہیں لیکن یہ بقتضائے تقریر بالا اتنا خوب متحقق ہو گیا کہ مطلقاً نئی بات کو نہیں کہتے بلکہ اوس نئی بات کو کہتے ہیں کہ جب کو کسی امر امور یہ سے حصول میں مداخلت نہ ہو۔

مکتوب سیزدہم در بیان آنکہ کس نسبت کہ آنرا علم غیب باشد سو اجنبی باری تعالیٰ

سر اہل غایت مولوی عبداللطیف صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ اسلام علیکم عنایت نامہ سید ابابا عث ملال گردید یاریا بین زمانہ چہر پر شور است کہ بجائے محبت اوقات اسلامی عداوت ہوا فرماستندہ در ان مسائل کہ متفق علیہا بودند اختلاف پیدا ہو جا ہلان را در معرکہ مناظرہ نوبت قدم نہی رسید غایت فرمائے من گویم مشکل مگر نہ گویم مشکل حقیقت مسئلہ ایک شایم مخاصمان وقت فہم از کجا خواهند آورد اگر بر واکر مسئلہ اکتفا کنم یہاں انکا موجود من نیز نگاہ از بنائے روزگار مدخلینہ رسولی نیم اہم ہوتا کہ باہم ناآشنائی از عقلیات و افہامات نظر پر کاشفات و الہامات دوحی و منام اولیا و انبیاء علیہم السلام اعتقاد علم غیب بہ نسبت انبیاء و اولیاء بہم آوردہ اند سخن من دیوانہ چہ خواہند شنید مگر اظہار حق ہم در سچو مسائل ضروریست لہذا جواب مسئلہ مختصر بنویسم ہمہ مخاوقات زمانی انداز ذات شان گرفتہ تا صفات ہمہ در قید زمانہ حاضر باشند و یہاں است کہ چشم و گوش باز نوع مد رکات خود سوائے موجودات زمانہ حاضر ہرگز ادراک نہ توان کرد آری اگر آن حاضر اتنا ماضی و مستقبل و سنی بہم نہ رسید احتمال ادراک موجودات گذشتہ و آئندہ ہم بودی مگر دانی کہ زمانہ غیر قار الذات است و دان بہم وجود نہ توان شد تا وقتیکہ آن حاضر نہ نشود ان مستقبل وجود نہ توان آمد پس جو اس قوی مد رکہ باپا از اندازہ آن حاضر بیرون نہادن نہ تواند تا امور مستقبلہ ادراک یا بدورین بارہ انبیاء و اولیاء و عوام ہمہ متساوی الاقدام اند چہ ہمہ مخلوق اند و یہاں مخلوقیت سرمایہ این احتساب جسب آن حاضر شد چون اینقدر محقق شد خود دریافتہ باشی کہ انبیاء و اولیاء بلکہ خود سرور انبیاء و اولیاء صلی اللہ علیہ وسلم از ادراک امور مستقبلہ بذات خود عاجز اند آری اگر وحی و الہام در سر کا تعلیم شود چہ صافقہ باین تقریر وجہ اختصار علوم خمسہ ذات جناب باری تعالیٰ و تقدس کہ در آیتہ

ان اللہ عندہ علم الساعۃ بیان اشارہ رفتہ دریافتہ باشی چہ آن ہمہ امور مستقبلہ اند کہ جز خالق کون و مکان و زمین و زمان بران احاطہ توان کرد و اللہ علی کل شیء محیط اما ناانکہ خود در احاطہ زمانہ اند و منظور آن بیرون از ان وقت نتواند چون معنی علم غیب ہم حقیقت غیب متنازعہ فیہ ازین تفسیر پریشانی دریافتہ باشی باز بہ حاجت کہ دیگر قلم بسایم بان اینقدر دیگر نوشتن مناسب انہم کہ ناواقفان غیب عام دانند امور مستقبلہ یا بشی یا موجود ہجین علم غیب عام دانند بحاسہ خود باشد بایہ تعلیم دیگران و ازین وجہ این نزاع لفظی برپا شد ورنہ در مسلمانان کیست کہ قرآن دین و ایمان او نباشد بنا علیہ تا مقدور کسی را کافر نباید دانست آری اثبات علم غیب اگرچہ معنی مختصر عوام باشد بر اہل ایمان ہجو اطلاق دیگر لغزبات اگرچہ بتاویل حسن باشد گران باشد چہ اگر کسی نام فرزند خود اللہ یا رسول اللہ یا بہند اگرچہ در علم وضع ثانی باشد اہل ایمان و یقان و اہل عقل و نقل را گوارا نتوان شد این ہم بگذارد و محاورات خویش عوام را از بعض الفاظ چندان احتراز است کہ از دشنام اگرچہ باعتبار وضع ثانی نہ در ان الفاظ مخطوہ نیست نہ در دشنام کسی نام خویش یا فرزند ان خویش یا بون یا لوطی وغیرہ یا ز وجہ یا دختر یا زن یا یزید یا ابوجہل کند و باز بہ بدید کہ چہ محرمہ انصیب آدمی شوند دین اسامی سوائے اینکہ محرم معانی بتیمیہ پیشوند دیگر چہ حرج است آخر در وضع ثانی اعتبار وضع اول نمے ماند باین ہمہ این احتراز کہ ہمہ دانند اگر نظر بایہام است ایجا آن ایہام و آن احتراز کجارت بخدمت مولوی فتح محمد صاحب از من گزشتہ سلام پرسد پیام سامی بخدمت مفتی صاحب سائیدہ شد اگر جوابش خواهند فرستاد خواہد رسید انشاء اللہ تعالیٰ والسلام علی من التبع الہدیٰ فقط۔

مکتوب چہار دہم در میان تصور شیخ

سر اہل عنایت حکیم عبد الصمد صاحب اسلام علیکم ایک ہفتہ گذرا ہو گا کہ آپ کا عنایت نامہ پہنچا تھا مگر امراض خفیفہ کے آمد شد میں جو اس سال کی قدر ناوائی اکثر رہتی ہے کابل کے لئے تازہ بہانا ہو گیا اسوجہ سے اس دفعہ خطوط کے جوابے شور معلوم ہوتے ہیں کبھی بہت کرتا ہوں تو ہفتہ دو ہفتہ کے بعد ایک دو خط کا جواب لکھ دیا ورنہ خیر کج کچہ بہت کر کے بیٹھا ہوں آپ کے عنایت نامہ کا جواب بھی یاد آگیا میری اس کیفیت سے جو عرض کر چکا ہوں خود ظاہر ہے کہ کہیں کے جانے آئے میں اگر طبعی شوری نہ ہوتی تب بھی اس حال میں دشوار نہادت ہو احباب ملی متقاضی ہیں ادھر اپنا شوق بھی ادھر کو کھینچتا ہے اس لئے یہ ارادہ تھا کہ دیوبند پہنچا تو دہر سے ادھر دہلی بھی ہوا دنگا مگر تو از امر اض کے باعث یہ ارادہ ملتوی رہا اب گراہیا جوان مگر کابل کے لئے خفیف سی نقابہت

کافی ہے غرض ٹوٹنا تک اپنی رسائی کی توقع نہیں آپ بھی اس خیال کو جانے دیجئے یہیں سے عرض کئے دیتا ہوں
 کہ اس زمانہ میں یہہ توقع بجا ہے کہ اختلاف اوٹھ جائے اور اتفاق پیدا ہو جائے ہاں بالعموم ابنا روزگار میں فہم و
 انصاف ہوتا تو بعد فحاش ممکن تھا کہ یہ اختلاف اوٹھ جائے مگر آپ جانتے ہیں کہ اس جملہ یہ دونوں باتیں نصیب
 اعدا ہیں یہ اختلاف ہی موجب عداوت ہے اور یہ عداوت باہمی موجب نفرت کی گہرے اسلئے کوئی کسی کی نہیں
 سنتا اور بے سمجھے دوسروں کے رسم و راہ کو غلط سمجھتا ہے پھر آپ ہی فرمائیں یہ حال ہو تو کیا حال ہوگا اس صورت
 میں توقع فہم و انصاف ہو سکتی ہے ہرگز نہیں بلکہ ہر کسی کی غورانی ادھر مذاہب باطلہ کی خوشامانی اور موجب از دنیا
 ترقی باطل ہے حضرت موسیٰ علیہ السلام کو سب جانتے ہیں خدا کے کیسے پیارے تھے اور کیسے بلند بہت
 الو العزم تھے پہر نبی اسرائیل پر اونکا کتنا بڑا احسان تھا کہ غلامی فرعون و قوم سے چھوڑ کر بادشاہ مملکت و سب سے
 بنادیا مگر تسبیح تسلیم احکام میں اتنی سہزادی کرتے تھے کہ بعض بعض دفعہ پہاڑ کو اوٹھا کر سر پر معلق کر دیا تو حکم مانا نہیں
 تو نہیں اور سامری نے ایک کرشمہ بے معنی دکھلایا اور سب کے سب جھٹ پٹا اس کے حلقہ بگوش ہو گئے اور سمیعے
 کجا اور معجزات موسوی کجا پھر کرشمہ سامری بھی حضرت موسیٰ علیہ السلام کے اعجاز کا طفیل تھا نہ حضرت جبریل علیہ السلام
 اونکی مدد کو آتے نہ اون کی اسپ مادہ کے سم کی تاثیر سامری کو نظر پڑتی نہ اس کرشمہ کی نوبت آتی پھر حضرت موسیٰ
 علیہ السلام کجا اور سامری مردود و غایب کجا مگر چونکہ اسکی رسم و راہ یعنی ڈھول ڈھمکا کر روشنی چراغی مرغوبات طبعی
 میں سے تھے اور حضرت موسیٰ علیہ السلام کے ارشادات نفس پر دشوار تو حضرت موسیٰ علیہ السلام کا اتباع دشوار تھا
 اور سامری کا اتباع سہل غرض اس زمانہ میں مذاہب باطلہ بوجہ مذکور قابل ارتقاء نہیں جو یہ خیال باندھے مرشدوں
 کی نسبت یہ خیال غلط ہے کہ وہ ہر دم ساتھ رہتے ہیں اور ہر دم آگاہ رہتے ہیں یہ خدا ہی کی شان ہے کہ وہ بیگانہ طور
 خرق عادت بعض اکابر سے ایسے معاملات ظاہر ہوئے ہیں اوس سے جاہلون کو یہ دھوکا پڑا ہے تصور بیہودہ
 کا خیال ارفضول ہے جیسے کسی کے تذکرہ کے وقت کسی کا خیال آتا ہے ایسا ہی تصور شیخ میں مگر تصور کردو تو اپنے
 ایکواہنی جگہ اور شیخ کو اپنے وطن میں اور اوس کے ساتھ یہ خیال رہے کہ اوہر سے کچھ فیض آتا ہے اللہ الصمد
 اور بسم اللہ کو برائے چند سے موقوف رکھو اور الصلوٰۃ والسلام علیک یا رسول اللہ بہت مختصر ہے مگر رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم کو حاضر و ناظر سمجھنا چاہئے ورنہ اسلام کیا ہوگا کفر ہوگا بلکہ یوں سمجھئے یہ پیام فرشتے
 پہنچاتے ہیں والسلام۔

مکتوب یا نزدیم به تحقیق نفس

اکثرین نیازمندان محمد قاسم بخدمت سرایا برکت جناب حکیم ضیاء الدین صاحب است برکاتہ پس از سلام
مسنون عرض پرداز است غنایت نامه بجمیع چند سوالات مرسله مولوی ابوالقاسم صاحب نیرود دارالمهاجم
بجوابی بنشی جمال الدین صاحب رسیده اشاره تحریر جواب سوالات مشار الیه بسرو چشمین باد کاوس مبتال
اشارات بزرگانست اما آنخدا را خود معلوم است همچو سپاسیکه که ضرب بدست ندارد و عالمی که کتابی بغیر
اش نبود بکار نیاید خصوصاً که یک از علم هم جز نام بدست نیاد و در کارش جز بیکاری نباشد بدین سبب
طبع است کار من که کاهی در نهاد او نهاده اند از تحریر جواب جمله تقاضا میگردم چون دیدم که در تحریر جواب ال
اول چندان ضرورت کتب نیست رابطه نیاز موشان شد دست بکاغذ و قلم بردن لازم آمد انچه بدین رسا
من میرسد درین اوراق رقم زده بخدمت میرسانم باز آن مخدوم را اختیار است بخدمت مولوی ابوالقاسم
صاحب تنها این جواب را روان کنند یا نکنند مگر مصلحت دیدن آنست که جواب احقر را بخدمت مولانا بشیر احمد
صاحب فرستاده از ملاحظه شان گذرانند و جواب دد سوال دیگر از دست مبارک او شان نویسانیده روانه
کنند آینه هر چه مقتضای رآی جناب باشد من کار خود میکنم ملاحظه فرمایند چون غرض میکنم ایقده واضح می
بینیم که از انبیاء علیهم السلام و اولیاء کرام گرفته تا عوام کالانعام در محبت خویش و خوشیشان خویش همه شریک یک
و یک اند کس نیست که ازین محبت دلش خالی بود و اینهم روشن است که همه را از انبیاء علیهم السلام و اولیاء
کرام و عوام خواهش نان و آب جامه و مکان و دیگر ضروریات در طبیعت نهاده اند و لذت لذت و نفرت از تکلیفات
خباثت داده اند فروی از افراد بشری از بقدر خالی نتوان شد و همچنین کم و بیش غضب غیظ بدل هر کس
و ناکس نقیض بسته اند فرق اگر باشد این باشد که خواص را بر مخالفت دینی رگ غیظ و غضب بجوش آید و عوام را
مخالفت دنیا و خویش از جان بریاید خواهش را بمنزله تخیل و اران بایشناخت که از چپ و راست بهم آورده
بدار السلطنت سلطانی که نسبت روح جسم انسان را باید گفت رسانند و غضب را بمقام کوتوال بیاید
پنداشت و بر تبه سالداران و صوبه داران باید داشت که مقبوضه سرکاری و متعلقانش را که اینجای جسم مال
و اقربا و خویش باید فهمید از صدمه بد معاشان و جمله دشمنان نگاها دارند چون اینقدر عرض شد
بغرض دیگر هم نگاه باید انداخت آیت و ما خلقت الجن و الناس الا ليعبدون بدین جانب ارشاد
میفرماید که چنانکه غرض اصلی از تراشیدن قلم نوشتن است گو گوش را نبوک او میتوان خراشید همچنین مقصود

اصلی از پیدایش انسان عبادت گو بجاریگیم میتوان کشید بگر چنانکه کار نوشت از قلم بے تراش معلوم و شکاف
در میان راست نیاید بلکه خود اطلاق اسم قلم درست نباشد اگر تراش معلوم نبود قلم نبود و قفسه بچینین
کار عبادت بے پیدایش خاص که بغیر از آن بصفت محبت و خواہش توان کرد صورت نہ بند و بلکه اطلاق انسان
که جز از انس میدهد و انبود و تفصیل این اجمال اینست که صدق عبادت و حقیقت آن جز تذلل و اظهار نیاز
بیش نیست گویرا سہائے گوناگون بہر این یک شاہد تراشیدہ باشند و پیداست کہ سرمایہ و راس المال
تذلل و عجز و نیاز جز خواہش کہ نباشد بر احتیاج و محبت نہادہ اند نبود چہ اگر حاجت و خواہش نبود باز استغنا
است کہ از خم کردن سر نیازانکا دارد و ہمین است کہ خداوند عالم از عجز و نیاز برتر آمدنیش متکبر شد تا دانی کہ
تذلل را اصلا بدگر گاہش راہ نیست مگر چون انیت لازم آمد کہ بندہ را خواہشی دیگر در نہان خانہ دل بود کہ بشیر
ورخ تو بہش بعالم بالا باشد خواہ آن خواہش خاص بحق جل و علا تعلق دارد یا بجنبت و عافیت و نجات
از نار اول بعلق عشاق مانند مقصود ایشان ہمہ ذات مشوق است و قبلہ نیازشان همان وثائق ارتباط نوکر
باقائے خود یا رعیت بحکام کہ مقصودشان خود ذات آقا و حاکم نبود توجہ شان مال یا عافیت از دبال ذات
آقا و حاکم ہیچ دیوار قبلہ مسجد قبلہ نماست و بس چون اینہمہ محقق شد عرض دیگرے باید شنید کہ انچہ برتر است
برتر است و انچہ کمتر است کمتر است و نیایش غمار آخرت ہیچ نیز در مخلوق با خالق بیک پلہ نسخہ پس اگر رفتا
مولے بارضائے نفسانی متعارض شود و خواہش آخرت با خواہش دنیا متقابل گردد این خواہش دنیوی
را سوسہ وسیعہ گویند و اگر ہر دو خواہش مدد و معاون یک دیگر گردند ایمان یکمال رسد ازین جا است کہ ہر
فرمانند من حسب اللہ البغض اللہ و عطا اللہ و منع اللہ فقد استکمل ایمانہ اگر چہ بہرہمین را کمال عبودیت
و قرب فیض باید گفت و اگر باہم نہ ارتباط است و نہ اختلاف و شقاق از کمال ایمان اگر چہ بہرہ ندارد اما
نقصان مذموم کہ مشارعہ در سیات باشد نبود مگر چہ با دایا دین نتوان گفت کہ محبان خداوندی
و طالبان رضائش انبیاء علیہم السلام یا اولیاء کرام رخت از خواہش خور و نوش و دیگر خواہشات دنیوی
و در ترقی انگند و پائے حقیقت خود را از قید آب و نان کشیدہ خیمہ بمبیدان استغنا مینزن چہ معاونت
یک دیگر بے وجود و رفیق متصور نباشد مگر چنانکہ وجود معین و مددگار چیزے دیگر است و کار اعانت و مخالفت
چیز دیگر همچنین وجود خواہش کہ تنقیح حقیقتش طلب پنهانست دیگر داعانت و مخالفتش کہ آلات اعصار
صورت بند و چیزے دیگر بلکہ لحاظ معانی عبادت کہ غرض اصلی از خلقت انسان است خود شاہد برین

است که خواهش در غیبت مخالف طلب خداوندی خود در حالت اطاعت و معاونت مذکوره بر سر کار باشد
 چه طاعت و عبادت خود همین بازداشتن نفس از خواهش است و است از نیجا است که میفرماید فاما من
 خاف مقام ربی و نفی النفس عن الهوی فان الجنة ہی الماویة اندین صورت خود در حالت کمال اطاعت
 و عبادت که مرتبه علار آن عین الطینان نفس است طلب که موجود بود و اطلاق نفس اماره درین حالت هم بنظر
 تحقیق درست بود چه امر همین طلب الگویند در حالت روزه عزم اساک هر چند قوی تر بود اما طلب نان و آب
 و غیره نیز زیر پرده آن موجود باشد چنانچه تضاعت ثواب روزه پس از عرض اخلاص و قطع نظر از فضايل دیگر از
 شرافت اوقات و اوقات اگر است مرتب بر همین طلب است اگر قوی است ثواب هم وافر در نه ثواب هم
 بقدر صنعت خواهش رو کمی آرد و بنا بر تحقیق صبر که لازم کمال آن انقیاب کامل افراد بشر علی الله علیه و سلم شد
 بر همین خواهش است اگر خواهش و محبت بخیر نیست از هم نزدیکان یا فوات آن چه صد به صد رسد که ضرورت
 بصبر بقصد بالجماع نفس مطمئنه هم نفس اماره در آغوش و از چون نفس اماره بهمراهی است یا نفس لواصه چندان
 مخالفت نیست که ابتاعش با نفس مطمئنه روانه بود بلکه اگر غریبتر نداجتماعش هم مثل نفس اماره ضرورت
 و صورت تقاض محبت خداوندی و محبت غیر اگر محبت غیر خیر باشد امر با سوره است محبت خداوندی منتشر
 زبرد تو بیخ پنهانی بود و میدانی که سلامت همین است و بس اکنون سخنی که گفته قابل گذارش است
 عرض کرده پیشتر میردم نفس فقط یک همین جانست بایک تن دو جاز را ربط نداده انداجعل الله ارحل من
 قلبین فی جوفه بهر اهل فهم انقلابات کافیت اگر چه بهر اطلاع حال خود علم وجدانی هر کس کافی باشد بدان
 اگر بهر اعضا ارواح جدا گانه تجویز کنند و کرده اند و اعتقاد آن داریم مضائقه ندارد و اگر دقیقاً نفس فقط یک باشد
 تعدد اسماء مبتنی بر تعدد اوصاف و اعتبارات و این بدان مانده که یک کس هم پدر باشد هم پسر هم ملکه بود هم
 مجسریث یا هم عالم بود هم حافظ و هم شاعر بود هم ناشر علی هذا القیاس الغرض وجه اطلاق لفظ اماره
 آن امر با سوره است چه اماره گوینده و اماره بسو مراد گیرند و پیداست که المحدثون النوی کامل مذکور وجه
 اطلاق لواصه همان زبرد تو بیخ پنهانی است که در صورت تقاض ضرورت و علت توصیف بالمطمئنه عزم با بجز
 اطاعت و اقیاد است که بدون غلبه محبت خداوندی و خواهش آن طرف تصور نیست وجه تسمیه را اسم سابق
 خود هویدا است وجه مذکوره با سمار مذکوره را ربط و علاقه چنان نیست که بفهم نیاید اما وجه اطلاق لقب
 مطمئنه شاید هنوز بفهم نیامده باشد لهذا معروض است که نفس سه ایا حص از مطمئنه میطلبه و دیگر بالاتر از آن

پای پیامبر و دوازده طلب باز نمی آید بهمت اگر مساعدت فرموده با در بافتن جان هم دریغ نیست و زنده ازین
 چه کم ملای و اضطرابی و هوائی و هوای مردم بخش باشد آری اگر بطلبی رسد که بالاتر از آن مطلبی نماند آتش
 طلبش فرو نشیند و پاره بشود آرام گیرد و مبدائی که همین را اطمینان گویند و اینهم پیدا است که طلبه بالاتر
 از رضا محبوب نیست پس چون رضا محبوب حقیقی جناب باری جل مجدده را منحصر در اطاعت او و اطاعت رسول
 او یافت تو گوئی کونین را دریافت چه بطلب خود رسید و به نشان مطلوب خود رسیده آید بدین تقریر صفت
 اطمینان را جمع محبت خداوندی میشود یا سویی مطلق محبت چنانچه اهل فهم را حاجت بیان نیست و بدینگونه
 صفت اطمینان را جمع بسوی محبت دنیا و نفس اماره گردانیم صورتش این است که چون محبت خداوند
 را چنان غالب تصور کنیم که محبت دنیا را از زیر و بالا گرفته باشد محبت دنیا بمقابل محبت خداوندی همچو خشک
 باشد که گریه بدین خود گرفته بحال دست و پا زدن بهر او نگذاشته در نیصورت محبت دنیا را گنجایش
 حرکت نماند و خلق و اضطراب لازم او که مانا حرکت اوست یکسر مفقود گردد و بدین سبب گویند که نفس اماره ساکن
 و مطمئن گردید این سخن بی پایان آمدن سخن دیگر می باید گفت با عالم عناصر هر کس معامله اقتاد و این طرف میباید
 که خواهش ضروریات جسمانی طبیعت این نتوان شد که بنی آدم را وقت و امن ازین الایش پاک شود آری
 محبت خداوندی از اقسام محبت عشقی است که هر کس را عرض آن ضروری نیست اول چه ضرور است که
 هر کس را نظر بر حال معشوقان افتد و در لفافه روست او شان گردد دوم وجود معشوقان از ضروریات بقا و توفیق
 نیست بآب و نان که هم از ضروریات اند و هم هر کس را در نظر درین باره او شان را تشییع نمیتوان داد آری
 اینقدر مسلم که چنانکه نور شمس از ضروریات نور و حرکات و اکتساب زمین و آسمان است همچنین وجود باری از ضروریات
 وجود کون و مکان است مگر طلبش اول ندانیم غرض است چه وجود مومن و کافر هر دو در دنیا و آخرت
 یکسان قایم و دائم باشد یا نهیم طلب را علم مطلوب شرط است آنکه آب و نان را نشاء سداگر چه محتاج او بود
 دست بطلب او در از ننگند گویش نظر او انداخته باشند چون جناب باری را بوجه تصور انهام خود پیر خود
 همچو معمار پنداشته اند نظر بر ضروری بودنش چرا اگر خون کنند غرض چنانکه معمار را از ضروریات بقا
 مکان ندانند همچنان جناب باری جل مجدده را از ضروریات بقا ندانند تا به طلب او یا بوجه چه
 رسد باجمله محبت خداوندی همچو محبت عشقی است که از ضروریات نباشد همچنین رغبت نعمای جنت مثل
 رغبت تنعم و عیش است یا سلطنت و حکومت است که از ضروریات بقا نتوان شمرد و نظر برین رغبت

وخواهش نفسانی قابل انفکاک و انفصال نیست اندر ضرورت بحکم ضرورت از طبیعات گفشت ضرورت
 علی هذا القیاس بحکم مخالفت اقتضای طبیعی و بهم بحکم تقریر بالا عرضی خواندن محبت خداوندی و رغبت آن طرف
 لازم گوئیم نظر از ضرورت بقا بوجه آنکه معلول را همه تن را و علت باشد این لعل را هم از لوازم ذاتیه
 جمله مایهات مدد می پندارم بلکه باین نظر لازم این لعل را قوی تر از لعل رغبت نفسانی می شمارم و
 چون نشمارم رغبت نفسانی اگر لازم است تا دم باز پسین ملازم است و این لعل را پایانی نیست لیکن
 کلام درین عالم است و پیدا است که درین عالم اول رغبت به نان و آب می آید و سپس از مدت هاست
 در از محبت خداوندی و رغبت بآن طرف می خیزد و چون این است آن ذاتی و این عرضی باشد و اگر باین
 طور گفتن خیال پس و پیش است این را بگذار تعقل محبت خداوندی پس از در بدست آید گوئیم محبت
 خداوندی پیشتر از محبت دنیا و رغبت آن مکنون طبیعت بود لیکن ظهور طلب مربوط به تعقل است نه فقط وجود محبت
 در حالت مدبوشی نتوان گفت که دل از محبت خویش و بیگانه و ضروریات زمانه خالی شده باشد و کلام چون تعقل
 نیست طلب هم نیست و ما درین مقام فقط با طلب سروکار است و غرض ما این است که طلب دنیا یعنی
 خواهش آب و نان و غیره ضروریات بقا طبیعی است و طلب دین یعنی خواهش رضای مولی طبیعی نیست عدم
 زوال و انفصال آن ممکن است چنانچه اظهر من الشمس است هزارها کس اند بلکه افروغی آدم اند که از خدا و صفات
 آن خبر ندارند و آنرا نمک مشرف بایمان شده اند از خوف زوال و سلب بایمان ایمن نه شسته اند پس اگر احدیرا
 بینی که از دولت اطمینان محروم است این نباشد که از آلالیش خواهش آید نان و غیره هم پاک باشد و رضایت
 اگر یکشاکشی محبت خداوندی و رغبت آن جهان بچو کم زوران که به تیغ زور آوران کار او شان کنند در کار
 است از مرتبه اطمینان فرود آید و بمرتبه ملامت فرو افتد لایق اسم تو امه باشند در غرور نام مطمئنه و اگر ازین
 هم نوبت در گذر شسته انحراف محض و بغاوت تام است آن وقت از مرتبه تو امه هم بریز افتد و جز اسم آماره
 مستحق اسمی نماند و ازین تقریر می پدید آید که وقت اطمینان هر سه مراتب بهم باشند و وقت زوال اطمینان
 دو مرتبه باقی باشند و او امه آماره و اگر داعیه ملامت هم پر و بال انگشت فقط یک مرتبه آماره ماند و این مرتبه در غرور
 زوال نیست چنانچه می پدید آید مگر دستور است که موصوفات را باوصاف غالبه یاد کنند مولانا شاه ولی الله
 صاحب و مولانا شاه عبدالعزیز صاحب تنها عالم بودند بلکه حافظ و شاعر و ناثر و فقیر هم بودند و دیگر از مردمان
 نیاز کیش باید پرسید که او شان در شمار علمای میکشند یا در صرّه فقر امولانا میگویند یا شاه نشنیده باشی

که کسی حافظ ولی الله یا حافظ عبد العزیز گفته باشد مگر چون اینست اینهم مقرر است که اوصاف عارضه
 غالب اوصاف طبعیه مغلوب گردند نه عینی که برودت طبعی آب قوت عروض حرارت مغلوب و ستور شود و سفید
 جامه که طبعی و ذاتی است زیر رنگ نیل و عصف که عرضی باشند مغلوب ستور گردند نظیرین وقت حصول
 الطینان در عرف بنام لوامه یا اماره یاد نکنند اگر گویند فقط مطمئن گویند و جهش همین است که بنا بر رسم و دستور
 و نظر عرف بر ظاهر و غالب باشد اما آنکه نظر حقیقت شناس دارند خود آنوقت هم که اوصاف ذاتیه رخ نیز نقاب
 عرضیات کشیده اند بهمان اوصاف یاد فرمایند همین است که طبعیت اودیه بارد الفراج را بار و گویند
 اگر چه بر آتش گرم کرده دهند و همچنین اودیه حار الفراج را حار پندارند گویند برف سرد کرده باشند پس اگر
 حضرت یوسف علیه السلام در حالت الطینان نفس را اماره بالسو بگفته باشند چه عجب باقی ماند اینک نفوس
 انبیاء کرام در هر حال مطمئن باشند یا قبل بعثت و نبوت اماره بالسو حسب اصطلاح عرف می بود تحقیق این
 امر درین مقام ضروری نیست من پیشتر ازین در مکتوبه ثبت کرده ام که انبیاء علیه السلام بعد بعثت و هم قبل
 بعثت از صفات و کلمات معصوم اند و آیات قرآنی این دعوی را با ثبات رسانیده ام هر که را ایهوس باشد
 قاسم العلوم را که مجموعه بعضی خرافات استحقاق است از مطیع مجتنبانی طلبیده ملاحظه فرمایند آرسه و عجمه عقلی دلیل
 لمی آن رقم زدن الفتاوی نشد اکنون بطور اختصار معروض است که جملة النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم برین
 شایده است که نبی از جهانهای مومنان هم بادشان قریب تر بود چه اولی بمعنی قریب است و آنانکه بمعنی اولی
 بالتحرف یا احب گرفته خود برین بنا را افکنده اند چه محبت را و چه از قرابت یا جمال یا کمال یا احسان میساید
 محبت بیوجه نتوان شد همچنین ولایت تصرف را ملک یا رعایت ضرورت است اما خود این وجود محبت را خود
 علت نتوان شد همچنین ملک و رعایت را ولایت تصرف وجه علت نتوان گردید چون اینقدر مسلم شد
 میگویم که علت بودن قرابت بهر محبت خود آشکار است تا به اقریت ندیده چه رسد و چون به اقریت ندیده
 سوائے علت منقضیه دیگر از انضیب نباشد مالکیت نیز همراه این اقریت باشد و ولایت تصرف راست
 گرد و زیرا که هر که مفیض است بچون و در گفتن آن که هر دو بدست آفتاب باشد وجود و باز شدن آن بدست
 دارد باقی ماند این که اقریت بمعنی مذکور علت مذکوره را بچه دلایل لازم است جوابش اینکه ادم از علت درین مقام
 علت حقیقی است که مفیض باشد و پیدا است که معلولش فیض باشد نه مستفیض آن اگر باشد
 بهر فیض قابل باشد که عرف دیگران بعلت مادی و موسوم است و معلولیت او را چه کار لیکن فیض را اگر

نیک بنگرند انتہا رعلت مفیضه باشد که سوائے اضافت زیر دیگر مقوله داخل نتوان شدند بینی که نور عرض که آنرا
 در زبان ماصوب گویند و فیض شعاع شمس است انتہائے شعاع است تعقل اش بجز اینکه انتہائے نور آفتاب است
 امکان ندارد و هر چه انجمنین باشد همان اضافت بود و بس اگر خود صوب را مددک فرض کنیم و او در پے او را ک
 و تعقل کند خود باشد بجز اینکه خود را انتہائے شعاع آفتاب فهمد دیگر چه کند مگر چون در اضافیات قصه انجمنین است
 که تعقل یک موقوف بر تعقل دیگر بود و ازین حیث آنکه موقوف علیه تعقل است و تعقلش اول بود نظر برین
 درین تعقل هم تعقل نور آفتاب اول بود و تعقل ذات و صوب بعد آن میسر آید و مثل حرکت مستدیر که انچه مبدا
 حرکت است همان تنهای حرکت بود و درین حرکت علمی مبدا حرکت هم همان و صوب باشد و منتها حرکت هم همان
 مگر بهر طور درین حرکت اول ذات آفتاب آید چه در راه است و بعد از ان ذات و صوب چه منتها حرکت است
 و بدین حرکت این گفتار که ذات نور شمس اقرب الی الصوب من ذاتها الیها مطابق وقع آید مگر چون این است
 جمله البنی اولی بالمؤمنین من انفسهم نیز دال برین معنی باشد که ذات انبیاء کرام خصوصاً خاتم النبیین صلی اللہ
 علیہ وسلم اقرب الی المؤمنین من انفسهم هستند و چون این است علیت ارواح اوشان بحسب افاضه مذکور
 به نسبت ارواح مؤمنین تقدم اوشان بر انها واجب التسليم بود نظر برین توسط اوشان ما بین باری جل مجدہ
 و ارواح مؤمنین متحقق شود و شدت وجود اوشان و کمالات وجود دیگران و ضعف وجود مؤمنین و کمالات
 وجود اوشان و حضور انبیاء و پیشگاه خداوندی و غیبت دیگران واجب الاذعان بود و تصور این قصه را از
 یان بطور توسط قمر ما بین الشمس و ارض لازم آید پس چنانکه نور قمر شدید است و نور ارض ضعیف قمر پیش آفتاب
 حاضر باشد و ارض وقت شب از ان غائب اینجا نیز تصور باید فرمود اندرین صورت پر ضرور است که ملکه محبت
 انبیاء کرام علیهم السلام که یک از کمالات وجودیست به نسبت ملکه دیگران قوی بود باز بوجه حضور اوشان اول
 نور ابتداء ربط محبت با خداوند جل مجدہ ضروری بدین سبب غلبه محبت خداوندی و غیبت آن طرف نسبت
 محبت دنیا و غیبت این طرف در قلوب اوشان ضروری التسليم بود و پیشتر دانستیم که سرایه عصمت و طہینا
 همین است اگر ازاو امر انجمنین است عصمت لازم آید ورنه الطہینان بالضرور باید گفت باقی توجہ بہ
 قصص مومنین عدم عصمت خود پیشتر ازین حواله مکتوب دیگر کرده ام لهذا چه ضرور که باز دیگر قلم فرسایم و آخر
 دعوات انان الحمد للہ رب العالمین صلی اللہ علی خیر خلقہ محمد وآلہ و اصحابہ جمیعین جز تک یا ارحم الراحمین

